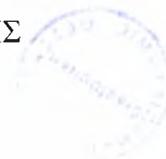

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

**ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Επιμέλεια εργασίας:
Συμακάκη Όλγα

Επιβλέπων καθηγητής:
κ. Πετράκος Γιώργος

Βόλος, Σεπτέμβριος 2009

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7558/1
Ημερ. Εισ.: 29-10-2009
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΜΧΠΠΑ
2009
ΣΥΜ

Στον ανιψιό μου

Σύντομη περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τις περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα. Το πρώτο μέρος αφορά το θεωρητικό πλαίσιο. Αρχικά, παρουσιάζονται οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για τις περιφερειακές ανισότητες. Στη συνέχεια, αναλύονται οι περιφερειακές ανισότητες στην Ευρώπη, αλλά και στην Ελλάδα, καθώς επίσης και οι περιφερειακές πολιτικές που ασκούνται. Στο δεύτερο μέρος γίνεται μια αξιολόγηση του ύψους και της διαχρονικής εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα, μέσω διαγραμματικών απεικονίσεων. Η μελέτη γίνεται σε επίπεδο νομού (NUTS III), χρησιμοποιώντας στοιχεία για τον κλασικό παραγωγικό δείκτη (ΑΕΠ) και αφορά την περίοδο 1981-2005. Τα αποτελέσματα της εκτίμησης δείχνουν ότι οι ανισότητες μεταξύ των νομών της Ελλάδας όχι μόνο είναι υψηλές, αλλά και αυξάνονται. Τέλος, λόγω κάποιων αμφισβητήσεων σχετικά με τις επίσημες εκτιμήσεις του ΑΕΠ, γίνεται μια σύντομη σύγκριση των αποτελεσμάτων του με εκείνων του Σύνθετου Δείκτη Ευημερίας και Ανάπτυξης (ΣΔΕΑ).

Λέξεις-κλειδιά:

Περιφερειακές ανισότητες, περιφερειακή πολιτική, Ελλάδα

Abstract

This paper examines the regional inequalities in Greece. The first part concerns the theoretical framework. Initially, it presents the theories developed for regional disparities. Then, it analyzes the regional inequalities in Europe, and also in Greece, as well as regional policies pursued. In the second part, there is an evaluation of the level and the evolution of regional inequalities in Greece, by using diagrammatic illustrations. The study is conducted at prefecture level (NUTS III), by using elements of the traditional index of production (GDP) for the period 1981-2005. The results of the evaluation show that the inequalities between the prefectures of Greece are not only high, but they are also rising. Finally, due to some doubts about the official estimates of GDP, there is a brief comparison of its results with the results of the Composite Index of Welfare and Development (CIWD).

Key Words:

Regional inequalities, regional disparities, regional policy, Greece

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	14
1.1 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ.....	14
1.2 ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ.....	15
1.2.1 ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	15
1.2.2 ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	19
1.3 ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.....	21
1.3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	21
1.3.2 ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΕ.....	21
1.3.3 ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΕ.....	23
1.3.4 ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΕΕ ΚΑΙ ΗΠΑ.....	25
1.3.5 Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.....	26
1.4 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΕ.....	32
1.4.1 ΟΙ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	32
1.4.2 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (2007-2013).....	33
1.5 ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	36
1.5.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	36
1.5.2 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ.....	37
1.5.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	40
1.5.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	41
1.6 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	44
1.6.1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	44
1.6.2 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΠΣ.....	46
1.6.3 ΑΛΛΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	47
1.6.4 Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2007-2013).....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	55

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	55
2.1.1 ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΦΙΚΩΝ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ (NUTS).....	55
2.2 ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1981-2005)	56
2.2.1 ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ	56
2.2.2 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ	57
2.3 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ ΜΕ ΤΟ ΣΔΕΑ.....	74
2.3.1 ΣΔΕΑ	74
2.3.2 ΣΤΑΘΜΙΣΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗΣ (CV _w) –	75
ΛΟΓΟΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ/ΕΛΑΧΙΣΤΗΣ ΤΙΜΗΣ (max/min ratio).....	75
2.3.3 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΕΠ ΚΑΙ ΤΟ ΣΔΕΑ.....	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	78
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	82
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	98

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

Διαγράμματα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας (1981-2001).....	60
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Διασπορά του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας σε σταθερές τιμές του 2000.....	61
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Ταξινόμηση των νομών της Ελλάδας σύμφωνα με το κατά κεφαλή ΑΕΠ του 1981 και η πορεία τους διαχρονικά (1981-2005)	65
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Ταξινόμηση των νομών της Ελλάδας σε νικητές και ηττημένους για την περίοδο 1981-2005, σύμφωνα με τον εθνικό μέσο όρο του κατά κεφαλή ΑΕΠ	68
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: Μεταβολή του κατά κεφαλή ΑΕΠ (1981-2005) και κατά κεφαλή ΑΕΠ (1981) των νομών της Ελλάδας.....	72
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: Ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης ⁷⁶ του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ΣΔΕΑ για τους νομούς της Ελλάδας (1981-2005).....	76
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: Ο λόγος μέγιστης/ελάχιστης τιμής του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ΣΔΕΑ για τους νομούς της Ελλάδας (1981-2005).....	76
Διαγράμματα Παραρτήματος I^{ου} κεφαλαίου	
Διάγραμμα Π1.1: Ανισότητες μεταξύ των χωρών της ΕΕ-27, 1995-2005	84
Διάγραμμα Π1.2: Η διακύμανση του κατά κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) της ΕΕ-27 σε NUTS II, 2005	88
Διάγραμμα Π1.3: κατά κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) των 20 πρώτων και 20 τελευταίων περιφερειών της ΕΕ-27, σε NUTS II, 1995-2005	88

Πίνακες

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Πίνακας μετασχηματισμού (transition matrix) για τους νομούς της Ελλάδας στην περίοδο 1981-200569

Πίνακες Παραρτήματος 1^{ου} κεφαλαίου

Πίνακας Π1.1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ-27, 2005 83

Πίνακας Π1.2: περιφερειακές ανισότητες στην ΕΕ-27 σε επίπεδα NUTS II και NUTS III, 1995 και 200586

Πίνακας Π1.3: ποσοστό ΑΕΠ των μητροπολιτικών περιοχών σε επίπεδο NUTS III89

Πίνακες Παραρτήματος 2^{ου} κεφαλαίου

Πίνακας Π2.1: Δείκτες εισοδήματος και ευημερίας στους νομούς της Ελλάδας..... 93

Πίνακας Π2.2: Η παραγωγική διάρθρωση στους νομούς της Ελλάδας..... 94

Πίνακας Π2.3: Δείκτες κοινωνικής υποδομής των νομών της Ελλάδας.....95

Πίνακας Π2.4: Δείκτες ελκτικότητας των νομών της Ελλάδας..... 96

Χάρτες

ΧΑΡΤΗΣ 1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας, 1981 73

ΧΑΡΤΗΣ 2: Μεταβολή του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας (1981-2005).73

Χάρτες Παραρτήματος 1^{ου} κεφαλαίου

Χάρτης Π1.1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ-27, 2005.....84

Χάρτης Π1.2: Άξονας ανάπτυξης στην Ευρώπη 85
σε επίπεδα NUTS II και NUTS III, 1995 και 2005 86

Χάρτης Π1.3: κατά κεφαλή ΑΕΠ της ΕΕ-27 σε επίπεδο NUTS II, 2005.....87

Χάρτες Παραρτήματος 2^{ου} κεφαλαίου

Χάρτης Π2.1: Οι νομοί (51) της Ελλάδας.....91

Χάρτης Π2.2: Μεταβολή του πληθυσμού των νομών της Ελλάδας (1981-2005).....92

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕ-15: Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών-μελών

ΕΕ-25: Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 κρατών-μελών

ΕΕ-27: Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 κρατών-μελών

ΕΚΤ: Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠ: Επιχειρησιακά Προγράμματα

ΕΣΠΑ: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς

ΕΤΠΑ: Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΚΠΣ: Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης

ΜΑΔ: Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης

ΜΜΕ: μικρομεσαίες επιχειρήσεις

ΜΟΠ: Ολοκληρωμένα Μεσογειακά Προγράμματα

ΟΝΕ: Οικονομική και Νομισματική Ένωση

ΠΕΠ: Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα

ΣΔΕΑ: Σύνθετος Δείκτης Ευημερίας και Ανάπτυξης

CV: Συντελεστής Διακύμανσης (Coefficient of Variation)

NUTS: Ονοματολογία Εδαφικών Στατιστικών Μονάδων (Nomenclature d' Unites Territoriales Statistiques)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω, καταρχήν, τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Πετράκο Γιώργο για τη βοήθειά του, τις συμβουλές και την καθοδήγηση του κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, καθώς η βασική ιδέα της μελέτης του ανήκει.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και την κ. Τσιάπα Μαρία, εντεταλμένη διδασκαλίας, η βοήθεια της οποίας ήταν ανεκτίμητη. Ήταν πάρα πολύ πρόθυμη να με βοηθήσει στην εύρεση των στοιχείων που χρησιμοποίησα, αλλά και να με καθοδηγήσει σχετικά με πρακτικά ζητήματα της εργασίας. Η δική της συμβολή ήταν καθοριστική για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Σημαντικές ήταν οι συμβουλές και οι συζητήσεις που έγιναν με τον κ. Πολύζο Σεραφείμ, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Οφείλω ακόμα να ευχαριστήσω και τους υπόλοιπους καθηγητές του Τμήματός μου για τις γνώσεις που μας μετέδωσαν, για το ενδιαφέρον που έδειξαν, αλλά και για το γεγονός ότι ήταν κοντά στους φοιτητές και διαθέσιμοι.

Θα ήταν παράλειψή μου εάν δεν αναφερόμουν στους φίλους μου. Το καθημερινό τους ενδιαφέρον και η στήριξη τους μου έδιναν κουράγιο και δύναμη να συνεχίσω με τη συγγραφή της εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, η οποία βρίσκεται δίπλα μου σε κάθε μου εγχείρημα. Ήταν κοντά μου καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησης μου και η υποστήριξή της, ιδιαίτερα κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, ήταν ουσιαστική. Έβρισκε κάθε φορά τον τρόπο να με ηρεμεί σε περιόδους άγχους. Εκείνος, όμως, που με βοήθησε πάρα πολύ να ξεχνιέμαι και να ξεφεύγω από το άγχος, ήταν ο ανιψιός μου. Σ' αυτόν, λοιπόν, είναι αφιερωμένη η διπλωματική μου εργασία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόβλημα των περιφερειακών ανισοτήτων έχει εντοπιστεί από πολύ νωρίς και αποτελεί μέχρι και σήμερα ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα των σύγχρονων οικονομιών. Έχει διεξαχθεί πλήθος μελετών προκειμένου να τις ερμηνεύσουν και να εντοπίσουν τους παράγοντες που τις δημιουργούν και τις διατηρούν σε υψηλά επίπεδα. Ωστόσο, τα αποτελέσματα αυτών των μελετών δεν καταλήγουν σε κοινά συμπεράσματα. Ο προσδιορισμός της σύγκλισης ή της απόκλισης έχει γίνει αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης. Η αντιπαράθεση αφορά κυρίως το επίπεδο της σύγκλισης ή απόκλισης, μεταξύ χωρών ή μεταξύ περιφερειών.

Στην Ελλάδα, υπάρχει μια συγκεχυμένη εικόνα για τις περιφερειακές ανισότητες. Από τη μια, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της χώρας δείχνουν σχετικά χαμηλές ανισότητες στο επίπεδο του κατά κεφαλή ΑΕΠ μεταξύ των νομών της χώρας. Από την άλλη, όμως, υπάρχουν στοιχεία που μαρτυρούν μια διαφορετική πραγματικότητα. Η μητροπολιτική δομή της Ελλάδας, με περισσότερο από το μισό πληθυσμό να κατοικεί στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη διαφορετικών ευκαιριών ανάπτυξης. Το γεγονός ότι οι ανεπτυγμένες περιοχές της χώρας έχουν κάνει πιο γρήγορα βήματα, αποδυναμώνοντας επιπλέον την περιφέρεια, δηλώνει ότι μάλλον οι περιφερειακές ανισότητες είναι υψηλές.

Η ύπαρξη ανισοτήτων στην Ελλάδα έχει δημιουργήσει προβληματισμούς σχετικά με την ύπαρξη μιας συστηματικής περιφερειακής πολιτικής. Η περιφερειακή πολιτική που ασκείται εδώ και 20 χρόνια στην Ελλάδα δε φαίνεται να έχει σημαντικές επιδράσεις στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Τα περιφερειακά προγράμματα φαίνεται να μην έχουν καταφέρει να λειτουργήσουν ως πραγματικά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης. Γι' αυτό έχουν διατυπωθεί ερωτήματα που σχετίζονται με την αποτελεσματικότητά της ασκούμενης πολιτικής.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται μελέτη της εξέλιξης των τάσεων των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των νομών της Ελλάδας. Η αναζήτηση της βιβλιογραφίας αποδείχτηκε ιδιαίτερα εύκολη υπόθεση. Έντυπες βιβλιοθήκες στο Βόλο, ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες, όπως το δίκτυο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών HEAL-link και το Google Scholar, καθώς και τα διανεμόμενα πανεπιστημιακά συγγράμματα προσέφεραν υλικό παραπάνω από το αναμενόμενο. Το δύσκολο μέρος ήταν η επεξεργασία όλου αυτού του υλικού. Η μελέτη κάθε πηγής και η τελική επιλογή ήταν χρονοβόρα διαδικασία. Μετά την επεξεργασία τους, η διπλωματική εργασία πήρε την ακόλουθη δομή.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει το θεωρητικό πλαίσιο του θέματος. Αρχικά, προσδιορίζεται η έννοια του περιφερειακού προβλήματος και ακολουθούν οι κλασικές και οι σύγχρονες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για τις περιφερειακές ανισότητες.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στις περιφερειακές ανισότητες στην Ευρώπη. Οι δύο τελευταίες διαδοχικές διευρύνσεις, καθώς και κάποιες άλλες αλλαγές που έλαβαν χώρα (Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά, μετάβαση από τον κεντρικό σχεδιασμό στην οικονομία της αγοράς στις κεντρικές και ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, εισαγωγή του ευρώ) φαίνεται να έχουν επηρεάσει την αναπτυξιακή διαδικασία των χωρών. Συγκρίνοντας τις ανισότητες στην ΕΕ και στις ΗΠΑ, φαίνεται ότι στην Ευρώπη είναι πολύ μεγαλύτερες. Ωστόσο, μεταξύ των χωρών της ΕΕ οι ανισότητες μειώνονται. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν παρατηρείται και για τα υπόλοιπα χωρικά επίπεδα. Γι' αυτό κρίθηκε σκόπιμο να εντοπιστούν οι αδυναμίες της περιφερειακής πολιτικής που εφαρμόστηκε μέχρι σήμερα, ενώ γίνεται αναφορά και στις κατευθύνσεις της για την τρέχουσα προγραμματική περίοδο.

Οι περιφερειακές ανισότητες μελετώνται πιο συγκεκριμένα και για την Ελλάδα. Τα τελευταία χρόνια, οι ανισότητες στο εσωτερικό της φαίνεται όλο και να αυξάνονται. Η μητροπολιτική δομή της Ελλάδας ενισχύεται περισσότερο, ενώ παράλληλα η περιφέρεια χαρακτηρίζεται από πληθυσμιακή συρρίκνωση. Οι παράγοντες που έχουν επηρεάσει τις ανισότητες στη χώρα μας είναι ιστορικοί, γεωμορφολογικοί, πολιτικοί και οικονομικοί. Από μια σύντομη αναδρομή της περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα, τα ΠΕΠ φαίνεται να μην έχουν καταφέρει να λειτουργήσουν ως εργαλεία περιφερειακής ανάπτυξης. Επίσης, άλλες πολιτικές με περιφερειακή διάσταση, που σχετίζονται με τις δημόσιες επενδύσεις, με τα επενδυτικά κίνητρα και με την οργάνωση της διοίκησης σε περιφερειακό επίπεδο, αποδεικνύεται ότι δεν υπηρετούν την περιφερειακή σύγκλιση. Τέλος, γίνεται μια αναφορά στις κατευθύνσεις της περιφερειακής πολιτικής για την τρέχουσα προγραμματική περίοδο στην Ελλάδα.

Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στη διαχρονική εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα για τη χρονική περίοδο 1981- 2005. Χρησιμοποιώντας διαγραμματικές απεικονίσεις του κατά κεφαλή ΑΕΠ, παρατηρείται ότι οι ανισότητες μεταξύ των ελληνικών νομών αυξάνονται. Η εκτίμηση των αποτελεσμάτων μας οδήγησε στην ταξινόμηση των νομών σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξής τους. Επειδή, όμως, οι εκτιμήσεις που βασίζονται στο δείκτη ΑΕΠ δέχονται αμφισβητήσεις, χρησιμοποιήθηκε και ο Σύνθετος Δείκτης Ευημερίας και Ανάπτυξης. Ο τελευταίος δείκτης έδειξε ότι το ΑΕΠ υποεκτιμά το ύψος των ανισοτήτων, αλλά και ότι

αυτές διαχρονικά είναι σταθερές. Τέλος, δίνονται κάποια συμπεράσματα που προκύπτουν από το σύνολο της διπλωματικής εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Τα τελευταία χρόνια, το περιφερειακό πρόβλημα απασχολεί ολοένα και περισσότερο τους οικονομικούς επιστήμονες. Υπάρχει ένα πλήθος μελετών που προσπαθούν να το εξηγήσουν και να βρουν τη λύση του. Ας δούμε, όμως, τι εννοούμε με την έννοια ‘περιφερειακό πρόβλημα’.

Το περιφερειακό πρόβλημα έγκειται στη χωρική ασυμμετρία αναφορικά με την αναπτυξιακή διαδικασία και στην περιφερειακή ανισορροπία. Στα πλαίσια της οικονομικής ανάπτυξης, χρησιμοποιείται συχνά ο όρος ‘ισόρροπη ανάπτυξη’ μεταξύ των περιφερειών. Με αυτόν τον όρο, εννοείται ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες θα πρέπει να αναπτύσσονται με ταχύτερους ρυθμούς από τις περισσότερο ανεπτυγμένες. Έτσι, με την πάροδο του χρόνου οι οικονομίες των περιφερειών θα συγκλίνουν, γεγονός που θα επιτρέψει τη συρρίκνωση έως και εξάλειψη του λεγόμενου περιφερειακού προβλήματος (Λαμπριανίδης, 2006).

Παρά την πρόοδο της παγκόσμιας οικονομίας, το περιφερειακό πρόβλημα εξακολουθεί να αποτελεί ένα θεωρητικό και πρακτικό ζήτημα. Αυτό το πρόβλημα αναφέρεται κυρίως σε τρεις περιπτώσεις. Πρώτον, στην άνιση κατανομή που υπάρχει σε όλο τον κόσμο, όπως παραδείγματος χάριν μεταξύ των δυτικών χωρών και των χωρών του ‘ τρίτου κόσμου’. Δεύτερον, στην άνιση ανάπτυξη που υπάρχει σε ενότητες ή οικονομικές ενώσεις χωρών, όπως οι ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τρίτον, στην άνιση ανάπτυξη των περιφερειών μιας χώρας, όπου τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας ‘περιφέρεια’ μπορούν να ποικίλουν. Για παράδειγμα, η τρίτη κατηγορία μπορεί να αναφέρεται στις έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες μεταξύ περιφερειών ή μεταξύ αστικών και μη αστικών περιοχών (Πολύζος, 1998).

Οι περιφερειακές ανισότητες απασχολούν πολλές δεκαετίες την οικονομική επιστήμη, η οποία όμως δεν έχει καταφέρει ακόμη να δώσει μια ενιαία και καθολικά αποδεκτή θεωρία για το συγκεκριμένο πρόβλημα. Ας δούμε στη συνέχεια τις διάφορες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για την ερμηνεία των περιφερειακών ανισοτήτων.

1.2 ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Οι περιφερειακές ανισότητες είχαν αποτελέσει σημαντικό ζήτημα από πολύ νωρίς. Η περιφερειακή ανάπτυξη εμφανίστηκε ως βασικό πολιτικό αίτημα στην αμέσως πριν και αμέσως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο. Ήδη από το 1930 είχαν υλοποιηθεί διάφορες μορφές κρατικών παρεμβάσεων στη δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ, προκειμένου να βοηθηθούν οι καθυστερημένες περιφέρειες, που αδυνατούσαν να συνέλθουν από τη Μεγάλη Κρίση. Ακόμα και πριν από το 1930 υπήρξαν πολλές προγραμματισμένες δράσεις και πολιτικές που αναφέρονταν σε προβλήματα καθυστερημένων περιφερειών. Ωστόσο, αυτές οι δράσεις δεν υποστηρίζονταν από μια αντίστοιχη περιφερειακή αναπτυξιακή θεωρία και δεν είχαν ακόμα ενταχθεί σε έναν εθνικό προγραμματισμό.

Ο αρχικός κοινός τόπος για τους οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και περιφερειολόγους ήταν η αντιμετώπιση της ανάπτυξης ως σχέσης κέντρου-περιφέρειας. Δηλαδή, υπήρχε η κοινή διαπίστωση ότι η ανάπτυξη στα πλαίσια της αγοράς δημιουργεί περιφέρειες από τη μια πλευρά υπερανεπτυγμένες, κεντρικές και αυτοδύναμες, και από την άλλη υπανάπτυκτες, περιθωριακές και εξαρτημένες. Όσο εξελίσσονταν η σχετική βιβλιογραφία από το 1950-1960, τόσο οι διαφορές μεταξύ των απόψεων γίνονταν περισσότερο καθαρές (Χατζημιχάλης, 1992). Στη συνέχεια, αναφέρονται συνοπτικά οι κλασικές αλλά και οι σύγχρονες θεωρίες.

1.2.1 ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Οι κλασικές θεωρίες μπορούν να ενταχθούν σε δύο βασικές ομάδες, της απόκλισης (ή αλλιώς της συσσώρευσης) και της σύγκλισης. Σύμφωνα με την πρώτη ομάδα, οι περιφερειακές ανισότητες είναι βαθιά ριζωμένες στο καπιταλιστικό σύστημα και τείνουν να διευρύνονται όσο η οικονομία αφήνεται να λειτουργεί στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς. Έτσι, θεωρείται απαραίτητη η κρατική παρέμβαση με το σχεδιασμό αναπτυξιακών πολιτικών, προκειμένου να μειωθούν οι ανισότητες και να προωθηθεί η ανάπτυξη στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές (Λαμπριανίδης, 2006).

Ας αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες θεωρίες που αναπτύχθηκαν και ανήκουν σ' αυτή την ομάδα. Η σημαντικότερη είναι η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας (accumulative causation theory) που διατυπώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '50 από τον Myrdal. Αυτή η θεωρία υποστηρίζει ότι η ανεμπόδιστη λειτουργία των μηχανισμών

της αγοράς έχει δυσμενείς επιδράσεις στην ανάπτυξη των υπανάπτυκτων περιφερειών μιας χώρας και προωθεί την ανισορροπία στη χρήση πηγών των περιφερειών (διαδικασία πόλωσης ή απομύζησης). Ενισχύεται η ανάπτυξη των ήδη ανεπτυγμένων περιφερειών, η διαδικασία είναι σωρευτική και η πόλωση τροφοδοτείται από κεφάλαια, εργασία και αγαθά που «χάνουν» οι υπόλοιπες περιφέρειες. Έτσι, οι περιφερειακές ανισότητες αυξάνονται παρά μειώνονται. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, η άνιση ανάπτυξη προκαλείται από δύο αλληλοσυνδεόμενες διαδικασίες, της σωρευτικής αιτιότητας και της χωροταξικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο κέντρο και στην περιφέρεια. Δηλαδή, η οικονομική ανάπτυξη πραγματοποιείται σε ορισμένα κέντρα ανάπτυξης λόγω κάποιων συγκριτικών πλεονεκτημάτων και από την άλλη, η περιφέρεια αποδυναμώνεται ακόμα περισσότερο από το κέντρο λόγω της υπεροχής κάποιων φαινομένων, όπως οι οικονομίες συγκέντρωσης (Λαμπριανίδης, 2006· Χατζημιχάλης, 1992).

Στα τέλη της δεκαετίας του '50 αναπτύχθηκε ένα παρόμοιο μοντέλο από τον Hirschman. Η διαφορά με τη θεωρία του Myrdal έγκειται στην αρχή της σωρευτικής αιτιότητας. Ο Hirschman υποστηρίζει ότι η πόλωση κυριαρχεί στα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ τα θετικά αποτελέσματα στα επόμενα στάδια (Λαμπριανίδης, 2006· Χατζημιχάλης, 1992).

Στις δεκαετίες του '60 και του '70 κυριάρχησε η θεωρία των «πόλων ανάπτυξης» (growth poles theory), που διατυπώθηκε από τον Ρεϊγoux. Σε αρκετές χώρες, συμπεριλαμβανομένου και της Ελλάδας, η ιδέα των πόλων ανάπτυξης υπήρξε η βασική στρατηγική περιφερειακής ανάπτυξης για πάρα πολλά χρόνια. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης πρέπει να επενδύει σε έναν συγκεκριμένο τομέα, ο οποίος θα λειτουργήσει ως πόλος ανάπτυξης. Αυτός ο πόλος μπορεί να αναφέρεται στη βιομηχανία. Ο Ρεϊγoux υποστήριξε ότι η χωρική και βιομηχανική ανάπτυξη δεν εμφανίζονται παντού και ταυτόχρονα, αλλά σε σημεία ή πόλους ανάπτυξης και στη συνέχεια διαχέονται στο χώρο. Έτσι, η χωροθέτηση ενός πόλου ανάπτυξης σε μια καθυστερημένη περιοχή θα οδηγούσε την περιφέρεια στην αφομοίωση των θετικών αποτελεσμάτων του πόλου. Την ιδέα του Ρεϊγoux την επέκτεινε ο Boudeville για να συμπεριλάβει εκτός από την οικονομική και την γεωγραφική διάσταση. Αν και η θεωρία των πόλων ανάπτυξης χρησιμοποιείται στις πολιτικές εφαρμογές, ωστόσο δέχτηκε ισχυρή κριτική, καθώς δεν αρκεί μόνο η τοποθέτηση ενός πόλου ανάπτυξης σε μια καθυστερημένη περιοχή για να αρχίσει να αναπτύσσεται (Λαμπριανίδης, 2006· Χατζημιχάλης, 1992· Stimson et al., 2002/ 2006).

Οι θεωρίες της συσσώρευσης απομακρύνθηκαν από το προσκήνιο της οικονομικής βιβλιογραφίας μετά το '60 και τη θέση τους πήραν οι νεοκλασικές προσεγγίσεις.

Οι κλασικές θεωρίες που εντάσσονται στη δεύτερη ομάδα (θεωρίες σύγκλισης) υποστηρίζουν ότι οι αυτόματοι μηχανισμοί της «ελεύθερης» αγοράς τείνουν να προκαλέσουν τόσο εξισορρόπηση όσο και μείωση των ανισοτήτων στο χώρο (Λαμπριανίδης, 2006). Ο Rostow υποστήριξε ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι μια γραμμική (διαχρονική) εξέλιξη πέντε διαφορετικών σταδίων από τα οποία είναι αναγκασμένες να περάσουν οι οικονομίες όλων των χωρών. Η διάκριση των σταδίων γίνονταν σύμφωνα με το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Στη θεωρία των σταδίων ανάπτυξης βασίστηκαν και ο Taaffe περιγράφοντας ένα ιδεατό μοντέλο ανάπτυξης ενός νησιού, αλλά και ο Friedmann, ο οποίος χρησιμοποιούσε ως βασικό κριτήριο για τη διάκριση των σταδίων το ποσοστό συμμετοχής της βιομηχανίας στο ΑΕΠ. Η πιο γνωστή εμπειρική μελέτη είναι αυτή του Williamson που διατυπώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '60. Ο Williamson διαπιστώνει ότι υπάρχει μια συστηματική σχέση ανάμεσα στα επίπεδα ανάπτυξης και στην περιφερειακή ανισότητα. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι στα αρχικά στάδια ανάπτυξης οι περιφερειακές ανισότητες είναι περιορισμένες, αποκτούν μια μέγιστη τιμή στο μέσον της αναπτυξιακής διαδικασίας και μειώνονται στο στάδιο της ωριμότητας της ανάπτυξης (Λαμπριανίδης, 2006).

Η νεοκλασική προσέγγιση δεν ασχολήθηκε με τα αίτια των διαφορών στα επίπεδα ανάπτυξης, αλλά με τους μηχανισμούς που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε εξάλειψη των περιφερειακών ανισοτήτων και ισόρροπη ανάπτυξη. Αυτοί οι μηχανισμοί είναι τουλάχιστον τρεις και σχετίζονται με την τεχνολογία της παραγωγής, με το διαπεριφερειακό εμπόριο και με την κινητικότητα της εργασίας στο χώρο.

Σχετικά με τον πρώτο μηχανισμό, ο Solow κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είναι στη φύση των αγορών να οδηγούν τις οικονομίες σε σύγκλιση, χωρίς την άσκηση παρεμβατικών πολιτικών. Υποστήριξε ότι η παραγωγικότητα κεφαλαίου είναι φθίνουσα, υποθέτοντας ότι οι αγορές είναι πλήρως ανταγωνιστικές και χαρακτηρίζονται από σταθερές αποδόσεις κλίμακας. Έτσι, οι οικονομίες με χαμηλό επίπεδο κεφαλαίου ή επενδύσεων θα έχουν και υψηλή παραγωγικότητα. Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα, όμως, συνεπάγεται *ceteris paribus* και υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης, το οποίο είναι και το ζητούμενο (Πετράκος, 2000· Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Σύμφωνα με τη θεωρία του διαπεριφερειακού εμπορίου των Heckscher-Ohlin, στην οποία στηρίχθηκε ο δεύτερος μηχανισμός σύγκλισης, οι περιφέρειες έχουν διαφορετικούς συντελεστές παραγωγής και σε διαφορετικές ποσότητες, γεγονός που αποτελεί την αιτία σχηματισμού του περιφερειακού συγκριτικού πλεονεκτήματος. Έτσι, δύο περιφέρειες που συνάπτουν εμπορικές σχέσεις θα εξειδικευτούν σε προϊόντα τα οποία κάνουν εντατική χρήση του συντελεστή παραγωγής, τον οποίο διαθέτουν σε σχετική αφθονία κι επομένως εξασφαλίζεται σε χαμηλό κόστος. Το υπόδειγμα αυτό επεκτάθηκε από τον Samuelson, ο οποίος υποστήριξε ότι, μέσω της εξειδίκευσης και της ανταλλαγής, το διαπεριφερειακό εμπόριο οδηγεί σε εξίσωση των αμοιβών της εργασίας και του κεφαλαίου μεταξύ των περιφερειών. Αυτό συμβαίνει καθώς όταν μια περιφέρεια εξειδικεύεται όλο και περισσότερο και εξάγει το προϊόν που χρησιμοποιεί εντατικά το φθινό συντελεστή παραγωγής, η ζήτηση γι' αυτόν το συντελεστή σταδιακά θα αυξηθεί και συνεπώς η αμοιβή του θα βελτιωθεί. Όσο παραμένει φθινότερος, η χρήση του θα αυξάνει την παραγωγή και τις εξαγωγές κι αυτή η διαδικασία θα συνεχιστεί μέχρι οι συντελεστές παραγωγής να έχουν την ίδια τιμή και στις δύο περιφέρειες. Δηλαδή, το εμπόριο τείνει να εξισώνει τις ανισότητες στο εισόδημα αυτόματα, χωρίς την ανάγκη παρεμβατικής πολιτικής (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004· Λαμπριανίδης, 2006).

Ο τρίτος μηχανισμός σύγκλισης στηρίζεται στην κινητικότητα της εργασίας, δηλαδή στη μετανάστευση. Με την υπόθεση ότι υπάρχουν μια περιοχή με χαμηλές αμοιβές εργασίας και μια περιοχή με υψηλές αμοιβές, τότε το εργατικό δυναμικό της πρώτης περιοχής τείνει να μετακινείται στη δεύτερη περιοχή, προκειμένου να εισπράττει μεγαλύτερους μισθούς. Έτσι, στη δεύτερη περιοχή αυξάνεται το επίπεδο απασχόλησης και μειώνεται το επίπεδο μισθού. Το αντίστροφο συμβαίνει στην πρώτη περιοχή. Η διαδικασία της διαπεριφερειακής μετανάστευσης της εργασίας θα σταματήσει μόνο όταν εξισωθούν οι αμοιβές εργασίας των δύο περιοχών. Παρατηρείται, επομένως, ότι όπου υπάρχουν μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες, τότε τα κίνητρα μετακίνησης για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου θα μειώσουν αυτές τις ανισότητες και τελικά θα τις εξαλείψουν, χωρίς τη βοήθεια παρεμβατικών πολιτικών (Πετράκος, 2000· Λούρη, 2002· Πετράκος και Ψυχάρης, 2004). Βέβαια, υπήρχαν και αντιδράσεις καθώς υποστηρίζεται ότι αλλοιώνεται η διάρθρωση, καθώς εκείνοι που συνήθως μεταναστεύουν είναι οι νεότεροι, οι εξειδικευμένοι και οι μορφωμένοι.

Η νεοκλασική προσέγγιση επικράτησε στην περιφερειακή οικονομική επιστήμη μετά το '60. Στη συνέχεια, όμως, δέχτηκε έντονη κριτική κι έτσι η κατάσταση άρχισε να αλλάζει σταδιακά από τη δεκαετία του '80 και του '90.

1.2.2 ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και τη δεκαετία του '90 αναπτύχθηκαν διάφορες προσεγγίσεις, αντίθετες της νεοκλασικής θεώρησης. Υποστηρίχθηκε ότι είναι στη φύση του οικονομικού συστήματος της αγοράς να παράγει και να αναπαράγει οικονομικές ανισότητες σε διάφορα χωρικά επίπεδα. Τονίστηκε ότι οι ανισότητες στηρίζονται σε μια σωρευτική διαδικασία και δεν έχουν παροδικό χαρακτήρα. Οι προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί είναι η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης και η νέα οικονομική γεωγραφία. Η διαφορά των προσεγγίσεων αυτών σε σχέση με τη νεοκλασική έγκειται στο ότι η παραγωγή χαρακτηρίζεται από αύξουσες αποδόσεις κλίμακας¹ (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης (new endogenous growth theory) διατυπώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80 από τον Romer, αφορά τον υπολογισμό της μεγέθυνσης σε ένα ορθόδοξο νεοκλασικό πλαίσιο (αντίστοιχο με εκείνο του Solow), ενώ εισάγει στη συνάρτηση παραγωγής τον παράγοντα 'γνώση', ως πηγή ενδογενούς μεγέθυνσης. Σύμφωνα με αυτό το υπόδειγμα, η γνώση διευρύνεται παράλληλα με το επίπεδο των εισροών σε κεφάλαιο, η βελτίωση του επιπέδου της αυξάνει το προϊόν και δημιουργεί θετικές εξωτερικές κλίμακες για τις επιχειρήσεις. Προκύπτει ότι οι επενδύσεις χαρακτηρίζονται από αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, που σημαίνει ότι οι μεγάλες επενδύσεις αυξάνουν αναλογικά περισσότερο το προϊόν από ότι οι μικρές. Επομένως, οι ρυθμοί ανάπτυξης των ανεπτυγμένων χωρών μπορούν να είναι υψηλότεροι από αυτούς των αναπτυσσόμενων χωρών, έχοντας ως αποτέλεσμα την απόκλιση και όχι τη σύγκλιση (Λούρη, 2002· Davies και Hallet, 2002· Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Η νέα οικονομική γεωγραφία (new economic geography) χρησιμοποιεί μοντέλα γενικής ισορροπίας για να ερμηνεύσει τις χωρικές δυναμικές που αναπτύσσονται σε μια οικονομία και εξηγεί τις ανισότητες ως αποτέλεσμα των κοστών μεταφοράς και του

¹ Στη νεοκλασική προσέγγιση, η παραγωγή χαρακτηρίζεται από σταθερές αποδόσεις κλίμακας, δηλαδή μια ταυτόχρονη αύξηση της εργασίας και του κεφαλαίου κατά 1% οδηγεί σε μια ισόποση αύξηση 1% του προϊόντος.

μεγέθους της αγοράς. Ο Krugman υποστηρίζει ότι όταν το κόστος μεταφοράς είναι υψηλό, τότε οι επιχειρήσεις έχουν την τάση να εγκαθίσταται σε περιφερειακές αγορές λειτουργώντας ως μονοπώλια κι έτσι οι ανισότητες να είναι περιορισμένες. Αντιθέτως, όταν το κόστος μεταφοράς είναι χαμηλό, οι επιχειρήσεις εγκαθίσταται σε μεγαλύτερες αγορές λόγω κάποιων πλεονεκτημάτων που δεν υπάρχουν στην περιφέρεια, όπως οι οικονομίες συγκέντρωσης, κι επομένως οι ανισότητες αυξάνονται. Επίσης, τονίζει ότι για να ευνοηθεί μια περιοχή θα πρέπει να διαθέτει ένα ιστορικά διαμορφωμένο κρίσιμο μέγεθος οικονομικής δραστηριότητας και να διατηρεί μια απόσταση ασφαλείας από τη μεγαλύτερη πόλη προκειμένου να βρεθεί έξω από την ακτίνα δράσης των εξαγωγικών της κλάδων. Όσον αφορά το μέγεθος της αγοράς, σύμφωνα με τον Fujita, όσο μεγαλύτερο είναι αυτό σε όγκο και ποικιλία των παραγόμενων προϊόντων, τόσο περισσότερο αυξάνεται η πιθανότητα συγκέντρωσης των επιχειρήσεων σ' αυτή τη μεγάλη αγορά (Krieger-Boden, 2000· Davies και Hallet, 2002· Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

1.3 ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

1.3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων αποτέλεσε από πολύ νωρίς σημαντικό ζήτημα της Ευρωπαϊκής πολιτικής. Η περιφερειακή πολιτική διαδραμάτισε και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χώρου. Μετά την πρώτη διεύρυνση, το 1970, διατυπώθηκε η άποψη ότι ο στόχος της οικονομικής και νομισματικής ένωσης πρέπει να συνοδεύεται από παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων. Έτσι, από το 1975 άρχισαν να δίνονται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) σημαντικοί πόροι στα κράτη μέλη. Μετά την επόμενη διεύρυνση, το 1986, λειτούργησαν τα Ολοκληρωμένα Μεσογειακά Προγράμματα (ΜΟΠ) για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της διεύρυνσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) συνειδητοποίησε τη σημασία της εξέτασης των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των κρατών μελών αλλά και εντός αυτών. Εκείνη τη χρονιά (1986), γεννιέται ο στόχος της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και ακολούθησαν μεταρρυθμίσεις όσον αφορά τα διαρθρωτικά ταμεία. Ο στόχος αυτός ενισχύθηκε και επιβεβαιώθηκε ως ένας από τους κύριους στόχους της ΕΕ από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), καθώς οι αναπτυξιακές διαφορές θα μπορούσαν να αποτελέσουν τροχοπέδη για τη σχεδιαζόμενη, τότε, Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Από εκείνη τη στιγμή, οι περιφερειακές ανισότητες έγιναν αντικείμενο έρευνας με απώτερο στόχο τη μείωσή τους. Στην επίτευξη του στόχου αυτού θα βοηθούσαν τα Κοινοτικά Διαρθρωτικά Ταμεία (Καμχής, 2007).

Παρά τους πόρους που έχουν διατεθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, δεν έχει επιτευχθεί η άρση των ανισοτήτων. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις διαδοχικές διευρύνσεις της ΕΕ, αλλά και στις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα και έχουν επηρεάσει τις περιφερειακές ανισότητες.

1.3.2 ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΕ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ιδρύεται το 1957, περιλαμβάνοντας τη δυτική Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Στη συνέχεια ολοένα και περισσότερα κράτη ενσωματώνονται στην Κοινότητα. Το 1973 γίνεται η ένταξη της Αγγλίας, της Ιρλανδίας και της Δανίας, το 1981 της Ελλάδας, το 1986 της

Ισπανίας και της Πορτογαλίας, το 1990 της ανατολικής Γερμανίας (ενοποίηση του γερμανικού κράτους), και το 1995 της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας. Έτσι, όταν αναφερόμαστε στην ΕΕ των 15 μελών (ΕΕ-15), εννοούμε τις παραπάνω 15 χώρες. Τα τελευταία χρόνια, έγιναν δύο επιπλέον διαδοχικές διευρύνσεις. Το 2004, η Ευρώπη αποτελείται από 25 μέλη (ΕΕ-25), καθώς προστέθηκαν η Τσεχία, η Σλοβακία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Σλοβενία, η Εσθονία, η Λετονία, η Λιθουανία, η Μάλτα και η Κύπρος. Τέλος, το 2007 προστίθενται η Ρουμανία και η Βουλγαρία. Έτσι, πλέον, γίνεται λόγος για την ΕΕ των 27 κρατών-μελών (ΕΕ-27).

Η διαδικασία της ευρωπαϊκής διεύρυνσης προς κεντρικές και ανατολικές χώρες αποτέλεσε πρόκληση για τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έκτασή της αυξάνεται κατά 34% και ο πληθυσμός της κατά 28%. Παρ' όλα αυτά, όμως, το ΑΕΠ της Ένωσης αυξάνεται μόνο κατά 5%. Επιπλέον, μία νέα ομάδα κρατών εμφανίζεται στην ΕΕ που έχουν εισόδημα κάτω του 40% του κοινοτικού μέσου όρου. Οι ανισότητες αυξάνονται, καθώς αυξάνεται και ο λόγος μεταξύ πλουσιότερων και φτωχότερων περιοχών. Το 2000, για την ΕΕ-15 ο λόγος ήταν 1/5, ενώ για την ΕΕ-25 θα είναι 1/9 και για την ΕΕ-27 θα είναι 1/13 (Ertur και Koch, 2006).

Οι δύο τελευταίες διευρύνσεις αναμενόταν ότι θα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας και ότι το έμπειρο και καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό της Δύσης θα κατευθυνόταν προς την Ανατολή. Αυτοί οι εργαζόμενοι, σε συνδυασμό με τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, θα αποτελούσαν το σταθερό πλαίσιο που θα διαχειριζόταν τις διαρθρωτικές αλλαγές της μετά-ένταξης περιόδου. Το γεγονός πως περισσότεροι από 15 εκατομμύρια Ευρωπαίοι ήταν άνεργοι το 2004, πως η συμμετοχή των γυναικών και των ηλικιωμένων εργαζομένων στην αγορά εργασίας ήταν ανεπαρκής, καθώς και η διαρθρωτική ανεργία μακράς διάρκειας ήταν αδυναμίες που δεν μπορούσαν να αγνοηθούν.

Ο οικονομικός χώρος των νέων κρατών-μελών δε θεωρείται ομοιογενής. Πρόκειται για χώρες και περιφέρειες με διαφορετικούς γεωγραφικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες κι επομένως με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης και διαφορετικές αναπτυξιακές προοπτικές. Τα περισσότερα νέα κράτη-μέλη είναι χώρες με μέτριες οικονομικές επιδόσεις και χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Αυτό συνεπάγεται ότι στις ευρωπαϊκές περιφέρειες προστίθενται νέες φτωχότερες που θα υπολείπονται σημαντικά, συγκριτικά με αυτές των οικονομικά πλουσιότερων χωρών. Η είσοδος τους στην ευρωπαϊκή οικογένεια οδήγησε, αναμφισβήτητα, την Ευρώπη σε μια νέα

οικονομική γεωγραφία, με νέα εξωτερικά σύνορα, σχεδόν διπλάσια έκταση και ακόμα περισσότερα προβλήματα που αναζητούν λύσεις.

Η ΕΕ θα έπρεπε να αντιμετωπίσει μια σημαντική διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων καθώς και την τροποποίηση της σχετικής γεωγραφικής κατανομής του πλούτου. Η Ευρωπαϊκή περιφερειακή πολιτική καλείται τώρα να συμβάλλει στην ανάπτυξη των περιφερειών των νέων κρατών-μελών που το έχουν περισσότερο ανάγκη, αλλά ταυτόχρονα να συνεχίσει να παρέχει βοήθεια στα κράτη-μέλη της ΕΕ-15 που συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν δυσκολίες (Ertur και Koch, 2006).

1.3.3 ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΕ

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η οικονομία της Ευρώπης έχει αλλάξει σημαντικά, λόγω των δυνάμεων της αγοράς, των θεσμικών αλλαγών και των αλλαγών στην πολιτική. Σημαντικό ρόλο γι' αυτή την αλλαγή έπαιξαν η Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά, η μετάβαση από τον κεντρικό σχεδιασμό στην οικονομία της αγοράς στις κεντρικές και ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες στις αρχές της δεκαετίας του '90, η εισαγωγή του ευρώ, τα δύο κύματα διεύρυνσης της ΕΕ και η σημαντική ανάπτυξη θεσμών και πολιτικών (Petraikos, 2008).

Η βασική κινητήρια δύναμη της αλλαγής είναι η διαδικασία της ολοκλήρωσης της ΕΕ, προκειμένου να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα και η ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας. Η ολοκλήρωση αποδίδει συνολικά θετικά αποτελέσματα, αλλά κάποιες περιοχές επωφελούνται περισσότερο από κάποιες άλλες. Αυτό εξηγείται από την άνιση κατανομή των πόρων και από τη διαφορετική δομή της οικονομίας της κάθε περιοχής. Η διαδικασία της ολοκλήρωσης θεωρείται ότι αφήνει νικητές και ηττημένους. Έτσι, φαίνεται να έχει χωρική διάσταση, καθώς οι περιφερειακές χώρες και περιοχές, με αδύναμη οικονομική δομή και με ελλείψεις σε υποδομές και ανθρώπινο δυναμικό, είχαν μια λιγότερο ικανοποιητική επίδοση. Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός είχε σαν αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη διείδυση στις αγορές των χωρών και περιφερειών που παρουσιάζουν υστέρηση, την αύξηση του εμπορικού ελλείμματος και την αύξηση της διάβρωσης της παραγωγικής τους βάσης. Προκειμένου να βοηθηθούν αυτές οι λιγότερο ανεπτυγμένες και διαρθρωτικά αδύναμες περιοχές, έχουν θεσπιστεί διαρθρωτικές δράσεις, όπως είναι τα διαρθρωτικά ταμεία και το Ταμείο Συνοχής, προκειμένου να αντισταθμιστούν οι αρνητικές επιπτώσεις (Petraikos, 2008).

Στη δεκαετία του '90, οι κεντρικές και ανατολικές χώρες της Ευρώπης υπέστησαν αλλαγές στην πολιτική και οικονομική τους δομή. Εκτός από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η μετάβασή τους σε οικονομίες αγοράς δημιουργεί νέα χωρικά δεδομένα σ' αυτές τις χώρες. Η ικανότητά τους να προσαρμοστούν στα νέα χωρικά δεδομένα εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως είναι το αρχικό επίπεδο ανάπτυξης, η τομεακή σύνθεση της οικονομικής δραστηριότητας, η διάθεση συντελεστών παραγωγής και η θέση στο πλαίσιο μιας νέας πολιτικής και οικονομικής γεωγραφίας (Ezcurra et al., 2007).

Κατά τη μεταβατική περίοδο, σημειώθηκαν αλλαγές που αφορούσαν τη διάρθρωση της οικονομίας των χωρών. Η διαδικασία αναδιάρθρωσης οδήγησε σε σημαντική ανάπτυξη των υπηρεσιών και σε σχετική συρρίκνωση της βιομηχανίας. Οι υπηρεσίες θα αποτελούσαν πλέον τη βασική μορφή οικονομικής δραστηριότητας και αφορούσαν σχεδόν τα $\frac{3}{4}$ των νέων θέσεων εργασίας. Επομένως, οι χώρες που ειδικεύονταν στους άλλους δύο τομείς της οικονομίας, υπέφεραν από τις αρνητικές επιπτώσεις αυτής της διαδικασίας, που συχνά σήμαινε και μείωση των επιπέδων εργασίας. Εκείνες που επωφελήθηκαν από αυτή τη διαδικασία ήταν οι μεγάλες πόλεις με τις μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις, καθώς είχαν τη δυνατότητα να προσελκύσουν προηγμένες υπηρεσίες υψηλής παραγωγικότητας. Εκτός από τις μεταβολές στην τομεακή σύνθεση της παραγωγής, υπήρξαν μεταβολές και στην κλαδική σύνθεση των παραγόμενων προϊόντων. Οι παραδοσιακοί κλάδοι με παραγωγικές διαδικασίες έντασης εργασίας ή πρώτων υλών φθίνουν, ενώ αντιθέτως αναπτύσσονται κλάδοι που χρησιμοποιούν παραγωγικές διαδικασίες έντασης τεχνολογίας ή γνώσης (Πετράκος και Οικονόμου, 1999/ 2004).

Η αυξανόμενη υπεροχή του τομέα των υπηρεσιών οδήγησε στην αντικατάσταση της διάκρισης αστικών-αγροτικών περιοχών από τη διάκριση μεταξύ μητροπολιτικών και μη μητροπολιτικών περιοχών. Σημαντικός, γι' αυτή την εξέλιξη, ήταν και ο παράγοντας των ξένων επενδύσεων, καθώς δεν διανέμονταν ομοιόμορφα. Οι μητροπολιτικές και δυτικές περιοχές συγκέντρωναν το ξένο κεφάλαιο, καθώς απολάμβαναν το γεγονός ότι είναι περισσότερο προνομιούχες όσον αφορά τις υποδομές και το ανθρώπινο κεφάλαιο. Έτσι, μπορούσαν να εκμεταλλευτούν καλύτερα τις επενδύσεις (Ezcurra et al., 2007).

1.3.4 ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΕΕ ΚΑΙ ΗΠΑ

Σύμφωνα με τον Ροβολή (2005), η ΕΕ έχει πολύ δρόμο να διανύσει, σε σχέση με τις ΗΠΑ, εάν ο στόχος είναι μια σχετικά «ομαλή» κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων και ανθρώπων στο χώρο. Οι ανισότητες στο επίπεδο ευημερίας, όπως μετρώνται από τον δείκτη του κατά κεφαλή Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), είναι πολύ μεγαλύτερες στην Ευρώπη. Σχεδόν το 25% των κατοίκων της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε μελών (ΕΕ-15) κατοικεί σε περιφέρειες που έχουν κατά κεφαλήν ΑΕΠ κάτω του 75% του μέσου όρου της Ένωσης. Ενώ στις ΗΠΑ μόνο δύο περιφέρειες, που αντιστοιχούν στο 2% του συνολικού πληθυσμού, ήταν κάτω από το 75% του μέσου όρου του αμερικάνικου ΑΕΠ. Μια δεύτερη διαφορά παρατηρείται σε σχέση με την ανεργία. Το 1996, αρκετές περιφέρειες της ΕΕ έχουν ποσοστά ανέργων σχεδόν διπλάσια του ευρωπαϊκού μέσου όρου, ενώ στις ΗΠΑ οι διαφορές των ποσοστών ανεργίας σε περιφερειακό επίπεδο ήταν ελάχιστες.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η ΕΕ έχει χαμηλότερα επίπεδα συγκέντρωσης πληθυσμού και παραγωγικών δραστηριοτήτων από τις ΗΠΑ, τόσο σε συνολικό όσο και σε κλαδικό επίπεδο. Σχεδόν το 50% της απασχόλησης στη βιομηχανία είναι συγκεντρωμένο σε περιφέρειες που αντιστοιχούν στο 17% της επιφάνειας της ΕΕ και στο 45% του πληθυσμού. Στις ΗΠΑ το αντίστοιχο μέγεθος της βιομηχανικής απασχόλησης είναι συγκεντρωμένο σε περιφέρειες που αναλογούν στο 13% της επιφάνειάς τους και στο 21% του πληθυσμού τους. Επιπλέον, στις ΗΠΑ είναι μεγαλύτερη η συγκέντρωση των διάφορων βιομηχανικών κλάδων σε σχέση με την Ευρώπη. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση της βιομηχανίας στις ΗΠΑ δε συνεπάγεται, όμως, και μεγαλύτερη ανισότητα στα εισοδήματα των κατοίκων της. Αντιθέτως, οι εισοδηματικές διαφορές των κατοίκων της ΕΕ είναι πολύ μεγαλύτερες (Ροβολής, 2005).

Τέλος, η ΕΕ διαφέρει από τις ΗΠΑ σε σχέση με την μετακίνηση εργατικού δυναμικού από περιφέρεια σε περιφέρεια. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση η κινητικότητα των εργαζομένων, αλλά και των κατοίκων γενικότερα, είναι πολύ χαμηλή. Αντίθετα, στις ΗΠΑ, λόγω της διαφοράς μισθών από περιοχή σε περιοχή, οι εργαζόμενοι μεταναστεύουν από τις περιφέρειες με χαμηλούς μισθούς προς τις περιφέρειες με υψηλότερους μισθούς (Ροβολής, 2005). Η υψηλή κινητικότητα εργασίας οδηγεί στη συμπίεση των αμοιβών των ανεπτυγμένων περιοχών και στην επέκταση του κεφαλαίου, συμβάλλοντας αρχικά στην αύξηση της παραγωγικότητας λόγω εξωτερικών

οικονομιών κλίμακας και στη συνέχεια στην αύξηση των εισοδημάτων των συντελεστών (Petrakos et al., 2005).

1.3.5 Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Στο νέο περιβάλλον της Ευρώπης, δίνεται μεγάλη προσοχή στην εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς λαμβάνεται ως ένδειξη για την επιτυχία ή όχι των πολιτικών συνοχής, ανάπτυξης και ολοκλήρωσης.

Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τις περιφερειακές ανισότητες μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο ομάδες. Από την μια πλευρά, υπάρχουν οι απόψεις, που συμβαδίζουν με τη νεοκλασική θεωρία, δηλαδή ότι η οικονομική ολοκλήρωση οδηγεί μακροχρόνια σε μείωση ανισοτήτων, καθώς απελευθερώνει δυναμικές που διαχέονται και στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές, οδηγώντας τις έτσι σε ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν οι απόψεις που συμβαδίζουν με τη θεωρία της απόκλισης. Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη, τα οφέλη και τα κόστη της οικονομικής ολοκλήρωσης δεν μπορούν να κατανέμονται ομοιόμορφα στο χώρο. Έτσι, κάποιες περιοχές επωφελούνται περισσότερο από κάποιες άλλες, με αποτέλεσμα την αύξηση των ανισοτήτων.

Έχουν γίνει αρκετές μελέτες για τις περιφερειακές ανισότητες στην Ευρώπη. Τα αποτελέσματα ωστόσο ποικίλουν, καθώς εξαρτώνται από τη μεθοδολογία που ακολουθείται. Για την ερμηνεία των ανισοτήτων, αρκετοί συγγραφείς αναπτύσσουν μοντέλα που συμβαδίζουν είτε με τη θεωρία της σύγκλισης είτε με της απόκλισης. Καμιά ανάλυση, όμως, δεν κατάφερε να ενσωματώσει αυτές τις δύο ιδέες σε ένα μοντέλο (Petrakos et al., 2005), ενώ έχει αποδειχτεί ότι οι διαδικασίες της σύγκλισης και της απόκλισης τελικά συνυπάρχουν. Από τη μια πλευρά, οι περιοχές στα πρώτα στάδια της ανάπτυξής τους χαρακτηρίζονται από δυνάμεις σύγκλισης και αναπτύσσονται γρηγορότερα. Από την άλλη, οι ανεπτυγμένες περιοχές χαρακτηρίζονται περισσότερο από δυνάμεις απόκλισης, όπως οικονομίες κλίμακας. Επίσης, η συνύπαρξη των δύο τάσεων φαίνεται και από το γεγονός ότι παρατηρείται σύγκλιση μεταξύ των χωρών της ΕΕ, αλλά απόκλιση στο εσωτερικό τους (Bradley et al., 2005· Petrakos, 2008).

Οι μελέτες αυτές θεωρούν ως δεδομένο ότι οι ανισότητες δεν συνέπεσαν με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά ότι προϋπήρχαν. Οι αρχικές αυτές διαφορές

οφείλονται σε παράγοντες γεωγραφικούς και κλιματολογικούς, σε ιστορικά γεγονότα (όπως, για παράδειγμα, η Ελλάδα που απέκτησε σταδιακά το σημερινό γεωγραφικό της χώρο), καθώς και στη σύνθεση των τριών παραγωγικών τομέων που βασίζεται η οικονομία.

Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των μελετών έχουν καταλήξει σε κάποια κοινά συμπεράσματα. Πρώτον, οι ανισότητες μεταξύ των χωρών έχουν μειωθεί, αλλά εξακολουθούν να είναι σε υψηλά επίπεδα. Δεύτερον, έχουν αυξηθεί οι ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών. Τρίτον, υπάρχουν αντιθέσεις μεταξύ κέντρου-περιφέρειας, Ανατολής-Δύσης και Βορρά-Νότου. Σε γενικές γραμμές, οι κεντρικές, δυτικές και βόρειες περιοχές είναι περισσότερο ανεπτυγμένες απ' ότι οι ανατολικές και νότιες περιοχές. Ας δούμε την πορεία των ανισοτήτων στην Ευρώπη στα διάφορα γεωγραφικά επίπεδα.

Σύμφωνα με τον Πετράκο (2008), οι *ανισότητες μεταξύ των κρατών-μελών* της ΕΕ-27 έχουν μειωθεί τα τελευταία 10 χρόνια. Η μείωσή τους οφείλεται στη διασυννοριακή εξάπλωση των αποτελεσμάτων της ολοκλήρωσης, στις ξένες επενδύσεις στην Ανατολή και στην ανάπτυξη που προήλθε από την επέκταση του εμπορίου. Ωστόσο, υπάρχει και η άλλη άποψη, ότι η μείωση επήλθε λόγω της ύφεσης που χαρακτηρίζει τα τελευταία χρόνια τις ανεπτυγμένες χώρες, λόγω του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης των χωρών της πρόσφατης διεύρυνσης και λόγω της επίδρασης των κοινοτικών διαρθρωτικών ταμείων.

Το 2005, ως πιο ανεπτυγμένες χώρες εμφανίζονται το Λουξεμβούργο, η Ιρλανδία και η Δανία, χώρες που αποτελούν εδώ και χρόνια μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις τελευταίες θέσεις βρίσκονται η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Λετονία και η Λιθουανία, χώρες που εντάχθηκαν το 2004 και 2007. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι οι χώρες της διεύρυνσης έχουν μεγαλύτερο άνοιγμα στην ψαλίδα των διαφορών τους, σε αντιπαράθεση με αυτό των κρατών της ΕΕ-15.

Μελέτη των Πετράκου και Rodriguez-Pose (2002) δείχνει ότι η διαχρονική εξέλιξη του Σταθμισμένου Συντελεστή διακύμανσης παρουσιάζει μια βραχυχρόνια κυκλική συμπεριφορά το χρονικό διάστημα 1960-2000. Ενώ πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η ύφεση οδηγεί σε αύξηση ανισοτήτων και η ανάκαμψη σε μείωση, η συγκεκριμένη μελέτη δεν υποστηρίζει αυτή τη θέση για τη σχέση μεταξύ του επιπέδου των ανισοτήτων και του ρυθμού μεγέθυνσης της Ευρωπαϊκής οικονομίας. Αντιθέτως υποστηρίζεται ότι, στη δεκαετία του 1960, όπου οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν υψηλοί, οι ανισότητες στην ΕΕ ήταν σχετικά υψηλότεροι απ' ότι στη δεκαετία του 1990, όπου οι

ρυθμοί ανάπτυξης ήταν χαμηλοί. Εάν, όμως, κάθε φορά η ανάπτυξη θα συνοδεύεται και από αύξηση ανισοτήτων, αυτό αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για την άσκηση πολιτικής της ΕΕ.

Γενικά, αυτό που παρατηρείται είναι ότι η εξέλιξη μιας χώρας εξαρτάται από το αρχικό επίπεδο ανάπτυξής της. Οι περιοχές που πλεονεκτούν στο σημείο εκκίνησης σε υποδομές, παραγωγική δομή κι ανθρώπινο κεφάλαιο έχουν την τάση να ανταπεξέρχονται ευκολότερα στο νέο περιβάλλον της οικονομικής ολοκλήρωσης.

Επίσης, η πορεία μιας χώρας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις γειτονικές της, καθώς η γεωγραφία παίζει σημαντικό ρόλο στην κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας. Οι γειτονικές χώρες τείνουν να έχουν παραπλήσιους ρυθμούς ανάπτυξης και είναι πιο πιθανό να συγκλίνουν απ' ό,τι με άλλες πιο μακρινές από αυτές χώρες (Ertur και Koch, 2006· Ezcurra et al., 2007· Geppert και Stephan, 2008). Όσον αφορά τις χώρες που προστέθηκαν πιο πρόσφατα, η ανάπτυξή τους εξαρτάται από την ικανότητά τους να καλύψουν τη διαφορά με τις ανεπτυγμένες χώρες. Έχει παρατηρηθεί ότι οι χώρες που βρίσκονται κοντά στα σύνορα με την ΕΕ-15 αναπτύσσονται ταχύτερα, καθώς έχουν την ικανότητα να συγκεντρώνουν περισσότερες δραστηριότητες (Heidenreich, 2003· Bradley et al., 2005).

Όσον αφορά τις ανισότητες μεταξύ περιφερειών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, είχε παρατηρηθεί η διαφορά μεταξύ κέντρου-περιφέρειας και Βορρά-Νότου. Ήδη από τον 13^ο αιώνα, είχε δημιουργηθεί μια ζώνη εμπορικών διασυνδέσεων μεταξύ της Βόρειας και Νότιας Ευρώπης. Σ' αυτή τη ζώνη είχαν συγκεντρωθεί οι καινοτομίες και η οικονομική ανάπτυξη μέχρι το Μεσαίωνα, παίζοντας σημαντικό ρόλο στη χωρική δομή της Ευρώπης, καθώς αποτέλεσε οικονομικό και πολιτικό κέντρο (Heidenreich, 2003).

Όλες οι ανεπτυγμένες περιφέρειες της ΕΕ-15 είχαν συγκεντρωθεί γύρω από αυτόν τον άξονα ανάπτυξης (βλ. Παράρτημα 1-Χάρτης 2), που ξεκινά από τη Μεγάλη Βρετανία, περνά από τη Γερμανία και την Ελβετία και καταλήγει στη Βόρεια Ιταλία. Κατά μήκος αυτού του άξονα υπάρχουν δύο μεγάλες εστίες. Βορειοδυτικά είναι οι ιστορικές πρωτεύουσες των μεγαλύτερων αποικιοκρατικών δυνάμεων της Ευρώπης (Παρίσι, Λονδίνο) και νοτιοανατολικά ένας αριθμός γερμανικών και ιταλικών πόλεων, των οποίων η ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη μετέφερε το κέντρο βάρους του άξονα προς το Νότο. Στον αντίποδα αυτού του άξονα βρίσκονται οι περιμετρικές περιοχές της ΕΕ, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σχετικά χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης (Dunford και Pettors, 1994). Πρόκειται για περιφέρειες της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της νότιας Ιταλίας που δεν καταφέρνουν να επιτύχουν τα αναπτυξιακά επίπεδα του

Βορρά και το κατά κεφαλή ΑΕΠ τους υπολείπεται του 75% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Αυτό το χωρικό πρότυπο της ΕΕ χαρακτηρίστηκε ως «μπανάνα», λόγω της μορφής που είχε η τάση συγκέντρωσης γύρω από έναν κεντρικό άξονα. (Καμχής, 2007).

Ας δούμε τις αντιθέσεις, έτσι όπως διαμορφώνονται σήμερα. Αρκετές περιφέρειες (NUTS II) της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της νοτίου Ιταλίας και της Ισπανίας έχουν κατά κεφαλή ΑΕΠ χαμηλότερο του 75% του μέσου όρου της ΕΕ, δηλαδή εντάσσονται στις περιοχές του Στόχου 1. Από την άλλη πλευρά, οι περιφέρειες με υψηλές τιμές στο κατά κεφαλή ΑΕΠ βρίσκονται στη Μ. Βρετανία, στη Δανία, στην Ιρλανδία, όπως επίσης και οι μητροπολιτικές περιοχές της Γαλλίας, της Σουηδίας, της Φινλανδίας, του Βόρειου Βελγίου, της δυτικής Ολλανδίας, της νότιας Γερμανίας, της δυτικής Αυστρίας και της βόρειο-κεντρικής Ιταλίας (Πετράκος και Rodriguez-Pose, 2003; Petrakos et al., 2005).

Οι περιοχές με τις υψηλές τιμές στο ΑΕΠ δεν βρίσκονται γεωγραφικά πάνω στο νοητό τόξο ανάπτυξης, αλλά καταφέρνουν και αναπτύσσονται με υψηλούς ρυθμούς. Σ' αυτές τις χώρες αναδείχτηκαν νέες πόλεις, με αποτέλεσμα η τελευταία έκθεση για τη συνοχή της Ευρώπης να αναφέρει ότι η παραδοσιακή οικονομική ζώνη της Ευρώπης συμμετείχε με σημαντικά μικρότερο ποσοστό στο ΑΕΠ της ΕΕ-27 το 2004 από ότι το 1995, ενώ το ποσοστό του πληθυσμού παρέμεινε σταθερό. Βέβαια, δεν καταργείται το χωρικό πρότυπο που παρουσιάστηκε, καθώς οι περιοχές που αναδείχτηκαν ανήκουν σε βόρειες και δυτικές χώρες.

Έτσι, το συγκεκριμένο χωρικό πρότυπο συνεχίζει να χαρακτηρίζει και την ΕΕ-27, με τις βόρειες και δυτικές Ευρωπαϊκές χώρες να έχουν μια πιο 'γερή' οικονομική δομή. Παρατηρείται διαχωρισμός μεταξύ των γρήγορα αναπτυσσόμενων μητροπολιτικών κέντρων, των δυτικών περιοχών και των περιοχών κοντά στην ΕΕ-15 από τη μια μεριά και των υπόλοιπων περιοχών από την άλλη (Bradley et al., 2005). Οι Ertur και Koch (2004) υποστηρίζουν ότι στο πλαίσιο της διεύρυνσης, η διαφορά Βορρά-Νότου έχει αντικατασταθεί από μία νέα μεταξύ Βορρά και Δύσης με την Ανατολή. Από τη μια πλευρά, βορειοδυτικά συγκεντρώνονται πιο πλούσιες περιοχές κι από την άλλη, ανατολικά βρίσκονται πιο φτωχές περιοχές. Οι χώρες που βρίσκονται στο Βορρά και στη Δύση αυξάνουν μηχανικά τον πλούτο τους, καθώς προστίθενται στην ΕΕ πιο φτωχές χώρες.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ανισότητες μεταξύ των χωρών της ΕΕ παρουσιάζουν μείωση. Τα οφέλη, όμως, από τη μείωση αυτή δεν έχουν διαχυθεί

ομοιόμορφα ώστε να συγκλίνουν οι ανατολικές ή οι νότιες χώρες. Στις περισσότερες από αυτές, ιδιαίτερα στα νέα κράτη-μέλη, η σύγκλιση έχει επιτευχθεί λόγω της υψηλής επίδοσης των μητροπολιτικών περιοχών, οι οποίες ξεπερνούν τον εθνικό μέσο όρο. Αυτό το γεγονός εξηγεί και τις υψηλές ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών.

Οι περιφερειακές ανισότητες σε επίπεδο χώρας βρίσκονται σε υψηλά επίπεδα και αυξάνονται. Σύμφωνα με τον Πετράκο (2008), κατά την περίοδο 1995-2005, ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης του κατά κεφαλή ΑΕΠ έχει αυξηθεί σε 13 από 20 χώρες της ΕΕ σε επίπεδο NUTS II (περιφέρειες). Η αύξηση του σταθμισμένου Συντελεστή Διακύμανσης δηλώνει και την αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων σ' αυτές τις χώρες. Το έτος 2005, η Φινλανδία, η Ουγγαρία, η Σλοβακία και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των περιφερειών τους, ενώ η Ολλανδία, το Βέλγιο και η Δανία, οι χώρες με τις μικρότερες. Κατά την ίδια περίοδο (1995-2005), ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης αυξήθηκε σε 22 από 25 χώρες σε επίπεδο NUTS III (νομοί). Οι ανισότητες σ' αυτό το επίπεδο είναι αρκετά μεγαλύτερες. Το 2005, η Ιταλία, η Ουγγαρία και η Λετονία είναι οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των νομών τους, ενώ η Μάλτα, η Ισπανία και η Σουηδία είναι οι χώρες με τις μικρότερες.

Η σύγκλιση μεταξύ των χωρών της ΕΕ και ταυτόχρονα η απόκλιση στο εσωτερικό τους οφείλεται στο γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες είχαν ευνοηθεί περισσότερο οι μητροπόλεις, οι οποίες αύξησαν την κυριαρχία τους. Οι χώρες αυτές έχουν αναπτύξει διαχρονικά μια μητροπολιτική δομή, το χαρακτηριστικό της οποίας είναι ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ της πρώτης περιφέρειας βρίσκεται σε σημαντική απόσταση από τις υπόλοιπες. Οι μητροπολιτικές περιοχές στις περισσότερες χώρες είχαν κατά κεφαλή ΑΕΠ υψηλότερο από τον εθνικό ή και τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Για παράδειγμα, οι Βρυξέλες έχουν επίπεδο ανάπτυξης υψηλότερο από το διπλάσιο του ευρωπαϊκού μέσου όρου, ενώ το Λονδίνο τριπλάσιο. Ωστόσο, ακόμα και σε χώρες (Γσεχία, Σλοβακία, Ουγγαρία) που ο εθνικός μέσος όρος ήταν σημαντικά χαμηλότερος από τον ευρωπαϊκό, οι μητροπολιτικές τους περιοχές (Πράγα, Μπρατισλάβα, Βουδαπέστη) βρίσκονται κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Επίσης, τη συγκεκριμένη περίοδο μελέτης, το ποσοστό του ΑΕΠ που παράγεται στην μητρόπολη έχει αυξηθεί σε 19 από 23 χώρες.

Το γεγονός ότι ενισχύθηκαν περισσότερο οι μητροπολιτικές περιοχές είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της κυριαρχίας τους. Αυτές οι περιοχές έχουν τη ικανότητα να εκμεταλλεύονται τα πλεονεκτήματα που τους παρουσιάζονται, ενώ την ίδια στιγμή οι

λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες παρουσιάζουν χαμηλές επιδόσεις και αδυνατούν να συγκλίνουν προς τον εθνικό μέσο όρο. Έτσι, δεν μπορεί να κλείσει το χάσμα της ανάπτυξης, έχοντας ως άμεση συνέπεια τις περιφερειακές ανισότητες.

Αυτό ισχύει και για τις χώρες που εντάχθηκαν πρόσφατα. Η ενίσχυση των μητροπολιτικών και δυτικών περιοχών των νέων καρτών-μελών αύξησε δραματικά τις ανισότητες στο εσωτερικό τους σε σχετικά μικρό διάστημα. Σύμφωνα με τον Πετράκο (2008), το 2005 πολλά από αυτά τα μέλη παρουσίασαν μεγάλες ανισότητες σε επίπεδο NUTS II, όπως μετρήθηκε από το Συντελεστή Διακύμανσης του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Πιο συγκεκριμένα, μέσα σε μία δεκαετία, αυτός ο δείκτης αυξήθηκε στην Ουγγαρία κατά 50%, στη Βουλγαρία κατά 51%, στην Τσεχία κατά 56%, στη Ρουμανία κατά 72% και στην Πολωνία κατά 66%.

Διαφορές εντοπίζονται και στα επίπεδα εισοδήματος και μάλιστα αυξάνονται. Την περίοδο 1995-2005, οι πρώτες 20 περιοχές σε επίπεδο NUTS II βελτίωσαν τη θέση τους, ενώ οι τελευταίες 20 τη χειροτέρεψαν. Η επιτυχία είναι περισσότερο προφανής στις προηγμένες περιοχές, παρά σε εκείνες που παρουσιάζουν υστέρηση.

Η αύξηση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων οφείλεται επίσης και στην πρόσφατη εξάπλωση της ΕΕ συμπεριλαμβάνοντας 12 νέα μέλη. Το 2005, οι λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες της ΕΕ-15 σε επίπεδο NUTS II είχαν επίπεδο ευημερίας ίσο με το 1/5 των περισσότερο ανεπτυγμένων, ενώ οι αντίστοιχες της ΕΕ-27 είχαν λιγότερο από το 1/13. Αυτό δείχνει ότι η εξάπλωση της ΕΕ σε χώρες με σημαντικά μικρότερα επίπεδα ανάπτυξης οδήγησε σε σημαντική αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Στη μελέτη των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ευρώπη παίζει σημαντικό ρόλο η παρουσίαση τάσεων σύγκλισης ή απόκλισης. Μ' αυτόν τον τρόπο εξετάζεται η αποτελεσματικότητα των ασκούμενων πολιτικών, καθώς οι διαφορετικές επιδόσεις της κάθε χώρας εξαρτώνται εκτός των άλλων παραγόντων¹ και από τις πολιτικές που ασκήθηκαν σε περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Έτσι, τάσεις σύγκλισης σημαίνουν επιτυχία των ασκούμενων πολιτικών, ενώ τάσεις απόκλισης, αποτυχία.

Το γεγονός ότι οι ανισότητες παραμένουν σε υψηλά επίπεδα και αυξάνονται δημιουργεί ερωτήματα σχετικά με την άσκηση περιφερειακής πολιτικής. Ενώ οι πόροι που διατίθενται έχουν αυξηθεί, δεν επιτυγχάνονται τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Αυτό γεννά περαιτέρω ερωτήματα για το αν οι πόροι επαρκούν ποσοτικά και για το αν αξιοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

¹ Άλλοι παράγοντες: αρχικές συνθήκες εκκίνησης, οικονομικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, γεωγραφική θέση

1.4 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΕ

1.4.1 ΟΙ ΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η περιφερειακή πολιτική παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού χώρου και εξελίσσεται παράλληλα με την εξέλιξη της ίδιας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Δημιουργήθηκε για να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις των διαδοχικών διευρύνσεων και της οικονομικής ολοκλήρωσης. Ο κύριος στόχος της είναι η μείωση των υπάρχουσών περιφερειακών ανισοτήτων και η πρόληψη νέων.

Η ύπαρξη αυτής της πολιτικής που επιδιώκει τη μείωση των ανισοτήτων είναι απαραίτητη για τέσσερις λόγους. Καταρχήν, οι περιφερειακές ανισότητες του κατά κεφαλήν εισοδήματος έχουν άμεση συσχέτιση με περιφερειακές ανισότητες στο επίπεδο της ανεργίας, που με τη σειρά της συνεπάγεται φτώχεια. Ένας άλλος λόγος είναι ότι οι περιφερειακές ανισότητες σε επίπεδο εισοδήματος και ανεργίας παράγουν και μια σειρά δευτερογενείς αρνητικές επιπτώσεις, όπως την αύξηση των προβλημάτων υγείας σε κάποιες περιοχές ή την αύξηση των επιπέδων της εγκληματικότητας. Τρίτον, εάν υπάρχουν περιφερειακές διαφορές στα επίπεδα της οικονομικής δραστηριότητας γίνεται πολύ δύσκολη η «διαχείριση» μακροοικονομικών μεγεθών, όπως της σχέσης μεταξύ πληθωρισμού και ανεργίας. Τέλος, η ύπαρξη περιφερειακών ανισοτήτων μπορεί να οδηγήσει σε πολιτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ περιφερειών που μπορούν να αποβούν επικίνδυνες για την ενότητα του συνόλου (Ροβολής, 2005).

Ωστόσο, το γεγονός ότι οι ανισότητες παραμένουν σε υψηλά επίπεδα και αυξάνονται δηλώνει την αποτυχία της περιφερειακής πολιτικής. Το ύψος των πόρων που διατίθενται για την περιφερειακή πολιτική είναι υψηλό. Ωστόσο, τα αποτελέσματα δεν είναι τα αναμενόμενα για δύο λόγους. Είτε οι πόροι που διατίθενται είναι ανεπαρκείς ποσοτικά σε σχέση με το μέγεθος των δυνάμεων της αγοράς, είτε δεν αξιοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όπως με το να κατακερματίζονται σε μικρά έργα, ή να κατανέμονται σε δράσεις και μέτρα τα οποία δεν έχουν μια αποδεδειγμένη επίδραση στη μείωση ανισοτήτων, όπως συμβαίνει με την περίπτωση των μεταφορικών υποδομών (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Ενώ διατίθενται σημαντικά ποσά από την ΕΕ, δεν παρατηρούνται τα αναμενόμενα αποτελέσματα κυρίως στις περιοχές που τα έχουν περισσότερο ανάγκη. Μια βασική προϋπόθεση για την καλύτερη αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα της

χρήσης των πόρων είναι η χωρική συγκέντρωση, η οποία θα αυξήσει την ικανότητα των μειονεκτικών περιοχών να εκμεταλλευτούν καλύτερα τους διατιθέμενους πόρους. Η συγκέντρωση αποτελεί βασική αρχή για την προγραμματική περίοδο 2007-2013. Η διοχέτευση πόρων προς τις μειονεκτικές περιοχές δεν συνεπάγεται αναγκαστικά σύγκλιση, αλλά θα πρέπει να συνδυάζεται και με κατάλληλες δράσεις για την αντιμετώπιση τοπικών προβλημάτων. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία παίζουν και οι τοπικές πολιτικές (Crescenzi, 2009).

Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι οι παράγοντες που επιδρούν στις οικονομίες των προηγμένων και υπανάπτυκτων χωρών είναι διαφορετικοί. Αυτό δεν το λαμβάνει υπόψη της η περιφερειακή πολιτική. Βασίζεται στη επιτυχημένη στρατηγική των προηγούμενων ετών που είχε εφαρμοστεί στις ανεπτυγμένες χώρες. Όμως, δε γίνεται η ίδια πολιτική να αρμόζει και στις δύο κατηγορίες χωρών. Έτσι, οι υπανάπτυκτες χώρες δεν ανταποκρίνονται σε μια τέτοια πολιτική (Πετράκος, 2008).

1.4.2 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (2007-2013)

Η ΕΕ πρέπει να αντιμετωπίσει τα αναπτυξιακά προβλήματα των νέων κρατών-μελών και τις δυσκολίες που προκύπτουν από τη διεύρυνση, αλλά να συνεχίσει να ενισχύει και τις προβληματικές περιοχές της ΕΕ-15. Για την περίοδο 2007-2013, οι κατευθύνσεις σχετικά με την πολιτική συνοχής επικεντρώνονται στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, στην ανταγωνιστικότητα και στην απασχόληση. Στόχος τους είναι να γίνουν οι περιοχές της Ευρώπης πιο ελκυστικές για επενδύσεις και απασχόληση, να βελτιωθεί η γνώση και η καινοτομία και να δημιουργηθούν περισσότερες θέσεις εργασίας (Καμχής, 2007).

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η πολιτική συνοχής της περιόδου 2007-2013, προκειμένου να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση στην ΕΕ, διαθέτει το 35,7% του συνολικού προϋπολογισμού της ΕΕ για τη στήριξη των σχεδίων περιφερειακής ανάπτυξης. Οι στόχοι της είναι τρεις και ενσωματώνουν κοινοτικές πρωτοβουλίες.

Ο πρώτος στόχος ονομάζεται 'Σύγκλιση'. Αυτός ο στόχος θα στηρίξει την αύξηση και τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης στις περιφέρειες με καθυστέρηση ανάπτυξης. Περιλαμβάνει 54 περιφέρειες σε 17 κράτη, με πληθυσμό 154 εκατομμυρίων κατοίκων, των οποίων το κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι μικρότερο του 75% του κοινοτικού

μέσου όρου. Επίσης, αφορά άλλες 16 περιφέρειες με πληθυσμό 16,4 εκατομμυρίων κατοίκων, των οποίων το ΑΕΠ έχει υπερβεί απλώς το όριο και δεν πληρούν το κριτήριο αυτό για λόγους στατιστικούς εξαιτίας της διεύρυνσης της ΕΕ. Οι πόροι που διατίθενται σ' αυτές τις περιοχές αποτελούν το 81,54% (283 δις. ευρώ) των συνολικών πόρων. Οι πόροι κατανέμονται στα κράτη-μέλη και στις περιφέρειες σε επίπεδο NUTS II, ανάλογα με τον πληθυσμό, το επίπεδο ευημερίας και τα ποσοστά ανεργίας. Στην ουσία, ο στόχος αυτός ενσωματώνει τα τμήματα των κοινοτικών πρωτοβουλιών Urban¹ και Equal².

Η χρηματοδότηση για την επίτευξη αυτού του στόχου γίνεται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ). Το πρώτο σχετίζεται με τον εκσυγχρονισμό των βασικών υποδομών και με τη προστασία του περιβάλλοντος, ενώ το δεύτερο θα στηρίζει τις μεταρρυθμίσεις στην απασχόληση.

Ο δεύτερος στόχος ονομάζεται *‘Περιφερειακή Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση’* αποβλέποντας να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα και την ελκυστικότητα των περιφερειών, καθώς και της απασχόλησης. Αφορά τις περιοχές με προβλήματα αναδιάρθρωσης και τους ανέργους. Περιλαμβάνει 168 περιφέρειες σε 19 κράτη, με πληθυσμό 314 εκατομμυρίων κατοίκων. Από αυτές τις περιφέρειες, οι 13 έχουν 19 εκατομμύρια κατοίκους και αντιπροσωπεύουν τις αποκαλούμενες περιφέρειες σταδιακής εξόδου και υπόκεινται σε ειδικό καθεστώς χρηματοδότησης, καθώς στο παρελθόν υπάγονταν στις περιφέρειες του Στόχου 1. Το ποσό που διατίθεται σ' αυτές τις περιφέρειες αντιπροσωπεύει το 16% της συνολικής χρηματοδότησης. Οι πόροι κατανέμονται στις περιφέρειες σε επίπεδο NUTS I ή NUTS II, ανάλογα με τον επιλέξιμο πληθυσμό, την πυκνότητα, την ευημερία, την ανεργία, τα ποσοστά απασχόλησης και το μορφωτικό επίπεδο των εργαζομένων. Επομένως, ο στόχος αυτός ενσωματώνει τις σχετικές δράσεις των κοινοτικών πρωτοβουλιών Equal και Urban.

Στα πλαίσια αυτού του στόχου θα εκπονούνται περιφερειακά και εθνικά προγράμματα. Τα πρώτα θα στηρίζονται από το ΕΤΠΑ και τα δεύτερα από το ΕΚΤ.

Ο τελευταίος στόχος ονομάζεται *‘Ευρωπαϊκή Εδαφική Συνεργασία’* και αποσκοπεί στην ενίσχυση της διασυνοριακής συνεργασίας με την ανάπτυξη κοινών

¹ Κοινοτική πρωτοβουλία Urban, 2000- 2006: χρηματοδοτούμενο από το ΕΤΠΑ με επιδίωξη την οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση των πόλεων και των προαστίων που διέρχονται κρίση για την προώθηση βιώσιμης αστικής ανάπτυξης.

² Κοινοτική πρωτοβουλία Equal, 2000-2006: χρηματοδοτούμενο από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, αφορά τη διακρατική συνεργασία για την προαγωγή νέων μεθόδων καταπολέμησης των διακρίσεων και ανισοτήτων πάσης φύσεως σε σχέση με την αγορά εργασίας.

τοπικών και περιφερειακών πρωτοβουλιών, με τη διεθνή συνεργασία ώστε να επιτευχθεί ολοκληρωμένη εδαφική ανάπτυξη, καθώς και με τη διαπεριφερειακή συνεργασία και την ανταλλαγή εμπειριών. Ο πληθυσμός των παραμεθόριων περιοχών αποτελεί το 37,5% του συνολικού πληθυσμού της ΕΕ. Όλες οι περιφέρειες της ΕΕ καλύπτονται τουλάχιστον από έναν από τους υφιστάμενους 13 τομείς διακρατικής συνεργασίας. Οι πόροι που διατίθενται γι' αυτόν το στόχο αποτελούν το 2,5% του συνόλου. Στην ουσία, αυτός ο στόχος αποτελεί τη μέχρι το 2006 κοινοτική πρωτοβουλία Interreg³ III.

Για την προγραμματική περίοδο 2007-2013, πέρα από το Ταμείο Συνοχής, το ΕΤΠΑ και το ΕΚΤ, υπάρχουν και κάποια επιπλέον μέσα ενίσχυσης της άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Υπάρχει το Ταμείο Αλληλεγγύης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΤΑΕΕ) που αντιμετωπίζει τις φυσικές καταστροφές και εκφράζει την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη στις πληγείσες περιοχές. Η προώθηση της διασυνοριακής, διακρατικής και διαπεριφερειακής συνεργασίας γίνεται μέσω του Ευρωπαϊκού Ομίλου Εδαφικής Συνεργασίας (ΕΟΕΣ). Ένα άλλο μέσο είναι ο Μηχανισμός Προενταξιακής Βοήθειας (ΜΠΒ) που προετοιμάζει τις υποψήφιες για ένταξη χώρες. Τέλος, υπάρχουν οι κοινοτικές πρωτοβουλίες JASPERS (βοήθεια για τη στήριξη σχεδίων στις ευρωπαϊκές περιφέρειες), JEREMY (πόροι για πολύ μικρές έως μεσαίες επιχειρήσεις) και JESSICA (ευρωπαϊκή στήριξη για βιώσιμες επενδύσεις σε αστικές περιοχές) (Euroρα, 2009).

³ Κοινοτική πρωτοβουλία Interreg, 2000- 2006: χρηματοδοτούμενο από το ΕΤΠΑ, αφορά τη διασυνοριακή, διακρατική και διαπεριφερειακή συνεργασία που αποσκοπεί να δώσει ώθηση στην αρμονική, ισόρροπη και συνεχή ανάπτυξη όλου του κοινοτικού χώρου.

1.5 ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.5.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι περιφερειακές ανισότητες αποτελούν πολύ σημαντικό ζήτημα τα τελευταία χρόνια. Το ύψος και η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων έχουν μεγάλη σημασία τόσο για την θεωρία όσο και για την πολιτική. Από θεωρητικής άποψης, χρησιμεύουν ως μια εμπειρική δοκιμή μεταξύ των εναλλακτικών θεωριών ανάπτυξης. Από την άποψη της πολιτικής, το επίπεδο των ανισοτήτων μπορεί να θεωρηθεί ως μια αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων περιφερειακής πολιτικής. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι κύριος στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και των εθνικών περιφερειακών πολιτικών είναι η προώθηση της ανάπτυξης στις περιοχές που παρουσιάζουν υστέρηση, δηλαδή η μείωση των ανισοτήτων.

Το θέμα της σύγκλισης ή όχι των επιμέρους γεωγραφικών ενοτήτων της Ελλάδας έχει μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για την ΕΕ μπροστά στο στόχο της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Η ΕΕ θα μπορέσει να δρέψει τους καρπούς συνεργασίας και της εξειδίκευσης μόνο στο βαθμό που είναι δυνατό να ωφεληθούν οι αυτόνομες εθνικές οικονομίες από την πορεία προς την οικονομική ολοκλήρωση (Γιαννιάς κά, 1997).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η σύγκλιση μπορεί να οριστεί με δύο τρόπους. Πρώτον, παρατηρείται σύγκλιση όταν μια φτωχή οικονομία μεγεθύνεται γρηγορότερα από μια πλούσια. Δηλαδή, όταν υπάρχει μια αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στο αρχικό επίπεδο του εισοδήματος (ΑΕΠ) και στο ρυθμό μεταβολής του. Δεύτερον, υπάρχει σύγκλιση αν η διακύμανση της διαστρωματικής κατανομής του εισοδήματος μειώνεται διαχρονικά. Επομένως, ο πρώτος ορισμός αποτελεί αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για τη σύγκλιση σύμφωνα με τον δεύτερο ορισμό (Συριόπουλος κά, 1997· Benos και Karagiannis, 2007).

Το θέμα των περιφερειακών ανισοτήτων έχει κερδίσει το ενδιαφέρον πολλών επιστημόνων, με αποτέλεσμα μια πληθώρα μελετών. Ωστόσο, τα αποτελέσματα είναι αμφιλεγόμενα λόγω διαφορετικών βάσεων δεδομένων, στατιστικών και οικονομετρικών μεθόδων και χρονικών περιόδων έρευνας. Η πλειοψηφία των μελετών αυτών βασίζουν την ανάλυσή τους σε απλούς δείκτες, όπως το κατά κεφαλή ΑΕΠ, παρά σε σύνθετους. Στις περισσότερες, η περίοδος μελέτης ξεκινά από τη δεκαετία του '70. Κάποιες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι περιφερειακές ανισότητες μειώθηκαν,

άλλες ότι αυξήθηκαν, ενώ υπάρχουν και κάποιες άλλες που βρίσκουν τάσεις σύγκλισης αλλά και απόκλισης ταυτόχρονα κατά το πέρασμα των χρόνων.

1.5.2 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Μετά τις πρώτες τρεις μεταπολεμικές δεκαετίες, η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας ήταν από τις μεγαλύτερες στον κόσμο. Η ανάπτυξη όμως αυτή της ελληνικής οικονομίας περιορίστηκε κυρίως στις περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Υπήρξε μια έντονη ανισότητα στο επίπεδο ευημερίας και οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ ενός ανεπτυγμένου κέντρου, που συγκέντρωνε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, της οικονομικής δραστηριότητας και των ευκαιριών απασχόλησης, και του υπόλοιπου Ελλαδικού χώρου. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε μια οικονομική στασιμότητα και σε μια πληθυσμιακή αποδυνάμωση της υπόλοιπης χώρας (Tsakloglou, 1997).

Η εικόνα, όμως, των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης αλλάζει δραματικά στα τέλη της δεκαετίας του '70 και συγκεκριμένα στις αρχές του '80. Μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1973 και ιδιαίτερα μετά τη δεύτερη κρίση του 1979, η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας επιβραδύνεται, παρατηρείται μια έξαρση των πληθωριστικών πιέσεων και αυξάνεται η ανεργία. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '70 παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στους ρυθμούς αστικοποίησης και εσωτερικής μετακίνησης, με τάσεις συγκράτησης των περιμετρικών περιφερειών, ενώ σημειώνεται και ένας δραστικός περιορισμός των οικονομικών ανισοτήτων ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια (Γιαννιάς κ.ά., 1997).

Οι εξελίξεις αυτές ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της περιφερειακής πολιτικής που εφαρμόστηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και συνεχίστηκε και μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981. Η πολιτική αυτή περιελάμβανε μια στροφή των δημοσίων και των ιδιωτικών επενδύσεων προς την περιφέρεια, με αντίστοιχη μείωση του μεριδίου της Πρωτεύουσας. Παράλληλα, οι πόροι που δίνονταν από την ΕΟΚ ευνοούσαν σε μεγάλο βαθμό την περιφέρεια (Γιαννιάς κ.ά., 1997).

Ενώ κατά τη δεκαετία του '70 παρατηρούνται μεγάλες περιφερειακές ανισότητες, κατά τη δεκαετία του '80 παρατηρείται μείωση και σταθεροποίηση των ανισοτήτων. Μετά όμως το 1989 αρχίζει εκ νέου να διευρύνεται σταθερά το χάσμα, έχοντας και πάλι πολύ υψηλές ανισότητες. Επομένως, οι περιφερειακές ανισότητες

στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο πέρασαν από τη φάση της έντονης ανισότητας και διαπεριφερειακής πόλωσης της δεκαετίας του '70 στη φάση της περιφερειακής σύγκλισης της δεκαετίας του '80 για να ακολουθήσει μια νέα χωρική πόλωση της περιφερειακής ανάπτυξης της δεκαετίας του '90 (Ψυχάρης, 2000).

Οι εξελίξεις αυτές συνδυάζονται και με τις αντίστοιχες πολιτικές κρατικής παρέμβασης. Από τη συγκεντρωτική αντίληψη της δεκαετίας του '70 οδηγούμαστε σε ένα 'δικαιότερο' σύστημα χωρικής κατανομής των δημοσίων πόρων τη δεκαετία του '80, για να αρχίζει τη δεκαετία του '90 η αντίστροφη πορεία συγκέντρωσης των πόρων και αύξησης των αποκλίσεων ανάμεσα στους νομούς (Ψυχάρης, 2000).

Οι Benos και Karagiannis (2007) μελέτησαν τη διαχρονική εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων κατά τη χρονική περίοδο 1970-2003. Τονίζουν ότι ενώ θεωρείται ότι το βιοτικό επίπεδο έχει βελτιωθεί σ' όλη την Ελλάδα, ωστόσο, αυτό δε συνοδεύεται και από μείωση των ανισοτήτων. Χρησιμοποιώντας ως δείκτη το κατά κεφαλή ΑΕΠ, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι σ' αυτό το χρονικό διάστημα οι περιφέρειες της Ελλάδας αποκλίνουν.

Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι η γεωγραφική συγκέντρωση του εισοδήματος και η πληθυσμιακή πυκνότητα επηρεάζουν αρνητικά τη μεγέθυνση. Αυτό συμβαίνει γιατί μια αύξηση της συγκέντρωσης οικονομικής δραστηριότητας και πληθυσμού σε περιοχές με ήδη υψηλά επίπεδα ανάπτυξης, σημαίνει μείωση της ποιότητας των δημοσίων υπηρεσιών και του περιβάλλοντος. Η επίδραση αυτή είναι ισχυρότερη από τη θετική επίπτωση της γεωγραφικής συγκέντρωσης του πληθυσμού και της ανισότητας χωρικής κατανομής του προϊόντος στη μεγέθυνση. Γι' αυτό το λόγο, οι πολιτικές θα πρέπει να στοχεύουν στην αποκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, προκειμένου να υπάρχουν θετικά αποτελέσματα για την ανάπτυξη και τη χωρική κατανομή του εισοδήματος. Τέλος, χαρακτήρισαν αρνητική την επιρροή στην περιφερειακή ανάπτυξη σχετικά με την ένταξη στην ΕΟΚ και θετική την επιρροή σχετικά με την ΟΝΕ.

Μια άλλη μελέτη των Alexiadis και Tomkins (2004) για την ίδια σχεδόν χρονική περίοδο (1970-2000), καταλήγει στο συμπέρασμα, βάσει στοιχείων του κατά κεφαλή ΑΕΠ ότι οι μόνες περιφέρειες που βρίσκονται πάνω από το εθνικό μέσο όρο είναι της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας. Επιπλέον, οι περιφέρειες που συγκλίνουν, αλλά βρίσκονται κάτω από το μέσο όρο βρίσκονται σε κεντρική γεωγραφικά θέση και γύρω από την προηγμένη Αττική.

Ωστόσο, κάποιες μελέτες χρησιμοποίησαν πιο σύνθετους δείκτες λόγω κάποιων μειονεκτημάτων που εμφανίζει το ΑΕΠ. Το ΑΕΠ μπορεί να είναι ο πιο διαδομένος δείκτης για τη μέτρηση των ανισοτήτων, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις δε θεωρείται αξιόπιστος. Κατ' αρχήν δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δείκτης ευημερίας, καθώς δε λαμβάνει υπόψη βασικές πτυχές, όπως τη δημογραφία, τη γεωγραφία, την υγεία και την εκπαίδευση. Έτσι, μια αύξηση του ΑΕΠ δε συνεπάγεται και αύξηση της ευημερίας. Περιφέρειες με παρόμοιο ΑΕΠ μπορεί να διαφέρουν σημαντικά σχετικά με το βιοτικό επίπεδο και την ευημερία (Petrakos και Artelaris, 2008).

Επιπροσθέτως, σε κάποιες περιπτώσεις ο δείκτης αυτός δε θεωρείται ακριβής. Το ΑΕΠ μετρά τι παράγεται και πού, αλλά όχι το τοπικό εισόδημα, καθώς τα έσοδα μπορεί να καταλήγουν σε ξένες περιοχές. Στην περίπτωση της Ελλάδας αυτό το πρόβλημα είναι πολύ σημαντικό, γιατί ο πιο ανεπτυγμένος νομός της, η Αττική, εξάγει ένα πολύ μεγάλο μέρος της βιομηχανικής της δραστηριότητας σε γειτονικές της περιοχές, που λειτουργούν ως δορυφόροι και οι εργαζόμενοι μετακινούνται σε καθημερινή βάση προς αυτές τις περιοχές για εργασία. Αυτό συμβαίνει προκειμένου να αποφεύγονται οι αρνητικές εξωτερικές οικονομίες, καθώς παράλληλα αξιοποιούνται τα κίνητρα που παρέχονται από την ελληνική κυβέρνηση για την αποκέντρωση της βιομηχανικής δραστηριότητας (Petrakos και Artelaris 2008). Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι με βάση τα στοιχεία του ΑΕΠ, η Βοιωτία, η οποία φιλοξενεί μεγάλο μέρος της βιομηχανίας της Αττικής, εμφανίζεται ως ο πλέον ανεπτυγμένος νομός. Το ίδιο ισχύει και για την Κορινθία, η οποία εμφανίζεται δεύτερη στην κατάταξη. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και για τον Νομό Κοζάνης που βρίσκεται στις πρώτες θέσεις, λόγω των εγκαταστάσεων της ΔΕΗ (Petrakos και Saratsis, 2000).

Οι ελλείψεις αυτές του ΑΕΠ έχουν οδηγήσει στην αναζήτηση πιο σύνθετων δεικτών για τη μέτρηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο Σύνθετος Δείκτης Ευημερίας και Ανάπτυξης (ΣΔΕΑ), ο οποίος συνδυάζει πολλές πτυχές της ανθρώπινης ευημερίας, κάτι που είναι πολύ δύσκολο να συλληφθεί από έναν απλό δείκτη, όπως το ΑΕΠ. Ο ΣΔΕΑ βασίζεται στη χρησιμοποίηση περίπου 21 οικονομικών, δημογραφικών και γεωγραφικών μεταβλητών. Οι αναλύσεις που γίνονται με βάση το ΣΔΕΑ καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι ανισότητες είναι πολύ υψηλότερες από το επίπεδο που παρουσιάζεται βάσει του ΑΕΠ (Petrakos και Saratsis 2000· Πετράκος, 2004).

Εκτός από αυτούς τους δείκτες, ας αναφέρουμε ενδεικτικά και κάποιους άλλους δείκτες που έχουν μετρήσει το ύψος των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τους δείκτες ευημερίας, στις πρώτες θέσεις βρίσκονται οι δύο μητροπολιτικές περιοχές και ακολουθούν σημαντικοί τουριστικοί προορισμοί. Οι δημογραφικοί δείκτες παρουσιάζουν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού να συγκεντρώνεται στα δύο μητροπολιτικά κέντρα. Σχετικά με το ανθρώπινο δυναμικό, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά παρατηρείται ένα έντονα πολωμένο πρότυπο. Η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη συγκεντρώνουν μεγάλο μέρος του ενεργού πληθυσμού και μεγάλο μέρος πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Όσον αφορά τους δείκτες κοινωνικής υποδομής, οι ανεπτυγμένες περιοχές υπερτερούν ποσοτικά και ποιοτικά σε υποδομές υγείας, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με τις υποδομές εκπαίδευσης¹. Τέλος, τελευταίοι στην κατάταξη των δεικτών παραγωγικής υποδομής εμφανίζονται ορεινές-αγροτικές ή νησιωτικές-τουριστικές περιοχές (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Η εικόνα της εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα δεν είναι ευνοϊκή. Οι περιφερειακές ανισότητες παραμένουν σε υψηλά επίπεδα. Έτσι, σημαντικό ζήτημα αποτελούν οι λόγοι που τις ενισχύουν, αλλά και η ικανότητα ή όχι των περιφερειακών πολιτικών να επιτύχουν ένα καλύτερο αποτέλεσμα.

1.5.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αυτό που χαρακτηρίζει εδώ και χρόνια την ανάπτυξη στην Ελλάδα είναι η μητροπολιτική δομή. Τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα, η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη συγκεντρώνουν σχεδόν το μισό πληθυσμό της χώρας και παραγωγικές δραστηριότητες που ξεπερνούν κατά πολύ σε ποσοστό την αναλογία του πληθυσμού τους. Αυτή η ανισότητα στην κατανομή του πληθυσμού προέκυψε από έντονα ρεύματα εσωτερικής μετανάστευσης και εγκατάλειψης της επαρχίας στο μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου (Πετράκος, 2004). Επιπλέον, οι νέοι παράγοντες που επιδρούν στο βαθμό μητροπολιτικής συγκέντρωσης είναι εκείνοι που σχετίζονται με την αυξανόμενη διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής αγοράς, τις διαρθρωτικές μεταβολές που συντελούνται στην παραγωγή και τους οικονομικούς κύκλους (Πετράκος και Τσουκαλάς, 2004).

Άμεση συνέπεια είναι και η άνιση κατανομή των υποδομών, των υπηρεσιών και των ευκαιριών ανάπτυξης. Ο περιορισμός των ευκαιριών ανάπτυξης και του βαθμού αξιοποίησης των ανθρώπινων και φυσικών πόρων ολόκληρων περιοχών μειώνει την

¹ Αυτό οφείλεται στην εσωτερική μετανάστευση προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, δημιουργώντας μια αίσθηση επάρκειας υποδομών εκπαίδευσης στην επαρχία σε σχέση με τον πληθυσμό της.

ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή και δημιουργεί υψηλό κόστος λειτουργίας των μεγάλων αστικών κέντρων. Αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση του κοινωνικού κόστους, όχι μόνο στη μορφή της μόλυνσης του περιβάλλοντος, του θορύβου και της συσσώρευση προβλημάτων στη λειτουργία της ζωής, αλλά και στη μορφή των αναγκαίων επενδύσεων υποδομής (Πολύζος, 1998).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα είναι η διαχρονική συρρίκνωση του πληθυσμού της περιφέρειας και η έλλειψη αστικών κέντρων μεσαίου μεγέθους. Ήδη από τη δεκαετία του '60 ένας μεγάλος αριθμός μικρών και μεσαίων πόλεων υφίσταται αρνητικές μεταβολές πληθυσμού. Αυτή η κατάσταση συνεχίστηκε έως ότου οι περισσότερες μεσαίες πόλεις να ανήκουν πλέον στις μικρές σχετικά πόλεις (κάτω των 10.000 κατοίκων). Επιπλέον, μεγάλος αριθμός πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων βρίσκονται μέσα στα διοικητικά όρια των Νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης (Πετράκος και Μαρδάκης, 1999/ 2004).

Στην Ελληνική περιφέρεια δεν υπάρχουν σήμερα μεγάλες πόλεις (άνω των 100.000 κατοίκων) με αποτέλεσμα να είναι ιδιαίτερα δύσκολη η συγκρότηση αναπτυξιακών πόλων στην περιφέρεια. Σ' αυτή την κατάσταση έχει συμβάλει και η εσωτερική μετανάστευση προς τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Έτσι, οι περισσότερες πόλεις δεν έχουν την ικανότητα να συγκροτήσουν σοβαρά τοπικά παραγωγικά συστήματα και να ωφεληθούν από πιθανές οικονομίες συγκέντρωσης (Πετράκος, 2004).

Σχετικά με τις πληθυσμιακές μεταβολές, έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια ομόρροπη σχέση ανάμεσα στα δημογραφικά και οικονομικά μεγέθη. Σύμφωνα με τους Πετράκο και Ψυχάρη (2004), οι περιφέρειες οι οποίες ενισχύθηκαν πληθυσμιακά στην περίοδο 1961-2001 είναι αυτές που έχουν το υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Αντίθετα, αυτές οι οποίες υπέστησαν τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές απώλειες χαρακτηρίζονται από αναπτυξιακές υστερήσεις και δυσκολίες.

1.5.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι μελέτες για τις περιφερειακές ανισότητες δεν περιορίζονται μόνο στη μελέτη της διαχρονικής τους εξέλιξης, αλλά προσπαθούν να εντοπίσουν τους παράγοντες που τις δημιουργούν και τις διατηρούν σε υψηλά επίπεδα. Οι Πετράκος και Ψυχάρης (2004) υποστηρίζουν πως, για την Ελλάδα, αυτοί οι παράγοντες είναι ιστορικοί, γεωμορφολογικοί, πολιτικοί και οικονομικοί.

Οι ιστορικοί παράγοντες, που είτε δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη της μητρόπολης είτε αποθάρρυναν την ανάπτυξη άλλων περιοχών, σχετίζονται με τη σταδιακή δημιουργία του ελληνικού κράτους, με τη Μικρασιατική καταστροφή και με τη μεταπολεμική διαίρεση της Ευρώπης σε Δύση και Ανατολή. Από τη δημιουργία μέχρι την τελική διαμόρφωση του κράτους, το σταθερό σημείο αναφοράς ήταν πάντα το νότιο τμήμα της χώρας. Έτσι, οι διαφορετικές χρονικά συνθήκες εκκίνησης για τα υπόλοιπα εν δυνάμει αστικά κέντρα της χώρας ευνόησαν την Αθήνα. Επιπλέον, οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, αυξάνοντας κατά μεγάλο ποσοστό τον πληθυσμό της. Τα θετικά αποτελέσματα που ακολούθησαν δημιούργησαν μια ιδιαίτερα έντονη δυναμική που δεν υπήρχε σε καμιά άλλη πόλη της χώρας. Τέλος, το κλείσιμο των βορείων συνόρων (1949-1989) της χώρας αποδυνάμωσε όλες τις πόλεις της βορείου Ελλάδας, οι οποίες έχασαν τη δυνατότητα προσέλκυσης μεγάλων επιχειρήσεων.

Οι γεωμορφολογικοί παράγοντες σχετίζονται με την προσπελασιμότητα, με τις συνθήκες διαβίωσης και τα μεγέθη των τοπικών αγορών. Οι πεδινές και παράλιες περιοχές της Ελλάδας συγκεντρώνουν περισσότερο πληθυσμό απ' ό,τι οι ορεινές και νησιωτικές περιοχές. Επομένως, η μορφολογία της Ελλάδας με τα βουνά της και τα πολλά νησιά της δεν ευνοεί την ισόρροπη ανάπτυξη.

Το ύψος των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα επηρεάζεται και από πολιτικούς παράγοντες. Πρώτον, η δημιουργία ισχυρού κεντρικού κράτους δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας σοβαρής περιφερειακής ή τοπικής διοίκησης. Οι τοπικές δομές διοίκησης έχουν περιορισμένες δυνατότητες ουσιαστικής παρέμβασης στα αναπτυξιακά προβλήματα της περιφέρειας. Επιπλέον, ο κατακερματισμός σε μεγάλο αριθμό δήμων, νομών, περιφερειών δεν επιτρέπουν την αποτελεσματική άσκηση πολιτικών. Δεύτερον, δεν ασκείται από την κεντρική διοίκηση μια συγκροτημένη και διαρκής πολιτική δημοσίων δαπανών υπέρ των λιγότερο ανεπτυγμένων νομών. Τέλος, οι πόροι των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης κατασπαταλήθηκαν σε μικρά και ημιτελή έργα για την ικανοποίηση πολιτικών αναγκών, τα οποία είχαν όμως μικρή προστιθέμενη αξία.

Όσον αφορά τους οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα, αυτοί είναι οι οικονομίες κλίμακας και συγκέντρωσης, η διάρθρωση των τοπικών οικονομιών και η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, οι διαρθρωτικές αλλαγές και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, καθώς και οι οικονομικοί κύκλοι.

Οι οικονομίες κλίμακας και συγκέντρωσης ευνοούν τις περιφέρειες που διαθέτουν μεγάλα αστικά κέντρα, οι οποίες προσελκύουν περισσότερες δραστηριότητες κι επομένως αναπτύσσονται πιο γρήγορα από κάποιες άλλες. Σχετικά με την παραγωγική διάρθρωση και την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού έχει βρεθεί ότι οι νομοί που διαθέτουν ισχυρή παρουσία του δευτερογενή τομέα, επιχειρήσεις εντάσεως κεφαλαίου, σημαντικούς τουριστικούς πόρους και υψηλή ποιότητα ανθρώπινου δυναμικού, έχουν την τάση να αναπτύσσονται ταχύτερα από τους υπόλοιπους. Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έπληξε κυρίως τους ανεπτυγμένους νομούς της χώρας με έντονα φαινόμενα βιομηχανικής κρίσης. Αυτό είχε αρνητικές επιπτώσεις για τις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας που απέκλινε από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, αλλά ταυτόχρονα οδήγησε σε σύγκλιση στο εσωτερικό της. Τέλος, σχετικά με τους οικονομικούς κύκλους, έχει διαπιστωθεί ότι σε περιόδους ανάπτυξης τείνουν να αυξάνονται οι ανισότητες, ενώ σε περιόδους ύφεσης να μειώνονται. Οι ήδη ανεπτυγμένες περιοχές έχουν περισσότερες δυνατότητες να εκμεταλλευτούν τις συγκυρίες ενός ευνοϊκού οικονομικού περιβάλλοντος απ' ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες.

Οι παραπάνω παράγοντες φαίνεται να είναι τόσο ισχυροί που δεν επιτρέπουν στις ασκούμενες περιφερειακές πολιτικές να πετύχουν το στόχο τους, δηλαδή να μειώσουν τις ανισότητες.

1.6 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ευρωπαϊκή περιφερειακή πολιτική στοχεύει στο συντονισμό των επιμέρους περιφερειακών πολιτικών των κρατών μελών. Έτσι, κάθε χώρα της Ευρώπης έχει τη δική της εθνική περιφερειακή πολιτική για την αντιμετώπιση των περιφερειακών της προβλημάτων. Η περιφερειακή πολιτική στοχεύει στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων ευνοώντας την ανάπτυξη των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών της εθνικής επικράτειας μέσω της μεταβίβασης πόρων από τις πιο εύπορες περιοχές. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται συνήθως είναι η βελτίωση των υποδομών, η κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη των καθυστερημένων περιοχών, οι πριμοδοτήσεις, οι επιχορηγήσεις και οι φορολογικές απαλλαγές για την προσέλκυση ιδιωτικών επενδύσεων σε αυτές τις περιοχές. Με αυτά τα μέσα επιδιώκεται μια καλύτερη ισορροπία των οικονομικών δραστηριοτήτων και των πληθυσμών στην εθνική επικράτεια (Μούσης, 2005).

Μέχρι το 1981, η περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα είχε αποκλειστικά εθνικό χαρακτήρα. Με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ, η περιφερειακή πολιτική εναρμονίστηκε με την κοινοτική περιφερειακή πολιτική.

1.6.1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Τα θεμέλια της περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα εντοπίζονται στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Στο Πρόγραμμα για την Οικονομική Ανάπτυξη της Ελλάδας για την περίοδο 1960-1964, είχε τονιστεί για πρώτη φορά η ανάγκη περιφερειακής πολιτικής προκειμένου να βρεθεί μια αποτελεσματική λύση για το πρόβλημα των ανισοτήτων που υπήρχαν μεταξύ των περιφερειών της χώρας. Η σύνδεση των προσπαθειών της Ελλάδας για περιφερειακή πολιτική με την περιφερειακή πολιτική της ΕΟΚ έγινε με την θέσπιση του Νόμου 1116/81. Έτσι, έχουμε το πρώτο 'Πρόγραμμα Περιφερειακής Ανάπτυξης' για την περίοδο 1981-1985 συνοδευόμενο από επιδοτήσεις και δάνεια. Στη συνέχεια, βάσει του Νόμου 1262/82, εφαρμόστηκε πενταετές Πρόγραμμα 1983-1987, για την ενίσχυση των διαδικασιών αποκέντρωσης. Μέχρι το 1986, η περιφερειακή πολιτική είχε έναν ενδεικτικό χαρακτήρα αποτελούμενη από ένα πλαίσιο προσανατολισμού για τις κρατικές παρεμβάσεις σε έργα υποδομής και σε επενδυτικά κίνητρα (Konsolas et al., 2002).

Από το 1986 άρχισαν να εφαρμόζονται τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ), επιχειρησιακά προγράμματα που έφεραν στην Ελλάδα μια διαφορετική πραγματικότητα στον προγραμματισμό. Οι ασαφείς στόχοι μετατρέπονται σε συγκεκριμένους επιχειρησιακούς, καθορίζονται μέτρα για την επίτευξη των στόχων αυτών, ενώ η έγκαιρη εφαρμογή των μέτρων αυτών αποτελεί προϋπόθεση για την απορρόφηση σημαντικών οικονομικών πόρων από την Κοινότητα και τους εθνικούς προϋπολογισμούς. Στη συνέχεια, από το 1989 εφαρμόζονται τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ). Το πρώτο καλύπτει την περίοδο 1989-1993, το δεύτερο την περίοδο 1994-1999, το τρίτο την περίοδο 2000-2006. Μέχρι το 2006, το κάθε ένα ΚΠΣ περιλαμβάνει περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα (ΠΕΠ) για την καθεμία από τις 13 περιφέρειες της χώρας. Επιπλέον, τα ΚΠΣ περιλαμβάνουν τομεακά προγράμματα, όπως τα προγράμματα για τον τουρισμό, το περιβάλλον, τις υποδομές των μεταφορών (Plaskovitis, 2006). Τα τομεακά προγράμματα στοχεύουν στην ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της διάρθρωσης συγκεκριμένων οικονομικών τομέων.

Και στα τρία ΚΠΣ όλες οι ελληνικές περιφέρειες ήταν επιλέξιμες για κοινοτική χρηματοδότηση, λόγω του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξής τους. Επομένως, επιλέξιμη ήταν όλη η Ελλάδα. Το Α΄ ΚΠΣ είχε ως προτεραιότητες τη βελτίωση των βασικών υποδομών, την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα και την αγροτική ανάπτυξη, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, την ισόρροπη ανάπτυξη του τουρισμού, την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και την ανάπτυξη του εγχώριου δυναμικού 13 περιφερειών. Το Β΄ ΚΠΣ στόχευε να μειώσει το βαθμό περιφερειακότητας και να προωθήσει την εσωτερική συνοχή μέσω της ανάπτυξης μεγάλων δικτύων υποδομής, να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης, να αναπτύξει και να καταστήσει πιο ανταγωνιστικό τον οικονομικό ιστό, να αναπτύξει το ανθρώπινο δυναμικό και να προωθήσει την εργασία, να μειώσει τις περιφερειακές ανισότητες και επιδιώκει την άρση της απομόνωσης των νησιωτικών περιοχών. Το Γ΄ ΚΠΣ έθεσε προτεραιότητες σχετικές με την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και την προώθηση της απασχόλησης, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας για βιώσιμη ανάπτυξη, τις μεταφορές, την αγροτική ανάπτυξη και την αλιεία, την ποιότητα ζωής, την κοινωνία της πληροφορίας και την περιφερειακή ανάπτυξη (Καμχής, 2007).

Για τη περίοδο 2007-2013, το ΚΠΣ αντικαταστάθηκε από το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ). Το ΕΣΠΑ καθορίζει σε γενικές γραμμές τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα θα χρησιμοποιεί τις κοινοτικές επενδύσεις την περίοδο 2007-2013 για

να δημιουργήσει ανάπτυξη και θέσεις εργασίας. Οι προτεραιότητες που περιλαμβάνονται στο ΕΣΠΑ υλοποιούνται μέσω 13 επιχειρησιακών προγραμμάτων, πέντε περιφερειακών και οκτώ θεματικών, καθώς και ενός προγράμματος τεχνικής βοήθειας. Οι προτεραιότητες της Ελλάδας για την περίοδο 2007-2013 που καθορίστηκαν από το ΕΣΠΑ είναι οι επενδύσεις στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας, η κοινωνία της γνώσης και η καινοτομία, η απασχόληση και η κοινωνική συνοχή, ο εκσυγχρονισμός του θεσμικού περιβάλλοντος, η ελκυστικότητα της Ελλάδας και των περιφερειών της ως τόπων επένδυσης, εργασίας και διαβίωσης (Καμχής, 2007).

1.6.2 Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΠΣ

Η διαρθρωτική παρέμβαση της Κοινότητας με τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης είναι σημαντική για την ελληνική οικονομία. Επέτρεψε στην Ελλάδα να συγκλίνει με την ΕΕ, παρότι η ταχύτητα σύγκλισης ήταν μικρότερη από τις υπόλοιπες χώρες. Όμως, η σύγκλιση σε επίπεδο χώρας δε συνοδεύτηκε και από σύγκλιση σε επίπεδο των περιφερειών της. Οι πόροι που διοχετεύτηκαν στην Ελλάδα δεν κατανεμήθηκαν σε περιφερειακό επίπεδο με βάση συνεκτικά και οργανωμένα προγράμματα (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004). Μέχρι το 2006, δηλαδή μέχρι το τέλος της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου, δεν υπήρχε στην Ελλάδα ένα στρατηγικό σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης εντός του οποίου θα υλοποιούνται και τα ΚΠΣ, με αποτέλεσμα ο στρατηγικός περιφερειακός σχεδιασμός στην Ελλάδα να χαρακτηρίζεται είτε ανύπαρκτος είτε ατελής.

Στο ΚΠΣ, ο άξονας προτεραιότητας περιφερειακή ανάπτυξη περιλαμβάνει τα ΠΕΠ. Η σχετική σημασία αυτού του άξονα στο σύνολο των προτεραιοτήτων των ΚΠΣ διαχρονικά μειώνεται. Στο Α΄ ΚΠΣ, οι πόροι που διατέθηκαν γι' αυτόν τον άξονα αποτελούσαν το 50,3% των συνολικών πόρων της περιόδου 1989-1993. Οι πόροι αυτοί όμως κατακερματίστηκαν σε τοπικής εμβέλειας μικρά έργα με αμφισβητούμενη επίδραση στην περιφερειακή ανάπτυξη. Στο Β΄ ΚΠΣ, ενώ υπάρχουν καλύτερες δομές διαχείρισης σε περιφερειακό επίπεδο, οι πόροι που διοχετεύονται στα προγράμματα μειώνονται. Ο σχετικός άξονας απορρόφησε 28,5% των συνολικών πόρων της περιόδου 1994-1999. Τα περιφερειακά προγράμματα είναι κυρίαρχα και σε αυτό το ΚΠΣ, όμως πολύ πιο κάτω από τη θέση που κατείχαν στο Α΄ ΚΠΣ. Στο Γ΄ ΚΠΣ, οι πόροι που απορροφούνται για τον άξονα της περιφερειακής ανάπτυξης μειώνονται κι άλλο, καθώς

αποτελούν το 26% των συνολικών πόρων. Η βαρύτητα αυτού του άξονα, όπως και των υπολοίπων, ακολουθούν την ίδια λογική με την προηγούμενη περίοδο (Ψυχάρης, 2004).

Χωρίς ένα ευρύτερο στρατηγικό σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης, τα περιφερειακά προγράμματα καταλήγουν σε μια αποσπασματική και κατακερματισμένη παρέμβαση με αμφίβολα αποτελέσματα στην περιφερειακή ανάπτυξη. Επίσης, αυτό που παρατηρείται στα ΚΠΣ είναι η μεγάλη σημασία των βασικών υποδομών, τομέας στον οποίο εμφανίζονται και οι μεγαλύτερες αποκλίσεις από τον αρχικό σχεδιασμό. Αντιθέτως, οι επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό είναι σχετικά περιορισμένες (Οικονόμου, 2004).

Σχετικά με τον έλεγχο του βαθμού αναδιανομής των πόρων για τα ΠΕΠ των τριών ΚΠΣ, τα ΠΕΠ φαίνεται να έχουν αναδιανεμητικό χαρακτήρα. Δηλαδή, οι περιφέρειες με χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης τείνουν να έχουν αναλογικά μεγαλύτερη συμμετοχή στην κατανομή των πόρων από τα ΠΕΠ. Σταθμίζοντας τη συνολική δαπάνη των ΠΕΠ με τον πληθυσμό της κάθε περιφέρειας, το Α΄ ΚΠΣ κατευθύνει αναλογικά περισσότερους πόρους στις νησιωτικές και παραμεθόριες περιοχές με χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης. Στο Β΄ ΚΠΣ υπάρχει μια τάση πριμοδότησης των κατοίκων που ζουν σε απομακρυσμένες περιοχές αλλά κυρίως των νησιωτικών περιφερειών στις οποίες κατοικεί μικρό ποσοστό του πληθυσμού. Βέβαια, η τάση αυτή δε διακρίνεται και για τις μη ανεπτυγμένες περιφέρειες. Ωστόσο, στο Γ΄ ΚΠΣ, ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας γίνεται πιο απροσδιόριστος. Εμφανίζονται ορισμένες περιφέρειες που έχουν δυσανάλογη, είτε μικρότερη είτε μεγαλύτερη, συμμετοχή στα ΠΕΠ, με βάση το επίπεδο ανάπτυξής τους (Ψυχάρης, 2004). Έτσι, παρατηρείται ότι διαχρονικά ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας των ΠΕΠ γίνεται ολοένα και πιο δυσδιάκριτος.

1.6.3 ΑΛΛΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Περιφερειακή πολιτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί οποιαδήποτε πολιτική με χωρική διάσταση ή χωρικές επιπτώσεις. Θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι πολιτικές που επιδιώκουν με συστηματικό τρόπο και με μια σειρά από μέτρα να ενισχύσουν την ποιότητα και την επάρκεια των παραγωγικών και κοινωνικών υποδομών, του κεφαλαίου και των ανθρώπινων πόρων αλλά και των δομών και μηχανισμών διοίκησης περιοχών με αναπτυξιακή υστέρηση, έτσι ώστε να βελτιώσουν τις παραγωγικές τους εξειδικεύσεις και να ενισχύσουν ή να διευρύνουν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα. Τέτοιες πολιτικές είναι οι πολιτικές υλικών και άυλων υποδομών, οι

πολιτικές δημοσίων δαπανών, οι πολιτικές επενδυτικών κινήτρων, οι πολιτικές για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και την επιχειρηματικότητα, οι πολιτικές κατάρτισης και δια βίου εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού, οι πολιτικές που αφορούν την περιφερειακή συγκρότηση και την αποκέντρωση του δημόσιου τομέα, οι πολιτικές εγκατάστασης ιδρυμάτων και οι πολιτικές διασυνοριακής συνεργασίας (Πετράκος, 2004).

Στη συνέχεια παρατίθεται, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η αξιολόγηση των περιφερειακών επιπτώσεων τριών πολιτικών, όπως η περιφερειακή κατανομή των δημοσίων δαπανών, η κατανομή των επενδυτικών ενισχύσεων μέσω του αναπτυξιακού νόμου και η οργάνωση και λειτουργία του κράτους σε περιφερειακό επίπεδο.

Οι *δημόσιες επενδύσεις* αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα μέσα της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης κάθε χώρας. Οι Ψυχάρης και Καζάζης (2005) μελέτησαν την περιφερειακή κατανομή των δημοσίων επενδύσεων στην Ελλάδα για την περίοδο 1976-2001, η οποία φαίνεται να διαγράφει έναν κύκλο. Στη δεκαετία του '70, η κατανομή είχε συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Η περιφερειακή πολιτική αυτής της περιόδου είχε κύρια επιδίωξη τον προσανατολισμό των δημοσίων επενδύσεων στους αναπτυξιακούς πόλους της χώρας και επιλεκτικά σε ορισμένες αγροτικές ή μεσαιας αστικοποίησης περιοχές. Κατά τη δεκαετία του '80, το πρότυπο της κατανομής χαρακτηρίζεται ως αποκεντρωτικό, αφού υπάρχει μεγαλύτερη διάχυση των επενδύσεων. Υπάρχει μια πιο σαφή αναδιανεμητική λογική σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Από τα μέσα όμως της δεκαετίας του '90 μέχρι και σήμερα, συντελείται μια μεταστροφή σε ένα πιο συγκεντρωτικό σύστημα, που οδηγεί σε μια νέα πόλωση ανάμεσα στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα και την υπόλοιπη χώρα.

Στις περιόδους που δεν συγκεντρώνονταν πολύ μεγάλα ποσοστά επενδύσεων στην Αττική και η κατανομή ήταν περισσότερο αναδιανεμητική, αυτό ωφελούσε τους λιγότερο ανεπτυγμένους νομούς. Υπήρξε, επομένως, μια σειρά από νομούς με χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης (π.χ. Έβρος, Ευρυτανία, Γρεβενά) που ευνοήθηκαν από την κατανομή των πόρων. Ωστόσο, υπήρξαν αρκετοί νομοί με σχετικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης οι οποίοι έπρεπε να ευνοηθούν και δεν ευνοήθηκαν (π.χ. Καρδίτσα, Τρίκαλα, Αρκαδία, Λακωνία, Άρτα) και ορισμένοι άλλοι με σχετικά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης οι οποίοι ενδεχομένως δεν έπρεπε να ευνοηθούν και ευνοήθηκαν από την κατανομή (π.χ. Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, Κρήτη) (Ψυχάρης και Καζάζης, 2005).

Επομένως, το επίπεδο ανάπτυξης των νομών δε φαίνεται να αποτέλεσε ουσιώδη παράγοντα για την περιφερειακή κατανομή των δημοσίων επενδύσεων. Η πολιτική

δημοσίων επενδύσεων στην Ελλάδα δε φαίνεται να υπηρετεί την περιφερειακή σύγκλιση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι παρεμβάσεις ήταν αποσπασματικές χωρίς τη στάθμιση των χωρικών επιπτώσεων των εκάστοτε επιλογών. Επίσης, υπαγορεύονταν από την εντοπιότητα ορισμένων ισχυρών παραγόντων της εκάστοτε κυβέρνησης. Επομένως, το βασικό πρόβλημα ήταν η έλλειψη ενός συνολικότερου σχεδίου περιφερειακής ανάπτυξης (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Μια άλλη πολιτική με επιπτώσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη σχετίζεται με τα *επενδυτικά κίνητρα*. Ο πρώτος αναπτυξιακός νόμος¹ για την προσέλκυση επενδύσεων ψηφίστηκε το 1953. Στη συνέχεια, ακολούθησε μια σειρά από νομοθετήματα, ενώ το 1978 θεσπίστηκε ο Ν. 849/1978 που αποτελούσε την πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια για τη δημιουργία ενός συστήματος επενδυτικών κινήτρων με περιφερειακή διάρθρωση. Λίγο αργότερα ψηφίστηκε ο Ν. 1116/1981, ο οποίος αποτέλεσε το πρώτο ολοκληρωμένο σύστημα επενδυτικών κινήτρων περιφερειακής ανάπτυξης. Ένα χρόνο αργότερα αντικαταστάθηκε από τον Ν. 1262/82 που θεωρήθηκε ο σημαντικότερος της περιόδου και εφαρμόστηκε για μια οκταετία με αρκετή επιτυχία. Ο Ν. 1262/82 διαίρεσε τη χώρα σε τέσσερις ζώνες κινήτρων, έδωσε σημαντικές επιχορηγήσεις και συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη του μεταποιητικού έργου και την κινητοποίηση επενδυτικών κεφαλαίων (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Τη θέση αυτού του νόμου πήρε ο νόμος 1892/90, ο οποίος με τη σειρά του βελτιώθηκε και συμπληρώθηκε από τον νόμο 2234/94. Αυτός ο νόμος υπήρξε πιο φειδωλός σε σχέση με τον προηγούμενο ως προς το ύψος των επιχορηγήσεων, αλλά θεωρείται ότι βελτίωσε την ποιότητα και τη βιωσιμότητα των επενδυτικών σχεδίων. Όλοι οι παραπάνω νόμοι έδιναν έμφαση στη χορήγηση άμεσων οικονομικών κινήτρων. Αυτή η φιλοσοφία αλλάζει ριζικά με το νόμο 2601/98, ο οποίος περιορίζει το καθεστώς των επιδοτήσεων στις νέες μόνο επιχειρήσεις, δηλαδή στις επιχειρήσεις με χρόνο λειτουργίας από ένα μέχρι πέντε έτη, ενώ παράλληλα προσανατολίζει τις παλιές σε φορολογικές απαλλαγές, μεταφέροντας το βάρος της ανάπτυξης στις ίδιες τις επιχειρήσεις (Πετράκος, 2004).

Κι αυτός, όμως, ο νόμος αντικαταστάθηκε πρόσφατα από τον 3299/2004, ο οποίος δέχεται τροποποιήσεις μέχρι και σήμερα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και στους ανερχόμενους κλάδους της οικονομίας. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο, εκτός από τις βασικές δαπάνες θα επιχορηγούνται και οι άυλες (έως

¹ Ν.Δ. 2687/1953

25% του κόστους του επενδυτικού σχεδίου). Η επικράτεια διαιρείται τώρα σε τρεις περιοχές εφαρμογής των ενισχύσεων. Αυτός ο νόμος επιχορηγεί με μεγαλύτερα ποσοστά (35-40%) τους νομούς με χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης, ενώ τους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης με τα μικρότερα (15-20%). Φαίνεται, έτσι, μια προσπάθεια ενίσχυσης των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών στα πλαίσια του στόχου για περιφερειακή σύγκλιση.

Για την τόνωση της επενδυτικής κινητικότητας έχουν εφαρμοστεί, παράλληλα με τους αναπτυξιακούς νόμους, ένα πλήθος αναπτυξιακών "εργαλείων". Θεσμοθετήθηκε το άρθρο 23α του 2234/94, το οποίο επιχορηγεί με υψηλά ποσοστά (35% ανεξαρτήτως ζώνης κινήτρων) μεγάλες επενδύσεις με ολοκληρωμένα πολυετή Επιχειρηματικά Σχέδια. Σ' αυτά τα σχέδια πέρα από τις βασικές επενδύσεις², επιχορηγούνται και οι άυλες επενδύσεις³. Επίσης, θεσμοθετήθηκε το άρθρο 23β του 2234/94, το οποίο επιχορηγεί με υψηλά ποσοστά (40%) Ειδικές Επενδύσεις, δηλαδή επενδύσεις για συστήματα διασφάλισης της ποιότητας, για τη μετατροπή συμβατικών παραγωγικών μονάδων σε ευέλικτες, για εισαγωγή τεχνολογίας φιλικής προς το περιβάλλον, για παραγωγή καινοτομικών προϊόντων ή για την εισαγωγή καινοτομιών στην παραγωγική διαδικασία (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Επενδυτικά σχέδια υλοποίησης πολυετούς Επιχειρηματικού Σχεδίου θεσμοθετήθηκαν και στο άρθρο 3 του νόμου 3299/2004. Στο άρθρο 9 του ίδιου νόμου θεσμοθετήθηκαν Επιχειρηματικά Σχέδια διάσωσης και αναδιάρθρωσης, που περιλαμβάνουν τον τεχνολογικό, διοικητικό, οργανωτικό και επιχειρησιακό εκσυγχρονισμό μεταποιητικών επιχειρήσεων, την εξυγίανση και ανάπτυξή τους και ενδεχομένως τις απαραίτητες ενέργειες κατάρτισης των εργαζομένων.

Επιπλέον, ο νόμος 2324/1995 και η Κοινή Υπουργική Απόφαση 29773/30.11.95 των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας, Βιομηχανίας, Ενέργειας & Τεχνολογίας και Εργασίας & Κοινωνικών Ασφαλίσεων ενίσχυσαν δεκατέσσερις περιοχές που τις χαρακτήρισαν ως Φθίνουσες Βιομηχανικά Περιοχές. Τα ποσοστά ενισχύσεων ήταν ελκυστικά και κυμάνθηκαν από 30% έως 45%. Τέλος, τα Ειδικά Αναπτυξιακά Προγράμματα του Β' και Γ' ΚΠΣ επιχορηγούν επενδύσεις για μικρές επιχειρήσεις μέσω των ΠΕΠ (έως 50% του ύψους της επένδυσης), μέσω της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) (50% του ύψους της

² Βασικές επενδύσεις: μηχανήματα, κτίρια, μεταφορικά μέσα κ.λπ.

³ Άυλες επενδύσεις: συστήματα διασφάλισης της ποιότητας, προώθησης των πωλήσεων, συμμετοχής σε εκθέσεις, δημιουργίας δικτύων διανομών, επιμόρφωσης προσωπικού, κατάρτισης μελετών οργάνωσης διοικητικών και παραγωγικών διαδικασιών κ.λπ.

επένδυσης) και του Επιχειρησιακού Προγράμματος του Υπουργείου Ανάπτυξης (Βιομηχανίας στο Β΄ ΚΠΣ και Ανταγωνιστικότητας στο Γ΄ ΚΠΣ) (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Οι πολιτικές ενίσχυσης των επενδύσεων πρέπει να ισορροπούν ανάμεσα στη βιομηχανική-διαρθρωτική και την περιφερειακή διάσταση της ανάπτυξης. Όμως, παρατηρείται ότι η περιφερειακή διάσταση της πολιτικής κινήτρων διαχρονικά εξασθενεί. Καταρχήν, οι νόμοι της δεκαετίας του '80 και του '90 είχαν μικρή χωρική διαφοροποίηση στις επιχορηγήσεις. Επιπλέον, οι χρηματοδοτήσεις δεν είχαν χωρική διάσταση, αφού ενισχύονται με το ίδιο ποσοστό επιχορηγήσεων περιοχές με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Οι πόροι, δηλαδή, δεν διοχετεύονταν στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές. Ποσοστά επιχορήγησης που υπερέβαιναν αυτά των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών δίνονταν στην Αττική και σχεδόν σε όλους τους περιφερειακούς πόλους, στα πλαίσια της πολιτικής για τις φθίνουσες βιομηχανικά περιοχές. Έτσι, η γενική παρατήρηση είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος των πόρων τελικά δεν κατευθύνθηκε στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές. Μπορεί κατά καιρούς να πριμοδοτείται η Θράκη, αλλά από την άλλη πριμοδοτούνται δραστικά οι πλέον ανεπτυγμένες περιοχές της χώρας. Αυτό το γεγονός θα επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα για τις αναπτυξιακές προοπτικές της περιφέρειας (Πετράκος, 2004). Τα τελευταία, όμως, χρόνια γίνεται μια προσπάθεια αντιστροφής αυτής της κατάστασης. Οι στόχοι του τελευταίου νόμου είναι ακριβώς η διοχέτευση περισσότερων πόρων στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές.

Η τελευταία πολιτική, στην οποία θα αναφερθούμε, σχετίζεται με την *οργάνωση της διοίκησης σε περιφερειακό επίπεδο*. Το βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής διοίκησης είναι η συγκεντρωτική δομή. Αυτή η συγκεντρωτική παράδοση του Ελληνικού κράτος εκφράζεται τόσο στο πεδίο των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας (γεωγραφικός συγκεντρωτισμός) όσο και στο πεδίο των σχέσεων πολιτικής ηγεσίας-διοίκησης (πολιτικός συγκεντρωτισμός). Τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά, η στελέχωση και υποδομή των περιφερειακών υπηρεσιών κάθε επιπέδου είναι ανεπαρκής. Αποτυπώνεται, λοιπόν, μια αντίληψη της δημόσιας πολιτικής ως εκ των άνω διαδικασίας (top-down) που αγνοεί ή υποτιμά τη συμβολή υποκείμενων διοικητικών επιπέδων (Σπανού, 2001). Το γεγονός ότι το κράτος είναι απρόθυμο να παραχωρήσει σημαντικό μέρος εξουσίας, αποφασιστικών αρμοδιοτήτων και πόρων σε αποκεντρωμένες δομές διοίκησης και στην αυτοδιοίκηση έχει επηρεάσει τις αναπτυξιακές προοπτικές της περιφέρειας.

Έχουν γίνει αρκετές θεσμικές μεταβολές προκειμένου να αλλάξει ο διοικητικός χάρτης της χώρας. Το 1997 η περιφέρεια αναδεικνύεται ως ενιαία αποκεντρωμένη διοίκηση του κράτους. Ενώ, αποτελεί ενδιάμεσο επίπεδο εξουσίας, δεν έγινε μεταβίβαση από το κράτος σημαντικών αρμοδιοτήτων προς αυτή (Σιούτη, 2001). Προβλήματα καθορισμού αρμοδιοτήτων υπήρχαν και μεταξύ του Α΄ και Β΄ βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης. Η τοπική αυτοδιοίκηση Β΄ βαθμού σταδιακά αποδυναμώνεται, ενώ οι δυνατότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης Α΄ βαθμού εξακολουθούν να είναι περιορισμένες, με μικρούς πόρους και μεγάλο βαθμό εξάρτησης από την περιφέρεια και το κεντρικό κράτος. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι ΟΤΑ δεν είναι φορολογικά αυτοτελείς ενισχύει την οικονομική τους εξάρτηση από τον κρατικό προϋπολογισμό (Χλέπας, 2001).

Οι αλλαγές που έγιναν στη δεκαετία του '90 δείχνουν την κατανόηση του προβλήματος και την ανάγκη νέας πολιτικής, αλλά η ανεπαρκής μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και πόρων στην αυτοδιοίκηση δυσχεραίνει την ανάληψη του νέου αναπτυξιακού της ρόλου. Από τη μια πλευρά, το κεντρικό κράτος υποστηρίζει ότι ο λόγος της μη μεταβίβασης εξουσίας είναι ότι οι αποκεντρωτικές δομές είναι αναποτελεσματικές. Από την άλλη, οι τελευταίες υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την άσκηση του ρόλου τους. Έτσι, οι αποκεντρωμένες βαθμίδες διοίκησης και η τοπική αυτοδιοίκηση έχουν περιορισμένες, σε σχέση με το κεντρικό κράτος, δυνατότητες να συμβάλλουν στην περιφερειακή ανάπτυξη (Πετράκος, 2004).

1.6.4 Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2007-2013)

Στρατηγικός στόχος όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η οικονομική ανάπτυξη με κοινωνική συνοχή που μπορεί να επιτευχθεί με την προώθηση μιας ανταγωνιστικής και δυναμικής οικονομίας, η οποία θα βασίζεται στη γνώση και θα οδηγήσει στην πλήρη απασχόληση με τη δημιουργία ποιοτικών θέσεων εργασίας. Επιπλέον, η Ελλάδα στοχεύει στην πραγματική σύγκλιση και συνοχή προς το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στο πλαίσιο της νέας στρατηγικής προσέγγισης για την Πολιτική Συνοχής της ΕΕ εκπονήθηκε το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ)⁴ για την περίοδο 2007-2013. Το ΕΣΠΑ εξασφαλίζει ότι η συνδρομή από τα Ταμεία συμβαδίζει με τις

⁴ Τα ΚΠΣ αντικαταστάθηκαν από το ΕΣΠΑ.

κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές για τη συνοχή και προσδιορίζει το σύνδεσμο μεταξύ των κοινοτικών προτεραιοτήτων αφενός και του εθνικού προγράμματος μεταρρυθμίσεων αφετέρου. Οι κοινοτικές επενδύσεις στις ελληνικές περιφέρειες που ανήκουν στο στόχο 'Σύγκλιση' και σε 'εκείνες του στόχου 'Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση' ανέρχονται στα 20,4 δισεκατομμύρια ευρώ. Με τους πόρους αυτούς θα χρηματοδοτηθούν παρεμβάσεις μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) και του Ταμείου Συνοχής.

Κατά την κατάρτιση του ΕΣΠΑ, η Ελλάδα, όπως και κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ, λαμβάνει υπόψη τις κοινοτικές κατευθυντήριες γραμμές για την περίοδο 2007-2013, που δίνουν έμφαση στην καινοτομία, την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη, την κοινωνία της πληροφορίας, την προστασία του περιβάλλοντος, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας. Το ΕΣΠΑ συνδέεται, επίσης, στενά με τα εθνικά μεταρρυθμιστικά προγράμματα των κρατών μελών, στα οποία περιγράφονται τα μέτρα που θα εφαρμοστούν για την υλοποίηση της στρατηγικής της Λισαβόνας για την απασχόληση και την ανάπτυξη (ΕΕ, 2007).

Σύμφωνα με το ΕΣΠΑ, οι προτεραιότητες της Ελλάδας, για την περίοδο 2007-2013, είναι οι εξής:

- Επενδύσεις στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας
- Κοινωνία της γνώσης και καινοτομία
- Απασχόληση και κοινωνική συνοχή
- Εκσυγχρονισμός του θεσμικού περιβάλλοντος
- Ελκυστικότητα της Ελλάδας και των περιφερειών της ως τόπων επένδυσης, εργασίας και διαβίωσης.

Η στρατηγική περιφερειακής ανάπτυξης εστιάζει στη διαμόρφωση ευρύτερων και ανταγωνιστικότερων χωρικών ενότητων⁵, με την εφαρμογή προσαρμοσμένης αναπτυξιακής στρατηγικής και τη δημιουργία ενός μικρού αριθμού ανταγωνιστικών πόλων ανάπτυξης σε αυτές. Επισημαίνονται τρεις στόχοι άμεσα συνδεδεμένοι με το χώρο, οι οποίοι προσδιορίζουν το περιεχόμενο της χωρικής ανάπτυξης: η ανάπτυξη ενός ισόρροπου και πολυκεντρικού συστήματος και μιας νέας σχέσης πόλης-υπαίθρου,

⁵Το ΕΣΠΑ χωρίζει την Ελλάδα σε πέντε χωρικές ενότητες: 1)Μακεδονίας- Θράκης, 2)Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων, 3)Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδας, Ηπείρου, 4) Κρήτης και Νήσων Αιγαίου, 5) Αττικής

η εξασφάλιση της ισότητας πρόσβασης στις υποδομές και στη γνώση, καθώς και η αιεφόρος ανάπτυξη και ορθολογική διαχείριση και προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, αναδεικνύονται πέντε χωρικές προτεραιότητες:

- η βιώσιμη αστική ανάπτυξη
- η ανάπτυξη των ορεινών περιοχών
- η ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών
- η ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και των περιοχών που συνδέονται με την αλιεία
- η διασυνοριακή, διακρατική και διαπεριφερειακή συνεργασία

Για να υλοποιηθούν με το βέλτιστο τρόπο οι στρατηγικές επιλογές της χώρας, το ΕΣΠΑ 2007-2013 χαρακτηρίζεται από μικρότερο πλήθος Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΕΠ) σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Έτσι, υπάρχει ένα πιο ευέλικτο σχήμα διαχείρισης, καθώς ο στρατηγικός σχεδιασμός της χώρας γίνεται μέσα από οκτώ Τομεακά ΕΠ⁶, πέντε Περιφερειακά ΕΠ⁷ και δεκατέσσερα Προγράμματα Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας. Την περίοδο 2007-2013 το σύνολο των υποδομών προσπελασιμότητας θα υλοποιηθεί πλέον στο πλαίσιο ενός τομεακού ΕΠ, ενώ για τους τομείς της υγείας και του πολιτισμού δεν θα υπάρχει πλέον διακριτό ΕΠ και οι σχετικές δράσεις θα υλοποιηθούν από Περιφερειακά και Τομεακά ΕΠ.

Η χρηματοδότηση των τομεακών προγραμμάτων γίνεται από το ΕΚΤ και ΕΤΠΑ και των περιφερειακών από το ΕΤΠΑ. Από το σύνολο της χρηματοδότησης των ΠΕΠ για την περίοδο 2007-2013, το μεγαλύτερο μέρος διοχετεύεται στο ΠΕΠ Μακεδονίας-Θράκης (33,4%), ακολουθεί το ΠΕΠ Αττικής (30,5%), το ΠΕΠ της Θεσσαλίας-Στερεάς Ελλάδας-Ηπείρου (13,8%), το ΠΕΠ Δυτικής Ελλάδας-Πελοποννήσου-Ιονίων Νήσων (11,4%), ενώ το μικρότερο μέρος δίνεται στο ΠΕΠ Κρήτης και Νήσων Αιγαίου (10,9%).

⁶ Τα οκτώ Τομεακά ΕΠ: 1. ΕΠ «Περιβάλλον - Αειφόρος Ανάπτυξη», 2. ΕΠ «Ενίσχυση της Προσπελασιμότητας», 3. ΕΠ «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα», 4. ΕΠ «Ψηφιακή Σύγκλιση», 5. ΕΠ «Βελτίωση Διοικητικής Ικανότητας Δημόσιας Διοίκησης», 6. ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού», 7. ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», 8. ΕΠ «Τεχνική Υποστήριξη Εφαρμογής»

⁷ Τα πέντε ΠΕΠ: 1. ΠΕΠ Μακεδονίας – Θράκης, 2. ΠΕΠ Δυτικής Ελλάδας – Πελοποννήσου - Ιονίων Νήσων, 3. ΠΕΠ Κρήτης και Νήσων Αιγαίου, 4. ΠΕΠ Θεσσαλίας -Στερεάς Ελλάδας – Ηπείρου, 5. ΠΕΠ Αττικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει μια ανάλυση των διαγραμμάτων που απεικονίζουν το ύψος και την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά τη χρονική περίοδο 1981-2005. Η μέτρηση και η αξιολόγηση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα θα γίνει σε επίπεδο νομού (NUTS III) με τη χρήση των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων της EUROSTAT. Η ανάλυση θα στηριχθεί στον κλασικό δείκτη παραγωγής (ΑΕΠ). Ωστόσο, λόγω των αμφισβητήσεων σχετικά με την ακρίβεια αυτού του δείκτη, στο τέλος, γίνεται μια σύγκριση μεταξύ του ΑΕΠ και ενός πιο σύνθετου δείκτη, του ΣΔΕΑ. Πριν την ανάλυση, ας αναφερθούμε συνοπτικά στην κατηγοριοποίηση NUTS.

2.1.1 ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΕΔΑΦΙΚΩΝ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ (NUTS)

Στις αρχές του 1970, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημιούργησε την Ονοματολογία των εδαφικών στατιστικών μονάδων (NUTS: Nomenclature d' Unites Territoriales Statistiques) ως ενιαίο συνεκτικό σύστημα διαίρεσης του εδάφους της ΕΕ, έτσι ώστε να εκπονούνται περιφερειακές στατιστικές. Ο Κανονισμός 1059/2003 προσέδωσε νομικό καθεστώς στην ταξινόμηση NUTS. Η σημερινή ταξινόμηση διαιρεί το κάθε κράτος-μέλος σε ακέραιο αριθμό περιφερειών επιπέδου NUTS I (3-7 εκ. κάτοικοι), οι οποίες υποδιαιρούνται σε περιφέρειες επιπέδου NUTS II (800.000-3 εκ. κάτοικοι), οι οποίες με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε περιφέρειες επιπέδου NUTS III (150.000-800.000 κάτοικοι) (Καμχής, 2007).

Στη συγκεκριμένη εργασία, η μελέτη της εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων γίνεται σε επίπεδο NUTS III, δηλαδή σε επίπεδο νομών.

2.2 ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1981-2005)

Στην παρούσα εργασία, οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα εξετάζονται χρησιμοποιώντας τα στοιχεία του κατά κεφαλή ΑΕΠ για την περίοδο 1981-2005. Πριν τη μελέτη της εξέλιξης των ανισοτήτων, ας αναφερθούμε στο ΑΕΠ, το πιο διαδεδομένο δείκτη για τη μέτρηση των περιφερειακών ανισοτήτων.

2.2.1 ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ

Ο δείκτης που χρησιμοποιείται στη συγκεκριμένη εργασία για τη μέτρηση της οικονομικής δραστηριότητας είναι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ). Το ΑΕΠ μετρά το προϊόν που παράγεται από τους συντελεστές παραγωγής που βρίσκονται στην εγχώρια οικονομία ανεξάρτητα από το ποιος τους κατέχει. Αυτός ο δείκτης μετρά την αξία του προϊόντος στην οικονομία. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του προϊόντος παράγεται από εγχώριους συντελεστές παραγωγής, αλλά υπάρχουν και εξαιρέσεις. Ο ετήσιος ρυθμός ανόδου του ΑΕΠ μας δίνει μια εικόνα για το πόσο αναπτύσσεται μια οικονομία. Για να μελετήσουμε την εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου ενός αντιπροσωπευτικού ανθρώπου χρησιμοποιούμε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, δηλαδή, το ΑΕΠ ανά άτομο (Μίνουγλου κá, 1998).

Τα στοιχεία της EUROSTAT, που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα, δείχνουν για κάθε νομό της χώρας το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (ΜΑΔ). Δηλαδή, λαμβάνονται υπόψη το ύψος των τιμών και η αγοραστική δύναμη του νομίσματος κάθε χώρας, αξιολογώντας καλύτερα την ποσότητα των αγαθών και των υπηρεσιών που μπορεί να αποκτήσει ο μέσος κάτοικος μιας χώρας με δεδομένο εισόδημα.

Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες δυσκολίες όσον αφορά τα στατιστικά στοιχεία. Κατ' αρχήν, ο τρόπος μέτρησης του ΑΕΠ άλλαξε από το 1995 και μετά. Η νομισματική μονάδα μέτρησης δεν είναι πλέον η δραχμή αλλά το ευρώ (€). Έτσι, δημιουργείται ένα πρόβλημα συνέχειας και σύγκρισης.

Επιπλέον, όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενο υποκεφάλαιο (1.5.2), σε ορισμένες περιπτώσεις τα στοιχεία κρίνονται αναξιόπιστα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το ΑΕΠ μετρά τι παράγεται και πού, αλλά όχι το τοπικό εισόδημα, καθώς μέρος των εσόδων μπορεί να καταλήγουν σε άλλες περιοχές. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα αυτό το πρόβλημα είναι σημαντικό, καθώς ένα μεγάλο μέρος του μεταποιητικού δυναμικού της

Αττικής βρίσκεται στους γειτονικούς νομούς Βοιωτίας και Κορινθίας¹. Γι' αυτό οι δύο αυτοί νομοί εμφανίζονται ως οι πλέον ανεπτυγμένοι της χώρας, με την Αττική να ακολουθεί σε χαμηλότερες θέσεις. Όμως, τα εισοδήματα της παραγωγικής διαδικασίας αυτών των επιχειρήσεων διαφεύγουν σε μεγάλο βαθμό στην Αττική, συμβάλλοντας ελάχιστα στην τοπική ανάπτυξη. Στην ουσία, η πραγματική μεταποιητική δραστηριότητα της Βοιωτίας περιορίζεται σημαντικά σε μικρές συγκεντρώσεις γύρω από τη Θήβα και τη Λιβαδειά. Η διάχυση ενός σημαντικού μέρους της βιομηχανικής δραστηριότητας της Αττικής εκτός των συνόρων της οφείλεται, εκτός των άλλων, και σε μια προσπάθεια περιορισμού του δυναμισμού της μητρόπολης. Αυτός το γεγονός, όμως, αλλοιώνει σημαντικά τα στατιστικά στοιχεία του περιφερειακού εισοδήματος (Petrakos και Artelaris 2008· Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Τα στοιχεία του κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν αποδίδουν σωστά την εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας όχι μόνο στην Αττική αλλά και σε ορισμένους άλλους νομούς. Για παράδειγμα, το ύψος του κατά κεφαλή ΑΕΠ για το νομό Κοζάνης δεν αποδίδει την πραγματική κατάσταση του νομού, καθώς επηρεάζεται από τις εγκαταστάσεις της ΔΕΗ στην Πτολεμαΐδα. Αυτή η κατάσταση, όχι μόνο διαστρεβλώνει την εικόνα των ανισοτήτων αλλά δημιουργεί, επίσης, σοβαρά προβλήματα κατανομής των Κοινοτικών πόρων (Πετράκος, 2004· Petrakos και Saratsis, 2000).

Τέλος, ένα άλλο πρόβλημα σχετίζεται με τις τιμές των στοιχείων την περίοδο 1998-2000. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι τιμές για όλους τους νομούς εμφανίζουν μια απότομη άνοδο προς τα πάνω, η οποία όμως είναι ομοιογενής για το σύνολο των νομών.

2.2.2 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ

Στο Διάγραμμα 1 βλέπουμε την εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ των 51 νομών της Ελλάδας, τη χρονική περίοδο 1981-2005. Καταρχήν, αυτό που παρατηρείται είναι ότι η πλειοψηφία των νομών βρίσκεται κάτω από το μέσο όρο της χώρας. Λίγοι είναι εκείνοι που ξεπερνούν το μέσο όρο διατηρώντας μια μεγάλη απόσταση από τους υπόλοιπους. Συγκεκριμένα, το 1981, οι νομοί που βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο της χώρας είναι μόλις 16. Πρώτος νομός στην κατάταξη είναι η Βοιωτία, με κατά κεφαλή ΑΕΠ σχεδόν

¹Στη Βοιωτία, οι μεταποιητικές μονάδες βρίσκονται στο τρίγωνο Οινόφυτα- Σχηματάρι- Χαλκίδα, ενώ στην Κορινθία στους Αγίους Θεοδώρους.

διπλάσιο του μέσου όρου της χώρας, ενώ στη συνέχεια ακολουθεί η Κορινθία. Βέβαια αυτή είναι μια πλασματική εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας των δύο αυτών νομών καθώς, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, δε λαμβάνεται υπόψη στη διαμόρφωση των στοιχείων του ΑΕΠ η δορυφορική ανάπτυξη της βιομηχανίας του παραγωγικού συμπλέγματος της Αττικής. Άνω του 120% κατά κεφαλή ΑΕΠ παρουσιάζονται οι νομοί Καβάλας, Εύβοιας και Αργολίδας.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι η Αττική, ο πλέον εύπορος νομός της Ελλάδας, εμφανίζεται το 1981 στην 14^η θέση στην κατάταξη. Αυτό το παράδοξο συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση της Βοιωτίας και της Κορινθίας στις δύο πρώτες θέσεις, καθώς εκεί εδρεύει σημαντικό τμήμα του παραγωγικού δυναμικού της Αττικής.

Τις χαμηλότερες θέσεις κατέχουν νομοί κυρίως αγροτικοί, νησιωτικοί και μικροί σε μέγεθος. Πρόκειται για αρκετούς νομούς της Δυτικής, Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Γρεβενά, Καστοριά, Σέρρες, Ροδόπη, Έβρος), νομοί της Ηπείρου (Άρτα, Θεσπρωτία), τα νησιά του βορείου Αιγαίου (Χίος, Σάμος, Λέσβος) και η Λευκάδα, καθώς επίσης η Ευρυτανία και τα Τρίκαλα.

Ωστόσο, το 2005 οι νομοί που βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο της χώρας είναι μόλις 4 από τους 51. Οι νομοί Βοιωτίας και Κορινθίας διατηρούν τις δύο πρώτες θέσεις, ενώ οι επόμενες δύο αντιστοιχούν στην Αττική και στις Κυκλάδες. Ο μέσος όρος της χώρας μειώθηκε σημαντικά λόγω των υψηλών τιμών του κατά κεφαλή ΑΕΠ που απέκτησαν αυτοί οι τέσσερις νομοί, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι νομοί να φαίνονται το 2005 κάτω του μέσου όρου της χώρας. Οι νομοί Κοζάνης, Φθιώτιδας και Μαγνησίας εμφανίζονται μεν κάτω του μέσου όρου της χώρας, αλλά παραμένουν στους 13 πρώτους νομούς. Στους 13 πρώτους εμφανίζονται και οι νομοί Αρκαδίας και Θεσσαλονίκης, οι οποίοι το 1981 βρίσκονταν στην 19^η και 20^η θέση αντίστοιχα. Στις αμέσως επόμενες θέσεις σκαρφάλωσαν σημαντικοί τουριστικοί προορισμοί, όπως η Ζάκυνθος, τα Δωδεκάνησα, το Ηράκλειο, που βρίσκονταν σε πολύ χαμηλότερες θέσεις. Το ίδιο ισχύει και για τα Γρεβενά που κατείχαν μάλιστα την προτελευταία θέση (50^η) το 1981.

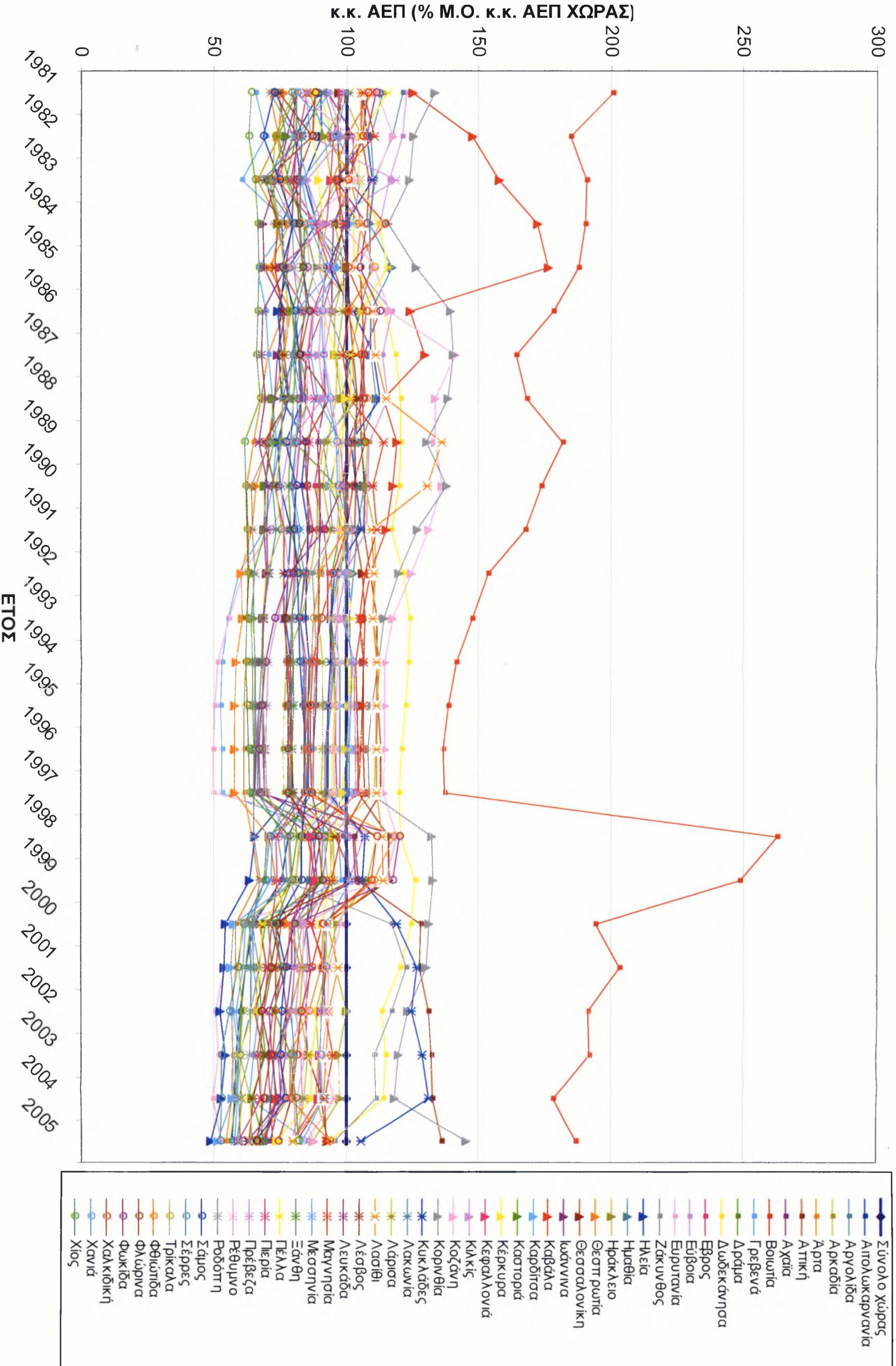
Στις τελευταίες θέσεις της κατάταξης παραμένουν οι νομοί Ευρυτανίας, Άρτας, Σερρών, Ροδόπης και Λευκάδας. Επίσης, προστέθηκαν κι άλλοι νομοί της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Πιερία, Πέλλα, Δράμα), της Πελοποννήσου (Μεσσηνία, Λακωνία), της Δυτικής Ελλάδας (Ηλεία, Αιτωλοακαρνανία) και της Θεσσαλίας, αντί για τα Τρίκαλα έχουμε την Καρδίτσα.

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι, ενώ ο νομός Πέλλας που εμφανίζεται στην 6^η θέση το 1981 κατακυλά στη 41^η θέση το 2005. Η θεαματική πτώση του κατά κεφαλή ΑΕΠ αυτού του νομού ήταν σχεδόν της τάξης του 50%. Αντίστοιχη σημαντική μείωση σημείωσαν και η Καβάλα και η Καρδίτσα. Επίσης, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 2005 δεν εμφανίζονται πλέον στις τελευταίες θέσεις νησιωτικές περιοχές.

Ας δούμε, όμως, τι συμβαίνει αν υποθέσουμε ότι το 1981 όλοι οι νομοί της Ελλάδας ξεκίνησαν με κατά κεφαλή ΑΕΠ ίσο με 100² (Διάγραμμα 2). Παρατηρώντας το διάγραμμα, διαπιστώνουμε ότι οι τιμές παρουσιάζουν απόκλιση, δηλαδή ότι οι ανισότητες μεταξύ των νομών για το διάστημα 1981-2005 αυξήθηκαν. Ήδη μετά τον πρώτο χρόνο οι τιμές αποκλίνουν και μέχρι το 1991 οι νομοί είναι σχετικά ίσα κατανομημένοι γύρω από το μέσο όρο της χώρας. Από το 1992 και μετά διατηρούν αυτή την απόκλιση, αλλά παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των νομών ακολουθεί μια πτωτική πορεία. Έτσι, ενώ η τιμή εκκίνησης του κατά ΑΕΠ των νομών ήταν ο ίδιος, το 2005 οι τιμές τους είναι αρκετά διαφοροποιημένες. Η απόσταση της μεγαλύτερης με την μικρότερη τιμή είναι περίπου 143 μονάδες σε απόλυτες τιμές. Τη μεγαλύτερη τιμή έχει ο νομός Βοιωτίας με αύξηση περίπου 93% σ' αυτό το διάστημα των 24 ετών και τη χαμηλότερη ο νομός Ηλείας με μείωση σχεδόν 50%. Μετά τη Βοιωτία, ακολουθούν η Κορινθία και η Αττική που κι αυτές παρουσιάζουν μια διαφορά με την Ηλεία περίπου 100 και 90 μονάδων αντίστοιχα σε απόλυτες τιμές.

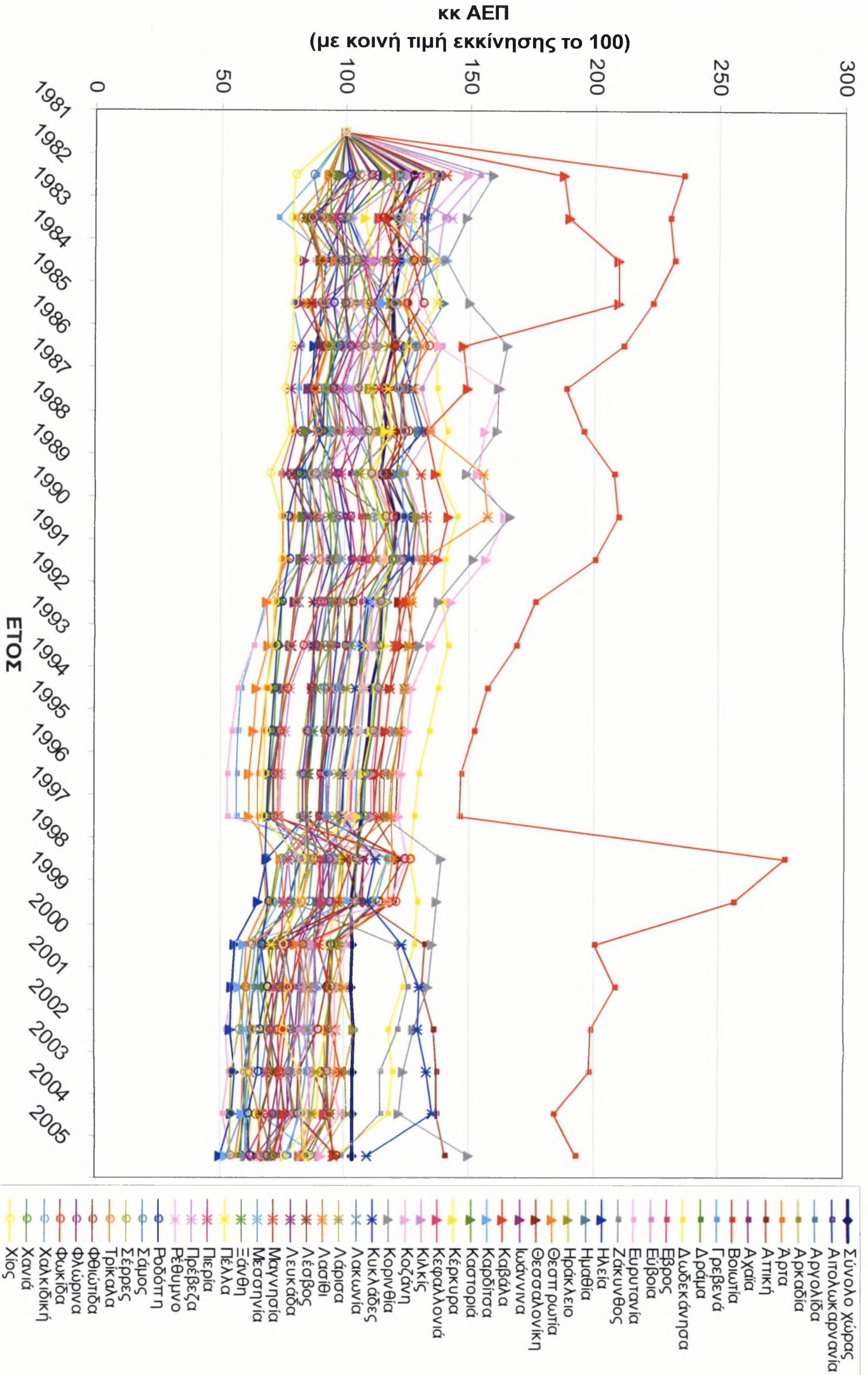
² Το διάγραμμα είναι σε σταθερές τιμές του 2000.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας (1981-2011)

Πηγή: Eurostat (2008)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Διασπορά του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας σε σταθερές τιμές του 2000

Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας τις τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ για το 1981, θα ταξινομήσουμε τους 51 νομούς σε τέσσερις κατηγορίες (Διάγραμμα 3). Η πρώτη ομάδα θα περιλαμβάνει τους 13 πρώτους νομούς, σύμφωνα με την κατάταξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ, η δεύτερη τους 13 επόμενους, η τρίτη τους 12 προτελευταίους και η τέταρτη τους 13 τελευταίους στην κατάταξη νομών. Για την καθεμία ομάδα, κατασκευάστηκε διάγραμμα για τη μελέτη της διαχρονικής εξέλιξής τους.

Στην πρώτη ομάδα (Διάγραμμα 3α) ανήκουν 1 νομός της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Καβάλα), 3 νομοί της Κεντρικής Μακεδονίας (Ημαθία, Πέλλα, Χαλκιδική), 1 νομός της Δυτικής Μακεδονίας (Κοζάνη), 1 νομός της Θεσσαλίας (Μαγνησία), 4 νομοί της Στερεάς Ελλάδας (Βοιωτία, Εύβοια, Φθιώτιδα, Φωκίδα), 2 νομοί της Πελοποννήσου (Αργολίδα, Κορινθία) και 1 νομός του νοτίου Αιγαίου (Κυκλάδες).

Όλοι αυτοί οι νομοί ξεκινούν το 1981 με τιμές μεγαλύτερες του εθνικού μέσου όρου. Για μια δεκαετία περίπου, δηλαδή μέχρι και το 1990, διατηρούνται σ' αυτά τα επίπεδα, με εξαίρεση το νομό Πέλλας που έχει ξεκινήσει ήδη την πτωτική του πορεία. Το διάστημα 1991-1997, ακολουθούν ομοιόμορφες τάσεις μείωσης, με τη Φωκίδα, τη Φθιώτιδα και τη Χαλκιδική να εμφανίζουν μεγαλύτερες αποκλίσεις προς τα κάτω. Κατά την περίοδο αυτή, οι μισοί σχεδόν νομοί (6) αυτής της ομάδας πέφτουν κάτω από το μέσο όρο της χώρας. Από το 1998 και μετά, η πτωτική πορεία των νομών γίνεται ακόμα πιο έντονη, με αποτέλεσμα το 2005 μόνο τρεις νομοί, η Βοιωτία, η Κορινθία και οι Κυκλάδες, να καταφέρουν να παραμείνουν πάνω από το μέσο όρο της χώρας. Για τις υπόλοιπες, οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώνονται σημαντικά. Ο περισσότερο ζημιωμένος νομός είναι αυτός της Πέλλας με μείωση 48,4% και ακολουθούν η Καβάλα με 45%, η Ημαθία, η Αργολίδα και η Φωκίδα με 38%, καθώς και η Εύβοια με περίπου 35%. Η μείωση που υπέστησαν οι υπόλοιπες ήταν συγκριτικά μικρότερες.

Στη δεύτερη ομάδα (Διάγραμμα 3β) ανήκουν ο νομός της Αττικής, 2 νομοί της Κεντρικής Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, Κιλκίς), 2 νομοί της Θεσσαλίας (Λάρισα, Καρδίτσα), 2 νομοί της Δυτικής Ελλάδας (Αχαΐα, Ηλεία), 3 νομοί της Πελοποννήσου (Μεσσηνία, Αρκαδία, Λακωνία), 1 νομός της Κρήτης (Λασιθί) και 2 νομοί των Ιονίων νήσων (Κεφαλονιά, Ζάκυνθος).

Μόνο τρεις νομοί αυτής της ομάδας ξεκινούν το 1981 πάνω από τον εθνικό μέσο όρο κι αυτοί είναι η Αττική, το Λασιθί και η Λάρισα. Σε γενικές γραμμές, για 7 περίπου χρόνια, η κατάσταση δε διαφοροποιείται σημαντικά, παρουσιάζοντας ωστόσο μικρές τάσεις απόκλισης. Επίσης, η Θεσσαλονίκη εμφανίζεται πλέον πάνω από το μέσο

όρο. Κατά το διάστημα 1989-1997 οι αποκλίσεις αυξάνονται σημαντικά. Εμφανίζεται και το Κιλκίς πάνω από το μέσο όρο, ενώ για 5 νομούς (Λακωνία, Αρκαδία, Μεσσηνία, Κεφαλονιά, Ηλεία) το κατά κεφαλή ΑΕΠ πέφτει κάτω από το 80%. Από το 1998 και μετά, μόνο η Αττική και η Ζάκυνθος βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο, ενώ το 2005 παραμένει μόνο η Αττική. Οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώνονται για όλους τους υπόλοιπους νομούς, με τελευταίο στην κατάταξη, το 2005, την Ηλεία, ενώ λίγο πιο πάνω βρίσκουμε την Καρδίτσα, τη Μεσσηνία και τη Λακωνία με κατά κεφαλή ΑΕΠ κάτω του 60%. Η μείωση του κατά κεφαλή ΑΕΠ αυτών των νομών ήταν της τάξης του 35-45%. Εκείνος ο νομός που σημείωσε σημαντική άνοδο είναι η Αττική με αύξηση 28%¹, ενώ από τους υπόλοιπους μόνο η Ζάκυνθος παρουσίασε άνοδο, η οποία όμως ήταν πολύ μικρή.

Στην τρίτη ομάδα (Διάγραμμα 3γ) ανήκουν 2 νομοί της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Δράμα, Ξάνθη), 1 νομός της Κεντρικής Μακεδονίας (Πιερία), 1 νομός της Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα), 2 νομοί της Ηπείρου (Πρέβεζα, Ιωάννινα), 1 νομός της Δυτικής Ελλάδας (Αιτωλοακαρνανία), 3 νομοί της Κρήτης (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά), 1 νομός του νοτίου Αιγαίου (Δωδεκάνησα) και 1 νομός των Ιονίων νήσων (Κέρκυρα).

Το 1981 η τιμή του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών κυμαίνεται μεταξύ 80%-90%. Ήδη από τον πρώτο χρόνο οι τιμές τους αρχίζουν να αποκλίνουν, οξύνοντας αυτή την τάση μέχρι και το 1997. Έτσι, κάποιοι από τους νομούς βελτιώνουν τη θέση τους και κάποιοι άλλοι την χειροτερεύουν. Το 1997, πρώτος νομός σ' αυτή την ομάδα εμφανίζεται ο νομός των Δωδεκανήσων και τελευταίος των Ιωαννίνων. Η απόστασή τους σε απόλυτες τιμές είναι 55 μονάδες. Στη συνέχεια, η συνολική εικόνα που παρουσιάζεται είναι μια πτωτική πορεία με τη μεγάλη πλειοψηφία των νομών να χειροτερεύουν τη θέση τους σε σχέση μ' αυτή που είχαν το 1997. Τελικά, το 2005 ως πρώτος νομός σ' αυτή την τρίτη ομάδα εμφανίζεται ο νομός των Δωδεκανήσων και ακολουθούν τρεις νομοί της Κρήτης. Στις τελευταίες θέσεις είναι η Δράμα με την Αιτωλοακαρνανία. Η απόσταση του πρώτου νομού με τον τελευταίο είναι 37 μονάδες σε απόλυτες τιμές. Η Δράμα και η Αιτωλοακαρνανία είναι αυτές με τη μεγαλύτερη πτώση συνολικά για το διάστημα 1981-2005, με μείωση 31% και 37% αντίστοιχα. Συνολικά, οι 8 από τους 12 νομούς αυτής της ομάδας υπέστησαν μείωση στην τιμή του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι από το 1984 και μετά, τα

¹ Στην πραγματικότητα, η Αττική έχει πολύ υψηλότερη θέση στην κατάταξη, καθώς σημαντικό μέρος του κατά κεφαλή ΑΕΠ της Βοιωτίας και Κορινθίας αντιστοιχούν σ' αυτή (βλ. κεφ. 2.2.1)

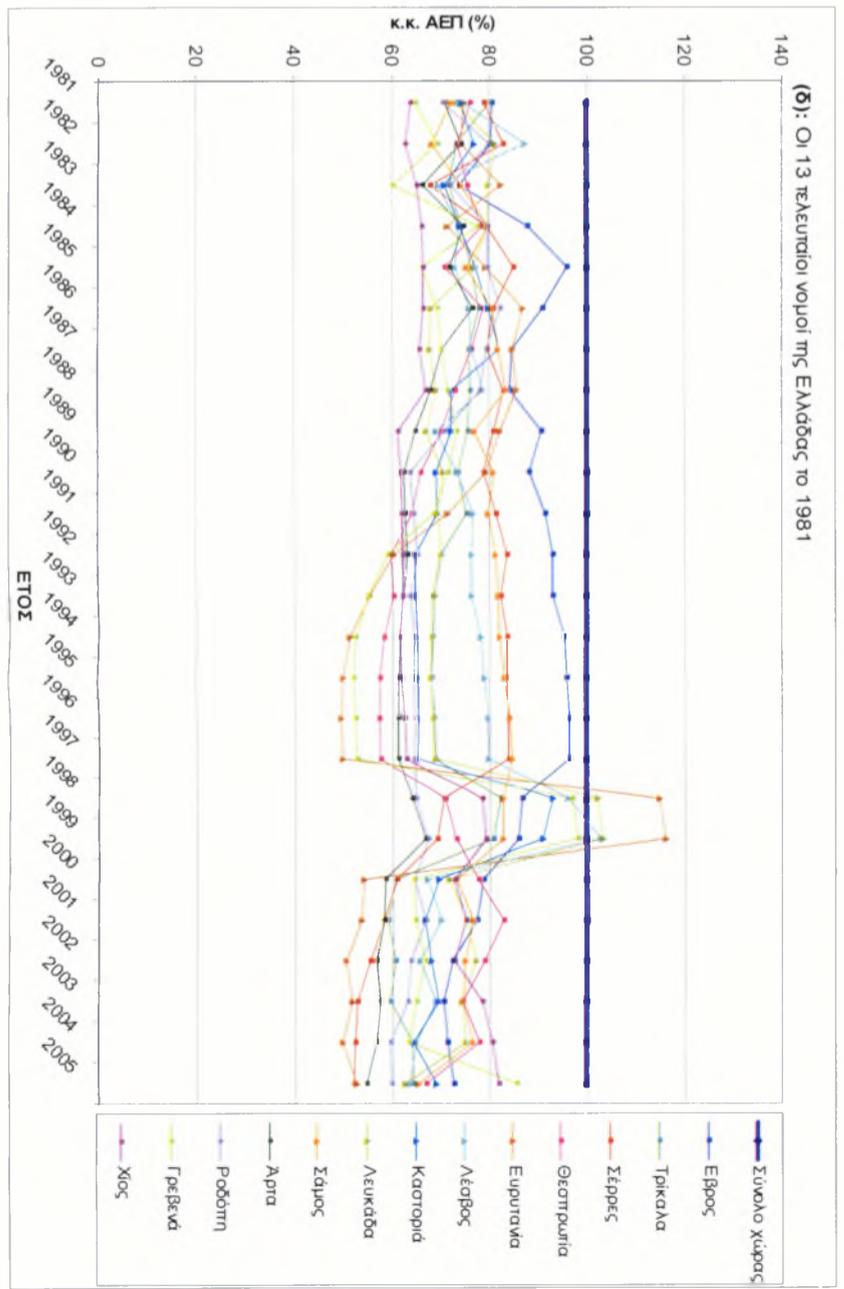
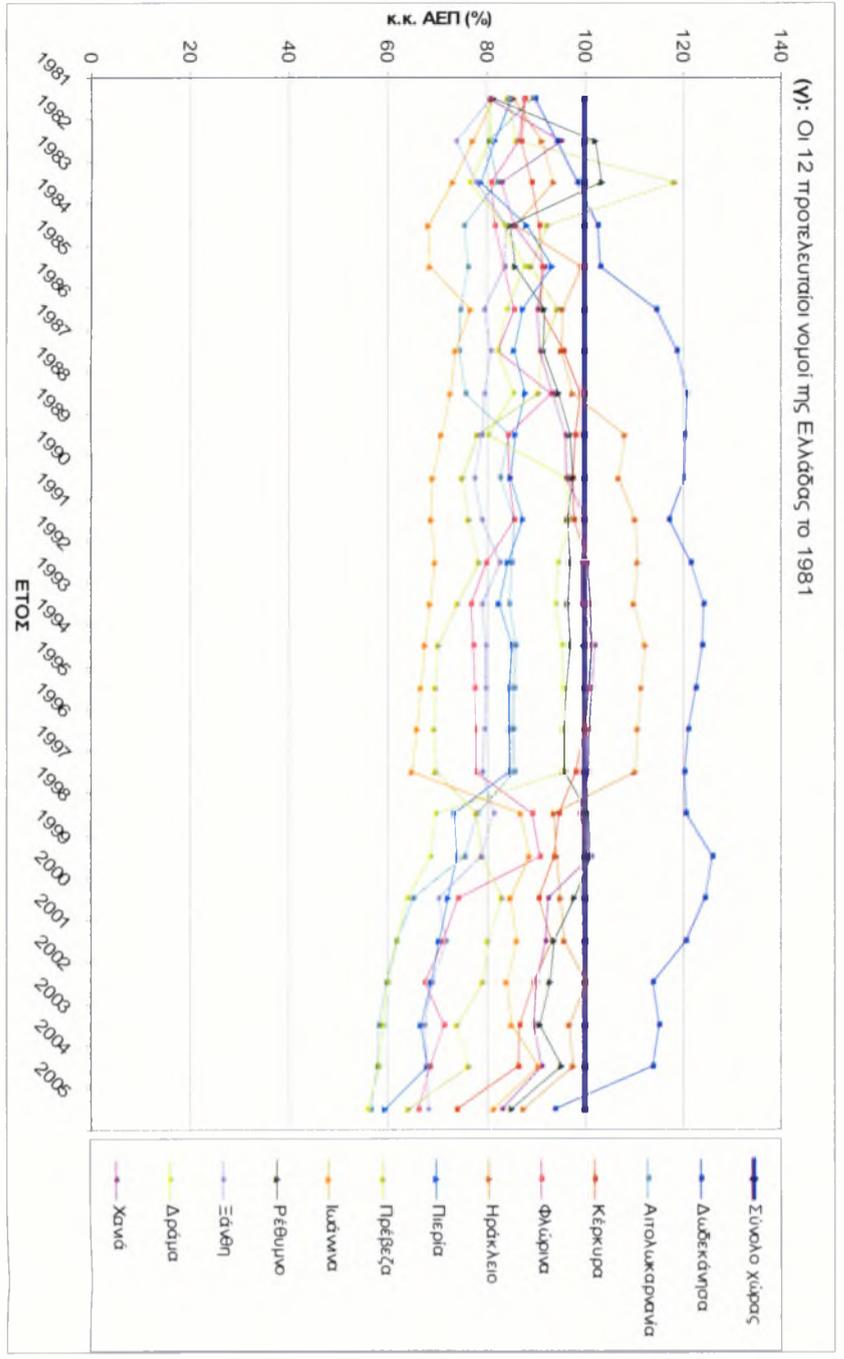
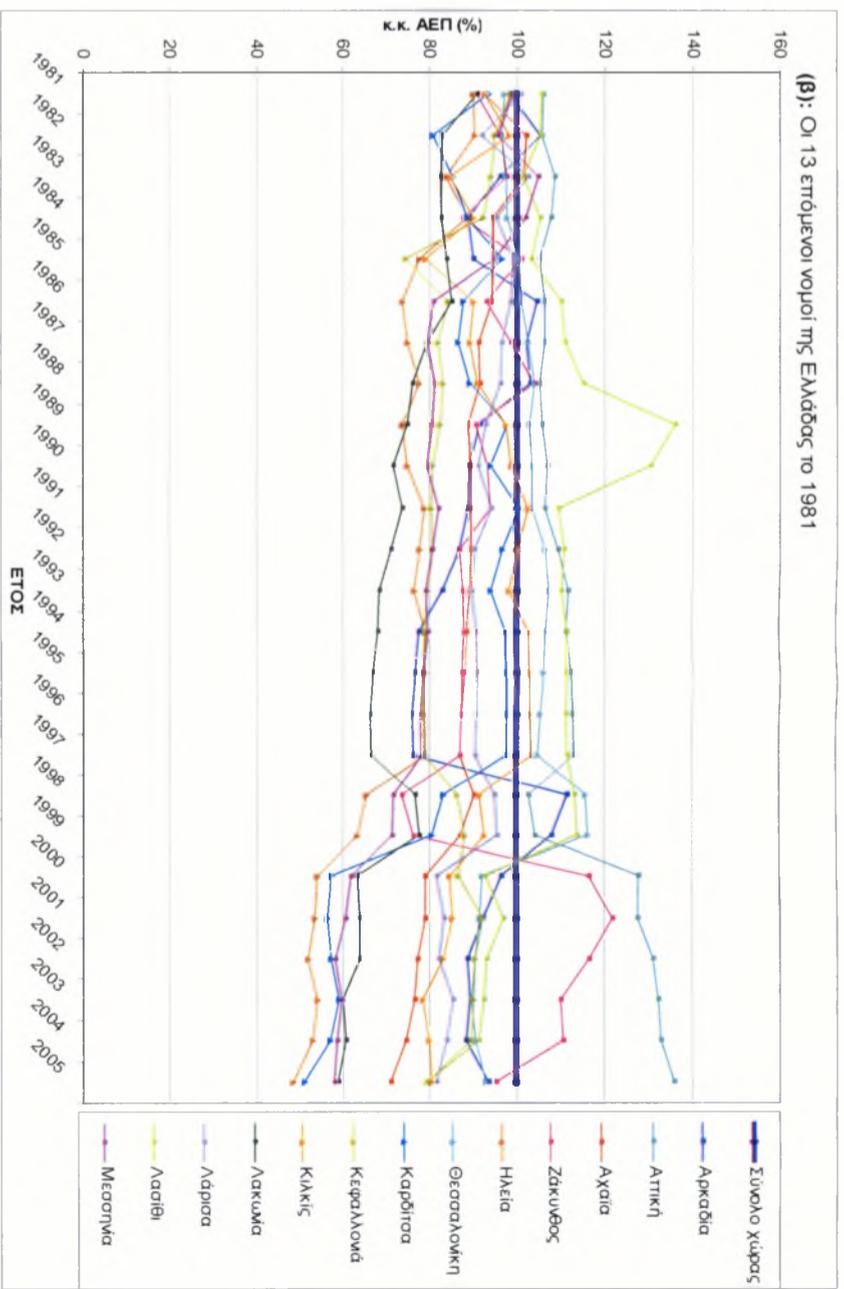
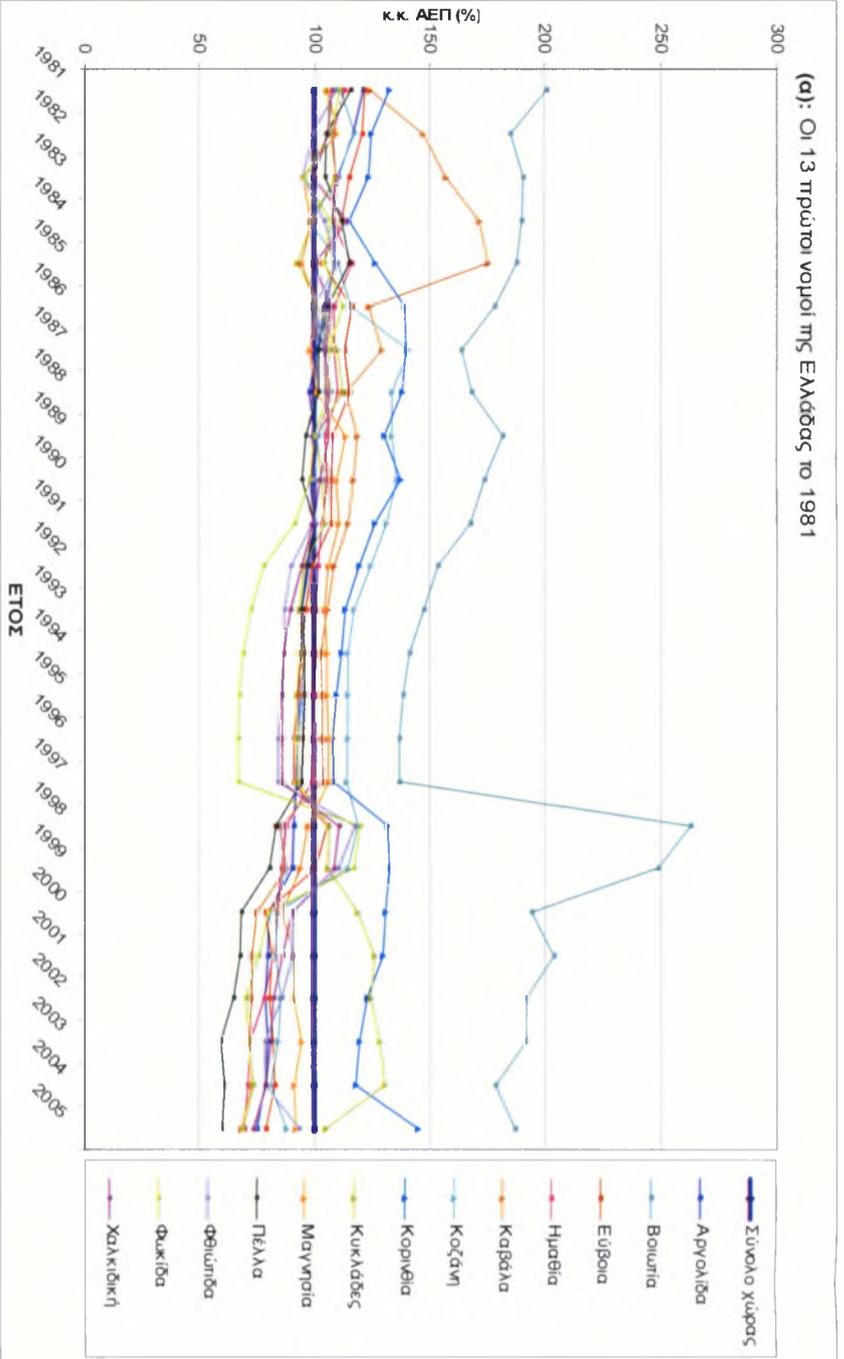
Δωδεκάνησα είχαν σκαρφαλώσει πάνω από το μέσο όρο της χώρας μέχρι και το 2004, δηλαδή για μια 20ετία. Το 2005, ωστόσο, η τιμή του κατά κεφαλή ΑΕΠ του νομού μειώνεται στο 93%. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με το Ηράκλειο, το οποίο βρίσκεται επίσης πάνω από τον εθνικό μέσο όρο κατά το διάστημα 1989-1997.

Στην τέταρτη ομάδα (Διάγραμμα 3δ) ανήκουν 2 νομοί της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Εβρος, Ροδόπη), 1 νομός της Κεντρικής Μακεδονίας (Σέρρες), 2 νομοί της Δυτικής Μακεδονίας (Καστοριά, Γρεβενά), 2 νομοί της Ηπείρου (Θεσπρωτία, Άρτα), 1 νομός της Θεσσαλίας (Τρίκαλα), 1 νομός της Στερεάς Ελλάδας (Ευρυτανία), οι 3 νομοί του βορείου Αιγαίου (Λέσβος, Σάμος, Χίος) και 1 νομός των Ιονίων νήσων (Λευκάδα).

Στην τελευταία ομάδα, οι τιμές εκκίνησης του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών κυμαίνονται στο 60%-80%. Κατά την πρώτη δεκαετία δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στη συνολική εικόνα των νομών. Στη συνέχεια μέχρι και το 1997, η απόκλιση μεταξύ τους μεγαλώνει. Η συντριπτική πλειοψηφία των νομών ακολουθεί πτωτική πορεία, ενώ μόνο 3 νομοί (Εβρος, Σέρρες, Σάμος) καταφέρνουν να ξεπεράσουν το 80% του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Μετά το 1997, όμως, κι αυτοί οι 3 νομοί θα ακολουθήσουν την πτωτική πορεία, με τελικό αποτέλεσμα το 2005 οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ να κυμαίνονται μεταξύ 53-73%, με εξαίρεση τα Γρεβενά και τη Χίο που βρέθηκαν πάνω από το 80%. Αυτοί οι δύο νομοί σημείωσαν συνολικά άνοδο της τάξης του 31% και 28% αντίστοιχα. Σ' αυτή την ομάδα, οι νομοί που δέχτηκαν τη μεγαλύτερη μείωση είναι οι Σέρρες, με μείωση 34%, καθώς και η Ευρυτανία με μείωση 30%.

Λίγοι από τους νομούς που το κατά κεφαλή ΑΕΠ τους ήταν πάνω από το μέσο όρο της χώρας το 1981, κατάφεραν να διατηρηθούν σε υψηλά επίπεδα μέχρι και το 2005, ενώ οι περισσότεροι όχι. Όσον αφορά τους νομούς που βρίσκονταν κάτω από τον εθνικό μέσο όρο, κάποιοι βελτίωσαν τη θέση τους, αλλά κανένας δεν ξεπέρασε το μέσο όρο της χώρας του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Έτσι, σύμφωνα με αυτή τη διαπίστωση, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τους νομούς σε τέσσερις ομάδες, με βάση τη διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ: α) στους νομούς που το 1981 το κατά κεφαλή ΑΕΠ ήταν πάνω από το 100 και παρέμεινε μέχρι και το 2005, β) στους νομούς που ξεκίνησαν με κατά κεφαλή ΑΕΠ μεγαλύτερο του εθνικού μέσου όρου αλλά κατέληξαν να έχουν μικρότερο το 2005, γ) στους νομούς που είχαν μικρότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ του εθνικού μέσου όρου και έτσι παρέμεινε και δ) στους νομούς που ξεκίνησαν με τιμές χαμηλότερες του 100 κι οποίοι παρουσίασαν κάποια αύξηση χωρίς ωστόσο να καταφέρουν να ξεπεράσουν το μέσο όρο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Ταξινόμηση των νομών της Ελλάδας σύμφωνα με το κατά κεφαλή ΑΕΠ του 1981 και η πορεία τους διαχρονικά (1981-2005)

Οι νομοί που διατηρήθηκαν πάνω από το μέσο όρο της χώρας για το διάστημα 1981-2005 (Διάγραμμα 4α) είναι μόλις τέσσερις: η Βοιωτία, η Κορινθία, η Αττική και οι Κυκλάδες. Στην πραγματικότητα, εκτός από τις Κυκλάδες, οι υπόλοιποι νομοί αντιστοιχούν στο παραγωγικό δυναμικό της Αττικής, αφού οι υψηλές τιμές της Βοιωτίας και της Κορινθίας οφείλονται στις βιομηχανικές μονάδες που εδρεύουν στις περιοχές αυτές αλλά ανήκουν στην Αττική. Αυτοί οι 4 νομοί της Ελλάδας παραμένουν πάνω από το μέσο όρο της χώρας καθ' όλη τη διάρκεια των 24 ετών που μελετάμε, εκτός από τις Κυκλάδες που για 5 χρόνια (1992-1997) κινούνται γύρω στο 94%. Η Αττική σημείωσε σημαντική αύξηση της τάξης του 29%, αν και στην πραγματικότητα της αναλογεί πολύ μεγαλύτερη, ενώ πολύ μικρή ήταν η αύξηση της Κορινθίας. Ο νομός Κυκλάδων κατέληξε το 2005 σχετικά στα ίδια επίπεδα όπως το 1981, ενώ η Βοιωτία σημείωσε μικρή μείωση (-7%).

Πολλοί ήταν οι νομοί (12) που ξεκίνησαν το 1981 με τιμές άνω του 100% κατά κεφαλή ΑΕΠ, αλλά υπέστησαν τέτοιες μειώσεις που βρέθηκαν κάτω από το μέσο όρο της χώρας (Διάγραμμα 4β). Μέχρι το 1991, μόνο 4 (Φωκίδα, Λάρισα, Φθιώτιδα, Χαλκιδική) απ' αυτούς πέφτουν κάτω από το 100. Το 1997 είναι περίπου ίσα κατανεμημένοι πάνω και κάτω από το μέσο όρο και το 2000 καταλήγουν να βρίσκονται όλοι κάτω από το μέσο όρο και οι περισσότεροι χειροτερεύουν κι άλλο τη θέση τους μέχρι το 2005. Μεταξύ του διαστήματος 2000-2005, τις μεγαλύτερες μειώσεις δέχτηκαν η Χαλκιδική και η Ημαθία (-18%), το Λασιθί και η Φωκίδα (-14%), καθώς και η Πέλλα (-13%). Μικρότερες πτώσεις σημείωσαν η Καβάλα (-9%) και η Αργολίδα (-7%), ενώ η Εύβοια δε σημείωσε κάποια μεταβολή. Συνολικά για την περίοδο 1981-2005 παρατηρούμε ότι η Πέλλα καταρράκωσε σημειώνοντας μείωση 48%. Ανάλογο φαινόμενο αποτελεί και η Καβάλα με μείωση 45%. Ωστόσο μεγάλη πτώση σημείωσαν αρκετοί ακόμα, όπως η Ημαθία, η Αργολίδα, η Φωκίδα, η Εύβοια και η Χαλκιδική. Η αρνητική μεταβολή των πέντε τελευταίων νομών κυμαίνεται μεταξύ 30%-40%. Η πτώση των υπόλοιπων νομών ήταν μικρότερη αλλά όχι ανεπαίσθητη.

Όσον αφορά τους νομούς που ξεκίνησαν με τιμές μικρότερες του μέσου όρου της χώρας (Διάγραμμα 4γ), λίγοι σημείωσαν κάποια αύξηση, ακόμα λιγότεροι κινήθηκαν στα ίδια σχεδόν επίπεδα, ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός ακολούθησε μια πτωτική πορεία. Μέχρι το 1991, δε παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στη γενική εικόνα του διαγράμματος, εκτός από τα Δωδεκάνησα, τη Θεσσαλονίκη και το Ηράκλειο που σκαρφάλωσαν πάνω από το μέσο όρο. Στη συνέχεια μέχρι και το 1997, η απόκλιση μεταξύ των νομών αυξάνεται. Το 1997, τελευταίος νομός στην κατάταξη για αυτή την

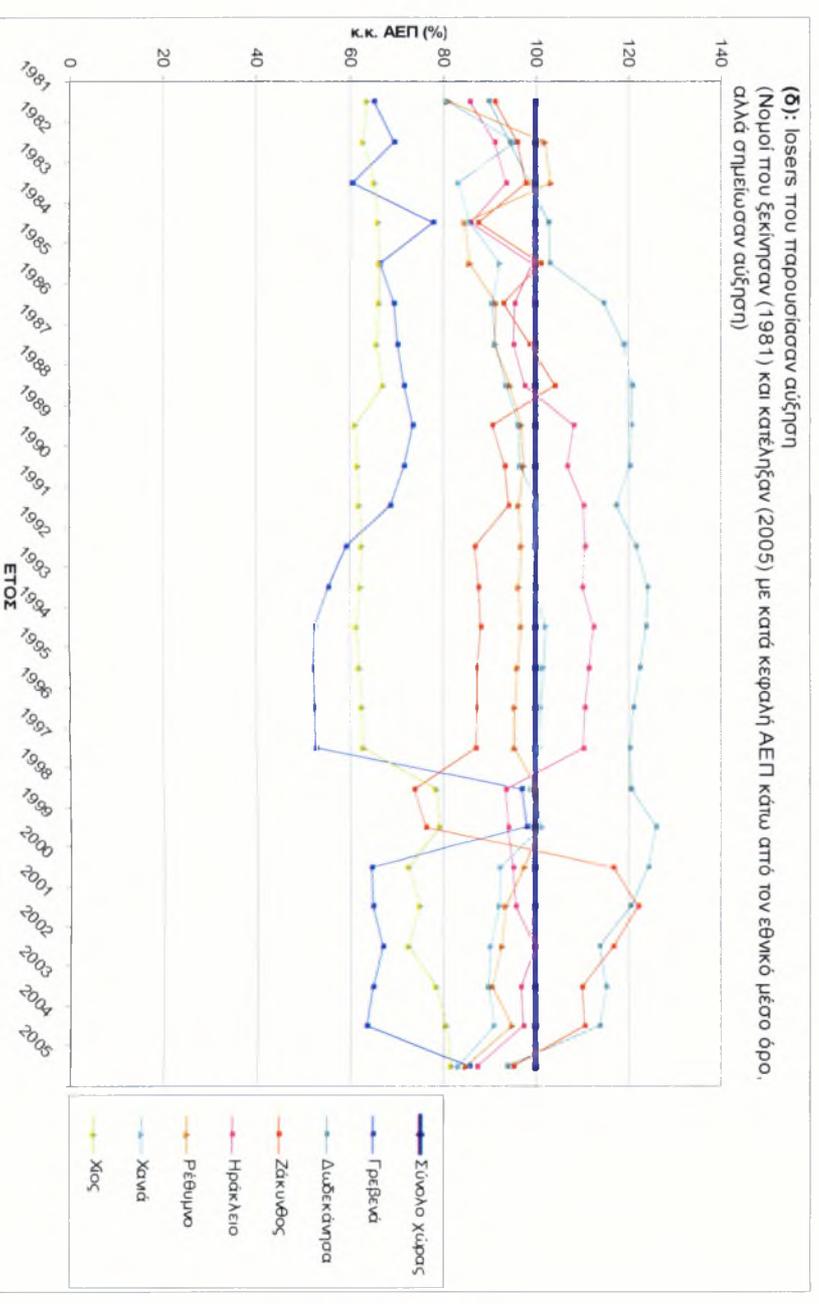
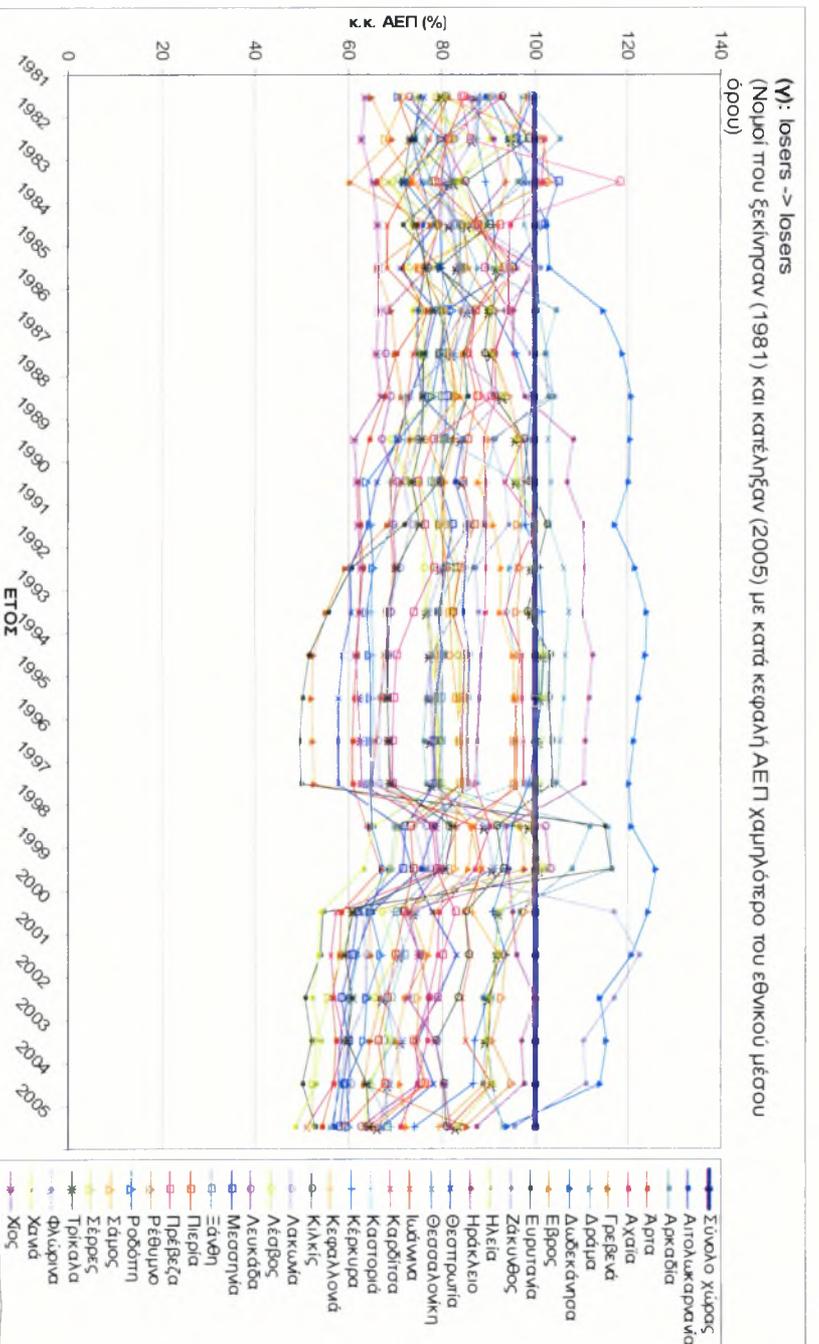
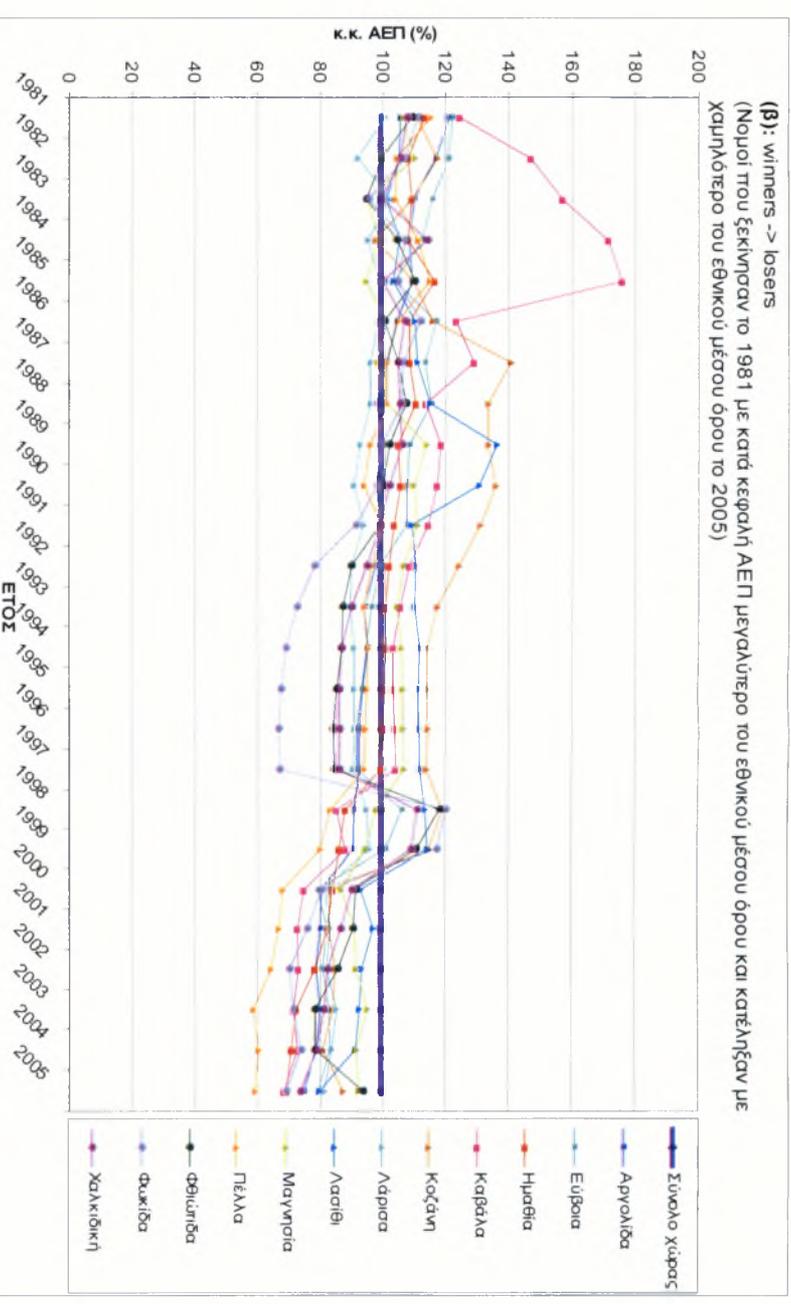
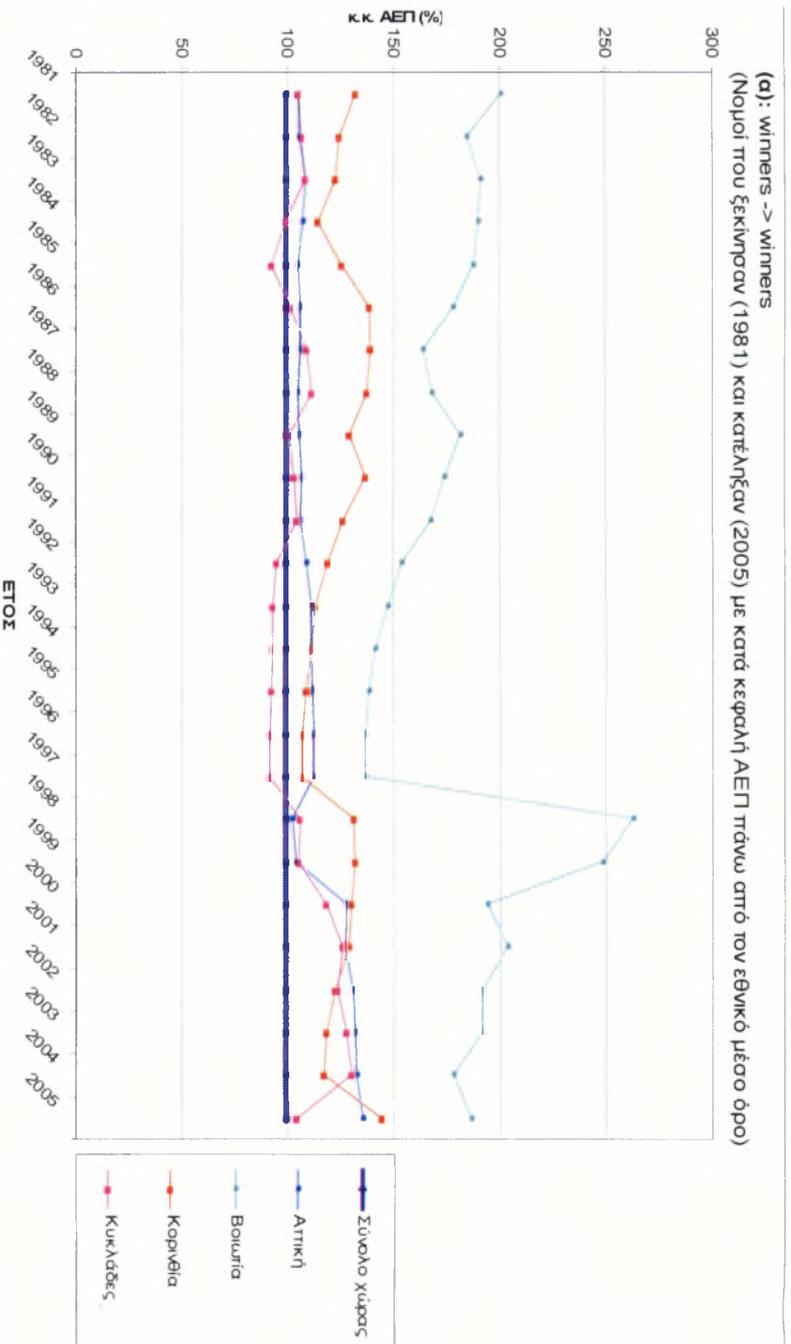
ομάδα είναι η Ευρυτανία και πρώτος τα Δωδεκάνησα. Η μεταξύ τους απόσταση είναι σχεδόν 71 μονάδες σε απόλυτες τιμές. Στη συνέχεια, αυτή η απόκλιση διατηρείται μέχρι και το 2005, όπου όμως, όλοι οι νομοί εμφανίζονται πλέον κάτω από το μέσο όρο. Τα Δωδεκάνησα ήταν εκείνα που παρέμειναν πάνω από το 100 για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα για 20 χρόνια (1984-2004). Η Θεσσαλονίκη παρέμεινε για 14 χρόνια (1985-1999) και το Ηράκλειο για 8 χρόνια (1989-1997). Οι νομοί που σημείωσαν τη μεγαλύτερη μείωση ήταν η Ηλεία (-46%), η Καρδίτσα (-45%), η Μεσσηνία (-42%), η Αιτωλοακαρνανία (-37%), η Λακωνία (-35%) και οι Σέρρες (-33%). Εκείνοι που παρέμειναν σε σχετικά ίδια επίπεδα είναι η Αρκαδία, η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα.

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι κάποιοι νομοί που ξεκίνησαν κάτω από το μέσο όρο, μπορεί να μην κατόρθωσαν να τον ξεπεράσουν, αλλά σημείωσαν κάποια βελτίωση (Διάγραμμα 4δ). Αυτοί οι νομοί είναι τα Γρεβενά, τα Δωδεκάνησα, η Ζάκυνθος, το Ηράκλειο, το Ρέθυμνο, τα Χανιά και η Χίος. Αυτό που διαπιστώνουμε είναι ότι, εκτός από τα Γρεβενά, οι υπόλοιποι νομοί αντιστοιχούν σε νησιωτικές περιοχές. Τα Δωδεκάνησα, το Ηράκλειο, το Ρέθυμνο και τα Χανιά ακολουθούσαν από την αρχή μια ανοδική πορεία, η οποία αντιστρέφεται περίπου μετά το 1999¹. Η Ζάκυνθος παρουσίαζε κάποια скаμπανεβάσματα μέχρι το 1988, ενώ μετά παίρνει μια καθοδική πορεία. Τα Γρεβενά βελτιώνουν τη θέση τους μέχρι το 1989, στη συνέχεια τη χειροτερεύουν και από το 1997 και μετά παρουσιάζουν σημαντική άνοδο. Τέλος, η Χίος δε σημειώνει μεγάλες μεταβολές μέχρι το 1997, μετά το οποίο αρχίζει μια ανοδική πορεία. Τη μεγαλύτερη μεταβολή συνολικά, για την περίοδο 1981-2005, σημείωσαν τα Γρεβενά με αύξηση 31% και ακολουθεί η Χίος με 28%.

Γενικά, παρατηρείται ότι τις υψηλότερες θέσεις κατέχει στην ουσία το παραγωγικό δυναμικό της Αττικής. Εξαιτίας των πολύ υψηλών τιμών που παίρνουν οι αντίστοιχοι νομοί (Αττική, Κορινθία), οι υπόλοιποι νομοί, πλην των Κυκλάδων, εμφανίζονται κάτω από τον εθνικό μέσο όρο. Ένα πλήθος νομών (12) με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1981 άνω του μέσου όρου, πέφτει κάτω από αυτόν. Επιπλέον, οι περισσότεροι νησιωτικοί νομοί, λόγω του αυξανόμενου τουρισμού, βελτιώνουν τη θέση τους στην κατάταξη. Αντίθετα νομοί που ήταν υπανάπτυκτοι και δεν παρουσιάζουν βελτιώσεις είναι κυρίως ορεινοί και νομοί των οποίων η οικονομία βασίζεται στον πρωτογενή τομέα.

¹ Το Ηράκλειο είχε αρχίσει την πτωτική πορεία λίγο νωρίτερα, μετά το 1997.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Ταξινόμηση των νομιών της Ελλάδας σε νικητές και ηττημένους για την περίοδο 1981-2005, σύμφωνα με τον εθνικό μέσο όρο του κατά κεφαλή ΑΕΠ

Στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 1) παρουσιάζεται ο διαχρονικός μετασχηματισμός του κατά κεφαλή ΑΕΠ των ελληνικών νομών. Οι νομοί κατατάσσονται σε έξι κλίμακες: 40-60, 60-80, 80-100, 100-120, 120-140 και μεγαλύτερο του 140 για το 1981 (οριζόντια) και για το 2005 (κάθετα). Η κινητικότητα αυτή μπορεί να προκύψει όταν ένας νομός αλλάζει κλίμακα λόγω σχετικά υψηλών ή χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης. Αναλύοντας τις πληροφορίες του Πίνακα 1, θα λέγαμε ότι υπάρχει μια εικόνα συγκέντρωσης των τιμών στο κάτω μέρος της κλίμακας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Πίνακας μετασχηματισμού (transition matrix)
για τους νομούς της Ελλάδας στην περίοδο 1981-2005

2005 \ 1981	40-60	60-80	80-100	100-120	120-140	>140
40-60	0	0	0	0	0	0
60-80	4	6	2	0	0	0
80-100	7	7	9	0	0	0
100-120	1	4	4	1	1	0
120-140	0	3	0	0	0	1
>140	0	0	0	0	0	1

Πηγή: ίδια επεξεργασία των στοιχείων της Eurostat (2008)

Πιο συγκεκριμένα, από τους 12 νομούς που βρίσκονταν το 1981 στην κλίμακα 60-80, οι 6 παρέμειναν σ' αυτή, ενώ 4 μετακινήθηκαν στην αμέσως κατώτερη 40-60 και 2 στην αμέσως ανώτερη 80-100. Στην κλίμακα 80-100 παρατηρείται έλλειψη κινητικότητας στην ανώτερη κλίμακα. Έτσι, από τους 23 νομούς, οι 9 παρέμειναν στην κλίμακα 80-100, οι 7 μετακινήθηκαν στην αμέσως κατώτερη 60-80 και οι υπόλοιποι 7 στην κατώτατη κλίμακα 40-60. Μεγάλη είναι η κινητικότητα που παρουσιάζεται στην επόμενη κλίμακα 100-120. Από τους 11 νομούς, μόνο ένας μετακινήθηκε στην αμέσως υψηλότερη κλίμακα 120-140, ένας παρέμεινε στην αρχική του κλίμακα, 4 μετακινήθηκαν στην αμέσως προηγούμενη κλίμακα 80-100, 4 νομοί μετακινήθηκαν ακόμα χαμηλότερα στην 60-80 κλίμακα, ενώ ένας μετακινήθηκε και στη κατώτατη κλίμακα 40-60. Ανάλογη είναι η εικόνα που έχουμε και για την κλίμακα 120-140, καθώς από τους 4 νομούς που βρισκόταν το 1981 σ' αυτή την κλίμακα, κανένας από αυτούς δεν βρίσκεται εκεί το 2005. Ένας μόνο νομός (Κορινθία) μετακινήθηκε στην

αμέσως επόμενη κλίμακα που είναι και η ανώτερη, η μεγαλύτερη του 140. Οι υπόλοιποι 3 μετακινήθηκαν πολύ χαμηλότερα στην κλίμακα 60-80. Όσο για την ανώτατη κλίμακα δεν παρουσιάζεται κινητικότητα καθώς ο μοναδικός νομός (Βοιωτία) που βρίσκονταν εκεί το 1981 παρέμεινε και το 2005.

Γενικά, παρατηρούμε ότι υπάρχει έντονη κινητικότητα προς τις μικρότερες κλίμακες. Αξιοσημείωτο είναι ότι, ενώ το 1981 δεν υπήρχε κανένας νομός στην κατώτατη κλίμακα 40-60, το 2005 βρίσκονται 12 νομοί εκεί. Στη αμέσως επόμενη κλίμακα 60-80 από 12 νομούς το 1981, έχουμε 20 νομούς το 2005. Με εξαίρεση την επόμενη κλίμακα, όσο ανεβαίνουμε κλίμακες τόσο μειώνεται ο αριθμός των νομών για το 2005, σε σχέση με την εικόνα που είχαμε το 1981. Επίσης, η Αττική δεν εμφανίζεται στην ανώτατη κλίμακα, δηλαδή στην κορυφή της ιεραρχίας, λόγω του προβλήματος που έχει αναφερθεί όσον αφορά τις τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ για την Αττική, τη Βοιωτία και την Κορινθία.

Το Διάγραμμα 5, που βασίζεται στον Camagni (1992), συσχετίζει τη μεταβολή στο κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών στην περίοδο 1981-2005 με το κατά κεφαλή ΑΕΠ του 1981. Το Διάγραμμα χωρίζεται σε τέσσερα τεταρτημόρια. Στο πάνω αριστερό τεταρτημόριο βρίσκονται οι νομοί με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1981 κάτω από το μέσο όρο της χώρας, αλλά ρυθμούς ανάπτυξης την περίοδο 1981-2005 υψηλότερους από το μέσο όρο. Οι νομοί αυτοί (emerging winners) συγκλίνουν προς το μέσο όρο της χώρας από κάτω προς τα πάνω. Στο κάτω αριστερό τεταρτημόριο υπάρχουν νομοί με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1981 κάτω από τον εθνικό μέσο όρο και ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1981-2005 χαμηλότερους από το μέσο όρο. Οι νομοί αυτοί (losers) αποκλίνουν από το μέσο όρο της χώρας προς τα κάτω. Στο κάτω δεξί τεταρτημόριο υπάρχουν περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1981 πάνω από το μέσο όρο της χώρας, αλλά ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1981-2005 χαμηλότερους από τον εθνικό μέσο όρο. Οι νομοί αυτοί (emerging losers) συγκλίνουν προς το μέσο όρο της χώρας από πάνω προς τα κάτω. Τέλος, στο πάνω δεξί τεταρτημόριο υπάρχουν νομοί με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1981 πάνω από το μέσο όρο της χώρας και ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1981-2005 υψηλότερους από το μέσο όρο. Οι νομοί αυτοί (winners) αποκλίνουν από το μέσο όρο προς τα πάνω.

Παρατηρούμε ότι οι νομοί που αποκλίνουν από το μέσο όρο της χώρας από κάτω προς τα πάνω είναι μόνο δύο, της Αττικής και της Κορινθίας. Όμως, ένα πολύ σημαντικό τμήμα της παραγωγής της Κορινθίας οφείλεται σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις της Αττικής. Πρόκειται, δηλαδή, για το παραγωγικό δυναμικό της

Αττικής. Έτσι, στην ουσία μόνο ο νομός της Αττικής φαίνεται να αποκλίνει από τον εθνικό μέσο όρο προς τα πάνω.

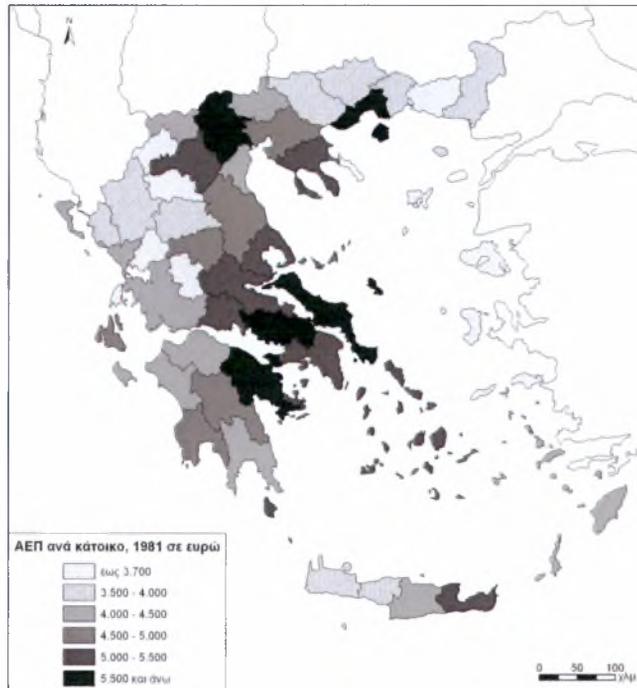
Εκείνοι οι οποίοι συγκλίνουν προς το μέσο όρο της χώρας από κάτω προς τα πάνω αφορούν κυρίως νησιωτικές περιοχές, με εξαίρεση τα Γρεβενά. Οι τρεις από τους οκτώ ανήκουν στην Κρήτη. Αυτό οφείλεται στις προσπάθειες που γίνονται τα τελευταία χρόνια για την άρση της απομόνωσής τους, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης. Όσον αφορά τα Γρεβενά, ίσως στην ανάπτυξή του να συνέβαλε και η Εγνατία οδός που διασχίζει το νομό.

Οι νομοί που αποκλίνουν από το μέσο όρο της χώρας προς τα κάτω αφορούν τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου και βορείου Αιγαίου, τα οποία δεν ανήκουν στην προηγούμενη κατηγορία, αφορούν νομούς της Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Ανατολικής, καθώς και νομούς της Ηπείρου, της Δυτικής Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Πελοποννήσου. Αυτοί οι νομοί είναι κυρίως νησιωτικοί, ορεινοί και νομοί με εξειδίκευση στον πρωτογενή τομέα. Αξίζει να σημειωθεί ότι για την περίοδο 1981-2005, από τους εννιά νομούς της Ελλάδας που δέχτηκαν πληθυσμιακή μείωση, οι επτά ανήκουν σε αυτή την κατηγορία (βλ. Παράρτημα-Χάρτης Π2.2). Το χαρακτηριστικό όλων των νομών αυτής της κατηγορίας είναι ότι βρίσκονται περισσότερο κοντά στα σύνορα της Ελλάδας και σε απόσταση από το κέντρο της και την Αττική. Επίσης, όλοι αυτοί οι νομοί, με εξαίρεση την Αχαΐα και την Πιερία, βρίσκονται μακριά από τον κεντρικό οδικό άξονα της χώρας, τον ΠΑΘΕ.

Βέβαια, στους νομούς που συγκλίνουν προς τον εθνικό μέσο όρο προς τα κάτω συμπεριλαμβάνονται αρκετοί (Μαγνησία, Λάρισα Φθιώτιδα, Ημαθία) που διασχίζονται από τον ΠΑΘΕ. Αυτό δείχνει ότι η κατασκευή μεταφορικών υποδομών, που αποτελεί μια από τις πρωταρχικές κρατικές παρεμβάσεις για την ανάπτυξη των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών, είναι μεν αναγκαία για τη συνολική ανάπτυξη της οικονομίας, αλλά δεν συνεπάγεται απαραίτητα και την ανάπτυξη των λιγότερο ευνοημένων περιοχών. Αντίθετα, η κατασκευή μιας υποδομής ενδέχεται να προκαλέσει φαινόμενα οικονομικής αποδυνάμωσης στις περιοχές αυτές, καθώς η οικονομική μεγέθυνση επέρχεται πρώτα στις αστικοποιημένες ή πλησίον αστικών κέντρων περιοχές, οι οποίες έχουν τους αναγκαίους ανθρώπινους και φυσικούς πόρους και εκείνη την οικονομική δομή που επιτρέπουν την άμεση εκμετάλλευση των υποδομών αυτών. Στην ουσία, τα αποτελέσματα της κατασκευής μιας μεταφορικής υποδομής σε μια περιοχή, εξαρτώνται και από τη γεωγραφική της θέση, τις υφιστάμενες οικονομίες συγκέντρωσης και την τομεακή σύνθεση της τοπικής παραγωγής και απασχόλησης (Πολύζος, 2003).

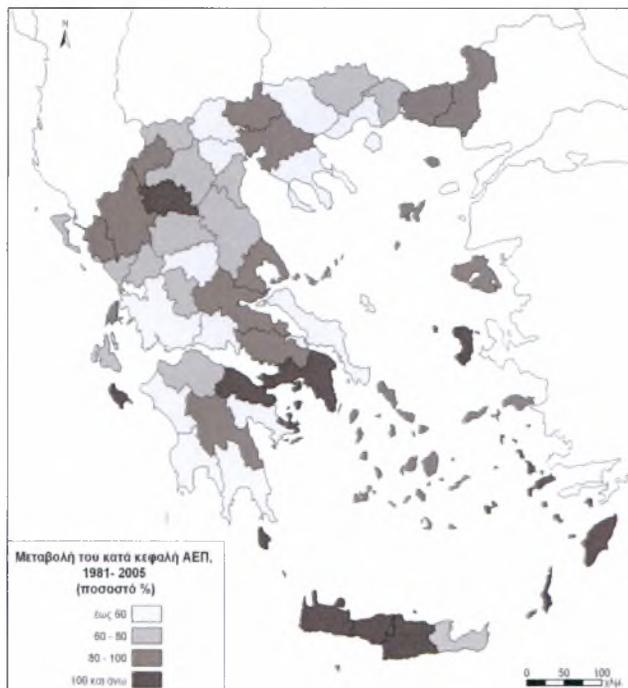
Η μεταβολή του κατά κεφαλή ΑΕΠ παρουσιάζεται και στους παρακάτω χάρτες. Στον Χάρτη 1, παρουσιάζονται οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ για τους νομούς της χώρας, έτσι όπως ήταν το 1981. Στον Χάρτη 2, παρουσιάζεται η μεταβολή του κατά κεφαλή ΑΕΠ για την περίοδο 1981-2005.

ΧΑΡΤΗΣ 1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας, 1981

Πηγή: Eurostat (2008)

ΧΑΡΤΗΣ 2: Μεταβολή του κατά κεφαλή ΑΕΠ των νομών της Ελλάδας (1981-2005)

Πηγή: Eurostat (2008)

2.3 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ ΜΕ ΤΟ ΣΔΕΑ

Όπως έχει προαναφερθεί, η χρήση του κατά κεφαλή ΑΕΠ για τη μέτρηση των περιφερειακών ανισοτήτων αμφισβητείται, καθώς θεωρείται ότι παρουσιάζει μια στρεβλή εικόνα, αλλά και μια υποεκτίμηση των περιφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό της Ελλάδας. Γι' αυτό, τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιούνται πιο σύνθετοι δείκτες, όπως ο Σύνθετος Δείκτης Ευημερίας και Ανάπτυξης (ΣΔΕΑ). Ακολουθεί αναφορά στους δείκτες που συνθέτουν το ΣΔΕΑ. Επίσης, παρουσιάζονται οι μέθοδοι (σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης, λόγος μέγιστης/ελάχιστης τιμής) που θα χρησιμοποιηθούν για τη μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης των ανισοτήτων σύμφωνα τόσο με το ΑΕΠ, όσο και με το ΣΔΕΑ, έτσι ώστε να γίνουν οι απαιτούμενες συγκρίσεις.

2.3.1 ΣΔΕΑ

Ο ΣΔΕΑ κατασκευάζεται με βάση:

- δείκτες οι οποίοι μετρούν το εισόδημα με άλλους τρόπους πέραν του κατά κεφαλή ΑΕΠ (όπως δηλωθέν εισόδημα, αποταμιεύσεις),
- φυσικούς δείκτες, οι οποίοι μετρούν πτυχές του επιπέδου ευημερίας από την πλευρά της κατανάλωσης (όπως οικιακή χρήση ηλεκτρικού ρεύματος, επιβατικά αυτοκίνητα ΙΧ, κύριες τηλεφωνικές συνδέσεις),
- δείκτες παραγωγικής διάρθρωσης (όπως ποσοστό συμμετοχής ΑΕΠ πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα),
- δείκτες δημογραφικού προφίλ (όπως μεταβολή πληθυσμού, ποσοστό αστικού πληθυσμού, πυκνότητα κατοίκησης) και της ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού της κάθε περιοχής (όπως ποσοστό εργατικού δυναμικού, ποσοστό απασχολούμενου πληθυσμού, απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης),
- δείκτες γεωγραφικής θέσης, οι οποίοι μετρούν το βαθμό προσπελασιμότητας ή εγγύτητας προς τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας (όπως όγκος σε χιλ. κ.μ. νέων κατοικιών, κλίνες ξενοδοχείων, εισιτήρια σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, δείκτης κεντρικότητας) και
- δείκτες κοινωνικών υποδομών (όπως αριθμός εκπαιδευτηρίων, αριθμός κλινών θεραπευτηρίων).

2.3.2 ΣΤΑΘΜΙΣΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗΣ (CV_w) – ΛΟΓΟΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ/ΕΛΑΧΙΣΤΗΣ ΤΙΜΗΣ (max/min ratio)

Η σύγκριση των τιμών του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ΣΔΕΑ θα γίνει χρησιμοποιώντας το σταθμισμένο Συντελεστή Διακύμανσης και το λόγο μέγιστης/ελάχιστης τιμής.

Ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (Coefficient of Variation) είναι ένας από τους πλέον συνήθεις δείκτες μέτρησης περιφερειακών ανισοτήτων και μετρά τη διασπορά των παρατηρήσεων γύρω από το μέσο όρο. Ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (CV_w) διαφέρει από έναν απλό συντελεστή (CV), κατά το γεγονός ότι κάθε περιφέρεια είναι σταθμισμένη με το σχετικό πληθυσμιακό της βάρος, δηλαδή δεν έχουν όλες οι παρατηρήσεις την ίδια βαρύτητα στον υπολογισμό του δείκτη (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004). Οι τιμές που λαμβάνει είναι από 0 (απόλυτη ισότητα) μέχρι 1 (απόλυτη ανισότητα).

Όσον αφορά το λόγο μέγιστης/ελάχιστης τιμής, θα μας δώσει μια εικόνα κατά πόσο απέχει ο ευπορότερος από τον λιγότερο ανεπτυγμένο νομό τις χώρες. Επομένως, θα μας βοηθήσει να εκτιμήσουμε το εύρος των ανισοτήτων μεταξύ των νομών της Ελλάδας.

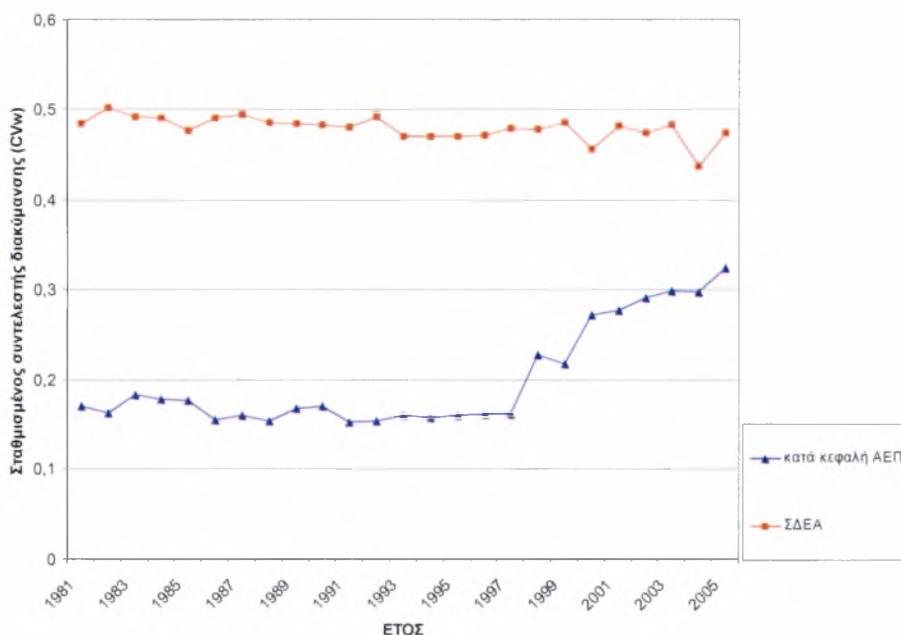
2.3.3 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΕΠ ΚΑΙ ΤΟ ΣΔΕΑ

Τα διαγράμματα που ακολουθούν παρουσιάζουν για την περίοδο 1981-2005 την εξέλιξη του συντελεστή διακύμανσης και του λόγου μέγιστης/ελάχιστης τιμής για το κατά κεφαλή ΑΕΠ και για το Σύνθετο Δείκτη Ευημερίας και Ανάπτυξης (ΣΔΕΑ).

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 6, ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης για το κατά κεφαλή ΑΕΠ παρουσιάζει αρχικά χαμηλές τιμές (0,15-0,18), οι οποίες όμως διαχρονικά δεν παραμένουν σταθερές. Μετά το 1998, παρατηρείται μια μεγάλη αύξηση των τιμών που συνεχίζεται μέχρι και το 2005, με τιμή ανώτερη του 0,3. Βάσει του κατά κεφαλή ΑΕΠ, το εύρος της διασποράς μεγαλώνει παρουσιάζοντας έτσι μια όξυνση των περιφερειακών ανισοτήτων. Ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης για το ΣΔΕΑ παρουσιάζει ιδιαίτερα υψηλές τιμές (0,5), αλλά διαχρονικά σταθερές τιμές.

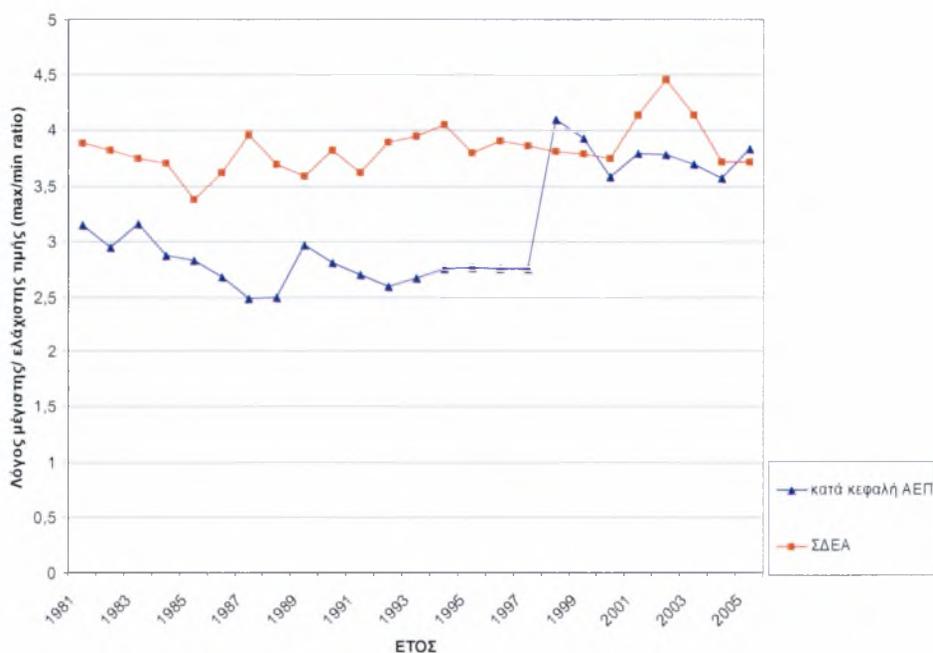
Έτσι, σύμφωνα με τα παραπάνω το ύψος των ανισοτήτων είναι πολύ υψηλότερο όταν μετράται με το ΣΔΕΑ. Όμως οι ανισότητες εμφανίζονται διαχρονικά σταθερές, σε αντίθεση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ που εμφανίζει το ύψος των ανισοτήτων πολύ χαμηλότερο αλλά διαχρονικά να αυξάνεται.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: Ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ΣΔΕΑ για τους νομούς της Ελλάδας (1981-2005)

Πηγή: Eurostat (2008) και ίδια επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: Ο λόγος μέγιστης/ελάχιστης τιμής του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ΣΔΕΑ για τους νομούς της Ελλάδας (1981-2005)

Πηγή: Eurostat (2008) και ίδια επεξεργασία

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 7, ο λόγος μέγιστης/ ελάχιστης τιμής για το κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώνεται μέχρι το 1987, ενώ στη συνέχεια αυξάνεται αρκετά. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με αυτές τις τιμές, το επίπεδο ευημερίας και ανάπτυξης του πρώτου στην κατάταξη νομού το 1981 φαίνεται να είναι σχεδόν τριπλάσιο του τελευταίου, ενώ το 2005 πλησιάζει στο να τετραπλασιαστεί. Επομένως, φαίνεται να αυξάνονται διαχρονικά οι περιφερειακές ανισότητες σε επίπεδο νομών. Ο λόγος μέγιστης/ελάχιστης τιμής για το ΣΔΕΑ παρουσιάζει υψηλότερες τιμές, οι οποίες δε δείχνουν μια συγκεκριμένη τάση μείωσης ή αύξησης, καθώς κινούνται σε σχετικά ίδια επίπεδα (3,4-4,4).

Έτσι, στην ουσία ο λόγος μέγιστης/ελάχιστης τιμής επαναλαμβάνει σε γενικές γραμμές ό,τι και ο σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης. Δηλαδή, οι ανισότητες είναι υψηλότερες όταν μετρώνται με το ΣΔΕΑ και η διαχρονική τους τάση φαίνεται να χαρακτηρίζεται περισσότερο από σταθεροποίηση. Αντίθετα, οι ανισότητες όταν μετρώνται με το κατά κεφαλή ΑΕΠ φαίνονται να κινούνται σε χαμηλότερα επίπεδα, αλλά με τάσεις αύξησης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τελευταία χρόνια, έχει αναπτυχθεί ένα έντονο ενδιαφέρον γύρω από το περιφερειακό πρόβλημα, δηλαδή γύρω από την άνιση διάχυση της ανάπτυξης στο χώρο. Έχει διεξαχθεί πλήθος μελετών προκειμένου να ερμηνεύσουν τις περιφερειακές ανισότητες, να προσδιορίσουν τους παράγοντες που τις δημιουργούν και να καθορίσουν τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν για την εξάλειψή τους. Ωστόσο, παρά τις διάφορες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί, η οικονομική επιστήμη δεν έχει καταφέρει ακόμα να δώσει μια ενιαία και καθολικά αποδεκτή θεωρία για το συγκεκριμένο πρόβλημα.

Στην Ευρώπη, οι περιφερειακές ανισότητες μεταξύ των χωρών μειώνονται τα τελευταία χρόνια. Όμως, οι ανισότητες παραμένουν σε υψηλά επίπεδα και αυξάνονται τόσο μεταξύ των ευρωπαϊκών περιφερειών όσο και στο εσωτερικό των χωρών. Οι περισσότερες ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές περιφέρειες συγκεντρώνονται βορειοδυτικά, ενώ οι περιφέρειες με υστέρηση βρίσκονται νότια και κυρίως ανατολικά.

Οι παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην αύξηση των ανισοτήτων μεταξύ των ευρωπαϊκών περιφερειών σχετίζονται με τις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ωφέλησε συγκεκριμένες περιφέρειες, λόγω της διαφορετικής τους οικονομικής δομής, αλλά και της άνισης κατανομής των πόρων. Επιπλέον, το φαινόμενο της αυξανόμενης τριτογενοποίησης ωφέλησε περισσότερο τις περιφέρειες των μεγάλων πόλεων με τις μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις, αποδυναμώνοντας κι άλλο τις υπόλοιπες. Στη συνέχεια, οι ανεπτυγμένες περιφέρειες ήταν αυτές που συγκέντρωναν και το μεγαλύτερο ποσοστό των ξένων επενδύσεων, ως πιο προνομιούχες. Οι διαφορές μεταξύ των περιφερειών της Ευρώπης ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο με τις δύο τελευταίες διευρύνσεις, καθώς προστίθενται επιπλέον νέες φτωχότερες περιοχές, που υπολείπονται συγκριτικά με αυτές των οικονομικά πλουσιότερων χωρών.

Σχετικά με τις ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών, ο κυριότερος λόγος της αύξησής τους οφείλεται στο γεγονός ότι, η σύγκλιση μεταξύ των χωρών επιτεύχθηκε με την επιπλέον ενίσχυση των μητροπολιτικών τους περιοχών, αποδυναμώνοντας, έτσι, ακόμα περισσότερο τις υπόλοιπες. Σε πολλές χώρες, οι ανισότητες αυξήθηκαν σε επίπεδο περιφερειών, αλλά κυρίως σε επίπεδο νομών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ελλάδας, η οποία κατατάσσεται μέσα στις δέκα πρώτες χώρες της Ευρώπης με τις υψηλότερες ανισότητες

σε επίπεδο νομού. Οι ανισότητες μεταξύ των νομών της όχι μόνο είναι υψηλές, αλλά διαχρονικά αυξάνονται.

Οι παράγοντες που παίζουν ρόλο για τη δημιουργία και τη διατήρηση των ανισοτήτων σε υψηλά επίπεδα στην Ελλάδα είναι ιστορικοί, γεωμορφολογικοί, πολιτικοί και οικονομικοί. Η σταδιακή δημιουργία του ελληνικού κράτους ωφέλησε περισσότερο την Αττική, διαμορφώνοντας τη σημερινή έντονη μητροπολιτική δομή που χαρακτηρίζει τη χώρας μας. Η ιδιαίτερη μορφολογία της Ελλάδας με τα πολλά βουνά και νησιά δεν ευνοεί την ισόρροπη ανάπτυξη, καθώς πολύ μικρό μέρος του πληθυσμού συγκεντρώνεται σ' αυτές τις περιοχές, λόγω φυσικών δυσκολιών. Επιπλέον, οι περιορισμένες δυνατότητες της τοπικής διοίκησης δε μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων της περιφέρειας. Τέλος, οι οικονομικοί παράγοντες αναφέρονται στις οικονομίες κλίμακας και συγκέντρωσης, στη διάρθρωση των τοπικών οικονομιών και στην ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, στις διαρθρωτικές αλλαγές, στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, καθώς και στους οικονομικούς κύκλους.

Το ύψος των ανισοτήτων μας προβληματίζει σχετικά με την αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής. Οι υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ των περιφερειών της ΕΕ κάθε άλλο παρά αποτελεσματική δε μπορούν να χαρακτηρίσουν την ευρωπαϊκή περιφερειακή πολιτική. Το ύψος των πόρων που διατίθεται για την περιφερειακή πολιτική είναι υψηλό, χωρίς όμως να επιτυγχάνονται τα αναμενόμενα αποτελέσματα στις περιοχές που τα έχουν περισσότερο ανάγκη. Αυτό δείχνει ότι οι πόροι είτε δεν επαρκούν σχετικά με το μέγεθος των δυνάμεων της αγοράς, είτε δεν αξιοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Το μεγαλύτερο μέρος των πόρων δίνεται για τις μεταφορικές υποδομές, των οποίων οι περιφερειακές επιπτώσεις είναι αβέβαιες. Η κατασκευή μεταφορικών υποδομών μπορεί είτε να μειώσει είτε να αυξήσει τις περιφερειακές ανισότητες. Αυτό εξαρτάται από τις παραμέτρους του οικονομικού περιβάλλοντος. Επίσης, η διοχέτευση πόρων σε μειονεκτικές περιοχές δε συνεπάγεται αναγκαστικά σύγκλιση, καθώς αυτές δε διαθέτουν τη χωρική συγκέντρωση που θα τους επιτρέψει να εκμεταλλευτούν τους διατιθέμενους πόρους.

Σημαντικό ρόλο παίζει και το γεγονός ότι η περιφερειακή πολιτική βασίζεται σε επιτυχημένες πολιτικές που είχαν εφαρμοστεί σε ανεπτυγμένες χώρες, χωρίς να λαμβάνει υπόψη ότι οι παράγοντες που επιδρούν στις οικονομίες των ανεπτυγμένων και

των υπανάπτυκτων χωρών είναι διαφορετικοί. Σ' αυτές τις πολιτικές, επομένως, δεν μπορούν να ανταποκριθούν οι υπανάπτυκτες χώρες.

Στην Ελλάδα, οι περιφερειακές πολιτικές που εφαρμόζονται εδώ και είκοσι χρόνια δε φαίνεται να έχουν επηρεάσει τις ανισότητες. Ένα βασικό μειονέκτημα είναι η έλλειψη ενός στρατηγικού σχεδίου περιφερειακής ανάπτυξης στα πλαίσια του οποίου να υλοποιούνται τα περιφερειακά προγράμματα των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης. Η αποσπασματική παρέμβαση των περιφερειακών προγραμμάτων έχει αμφίβολα αποτελέσματα στην περιφερειακή σύγκλιση. Έτσι, τα ΠΕΠ φαίνεται να μην έχουν καταφέρει να λειτουργήσουν ως πραγματικά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης, καθώς δεν υπήρχε συγκεκριμένη στρατηγική για κάθε περιφέρεια.

Το πρόβλημα της έλλειψης ενός συνολικότερου σχεδίου περιφερειακής ανάπτυξης εντοπίζεται και στις χωρικές επιπτώσεις άλλων πολιτικών. Οι αποσπασματικές παρεμβάσεις της πολιτικής δημοσίων επενδύσεων και η έλλειψη χωρικής διάστασης της πολιτικής επενδυτικών κινήτρων στην Ελλάδα δε φαίνεται να υπηρετούν την περιφερειακή σύγκλιση.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα σχετίζεται με τις περιορισμένες δυνατότητες των αποκεντρωμένων βαθμίδων διοίκησης να συμβάλλουν στην περιφερειακή ανάπτυξη. Η συγκέντρωση της εξουσίας σε κεντρικό επίπεδο και η μη παραχώρηση σημαντικών αρμοδιοτήτων και πόρων σε ενδιάμεσες βαθμίδες διοίκησης φέρει αρνητικές επιπτώσεις στις αναπτυξιακές προοπτικές της περιφέρειας.

Για να αντιμετωπιστεί το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα απαιτούνται πιο ολοκληρωμένες παρεμβάσεις, διαφορετική ισορροπία πόρων και αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο κεντρικό και το περιφερειακό επίπεδο, καθώς και καλύτερο σχεδιασμό και μεγαλύτερη συνέργεια των αναπτυξιακών πολιτικών σε όλα τα επίπεδα (Πετράκος, 2004).

Τέλος, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στα μέσα που χρησιμοποιούνται για τη μείωση των ανισοτήτων. Ενδέχεται κάποιες πολιτικές να είναι αναποτελεσματικές για τις περιφέρειες που τις έχουν περισσότερο ανάγκη. Ο συνδυασμός των πολιτικών που θα ασκηθούν θα πρέπει να εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά της ίδιας της περιφέρειας. Αφού εντοπιστούν τα προβλήματα, οι κίνδυνοι και οι ευκαιρίες μιας περιφέρειας, οι περιφερειακές πολιτικές θα πρέπει να ανακαλύψουν ή να δημιουργήσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα που θα επιτρέψουν στη συγκεκριμένη περιφέρεια να ανταγωνιστεί με επιτυχία στο νέο περιβάλλον. Γενικά, όμως, θα πρέπει οι ασκούμενες πολιτικές να εντάσσονται σε έναν ευρύτερο σχεδιασμό για την ανάπτυξη

κάθε περιοχής. Θα πρέπει να προσαρμόζονται στις ανάγκες της οικονομίας και στους αναπτυξιακούς στόχους που τίθενται κάθε φορά.

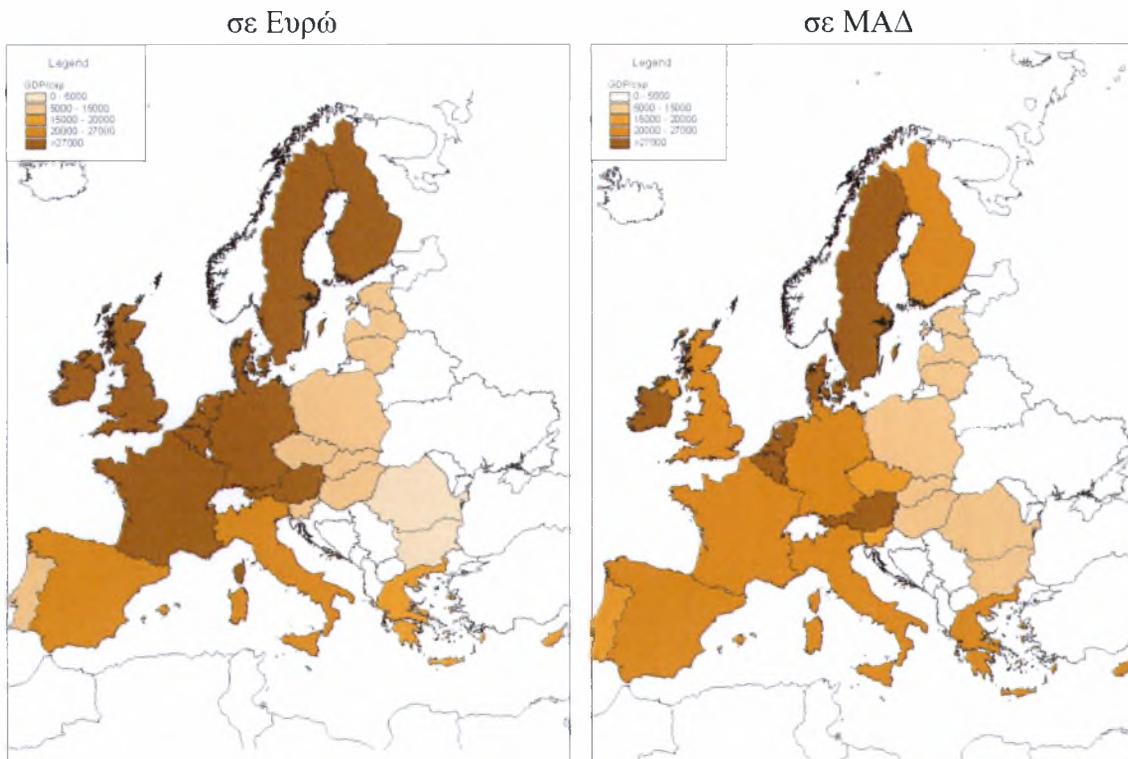
**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
100 ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ**

Πίνακας Π1.1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ-27, 2005

Χώρα	Σε ευρώ	Σε ΜΑΔ
Λουξεμβούργο	64,557	59,202
Ιρλανδία	38,928	32,197
Δανία	38,338	28,376
Σουηδία	32,633	27,721
Ολλανδία	31,192	29,374
Ηνωμένο Βασίλειο	29,968	26,715
Φιλανδία	29,964	25,774
Αυστρία	29,797	28,852
Βέλγιο	28,830	27,135
Γαλλία	27,348	25,077
Γερμανία	27,219	25,797
Ιταλία	24,281	23,474
Ισπανία	20,933	23,069
Κύπρος	18,025	20,753
Ελλάδα	17,921	21,589
Πορτογαλία	14,125	16,891
Σλοβενία	14,120	19,462
Μάλτα	11,790	17,330
Τσεχία	9,803	17,156
Ουγγαρία	8,815	14,393
Εσθονία	8,319	14,093
Σλοβακία	7,143	13,563
Πολωνία	6,405	11,482
Λιθουανία	6,055	11,914
Λετονία	5,657	11,180
Ρουμανία	3,681	7,933
Βουλγαρία	2,835	7,913

Πηγή: Πετράκος, 2008

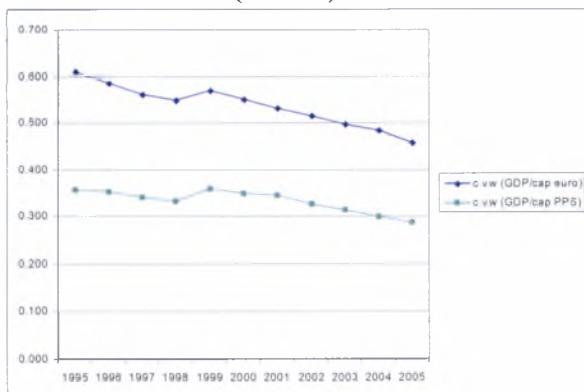
Χάρτης Π1.1: κατά κεφαλή ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ-27, 2005

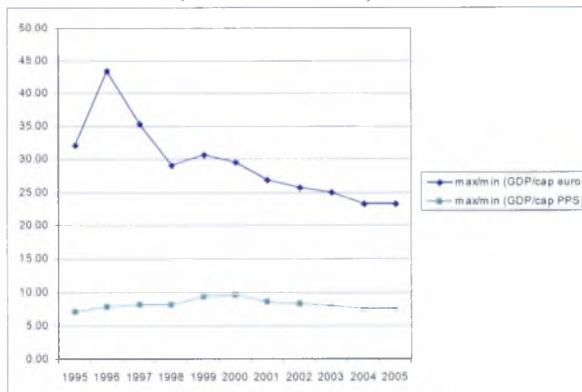
Πηγή: Πετράκος, 2008

Διάγραμμα Π1.1: Ανισότητες μεταξύ των χωρών της ΕΕ-27, 1995-2005

Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης
(C.V.w)

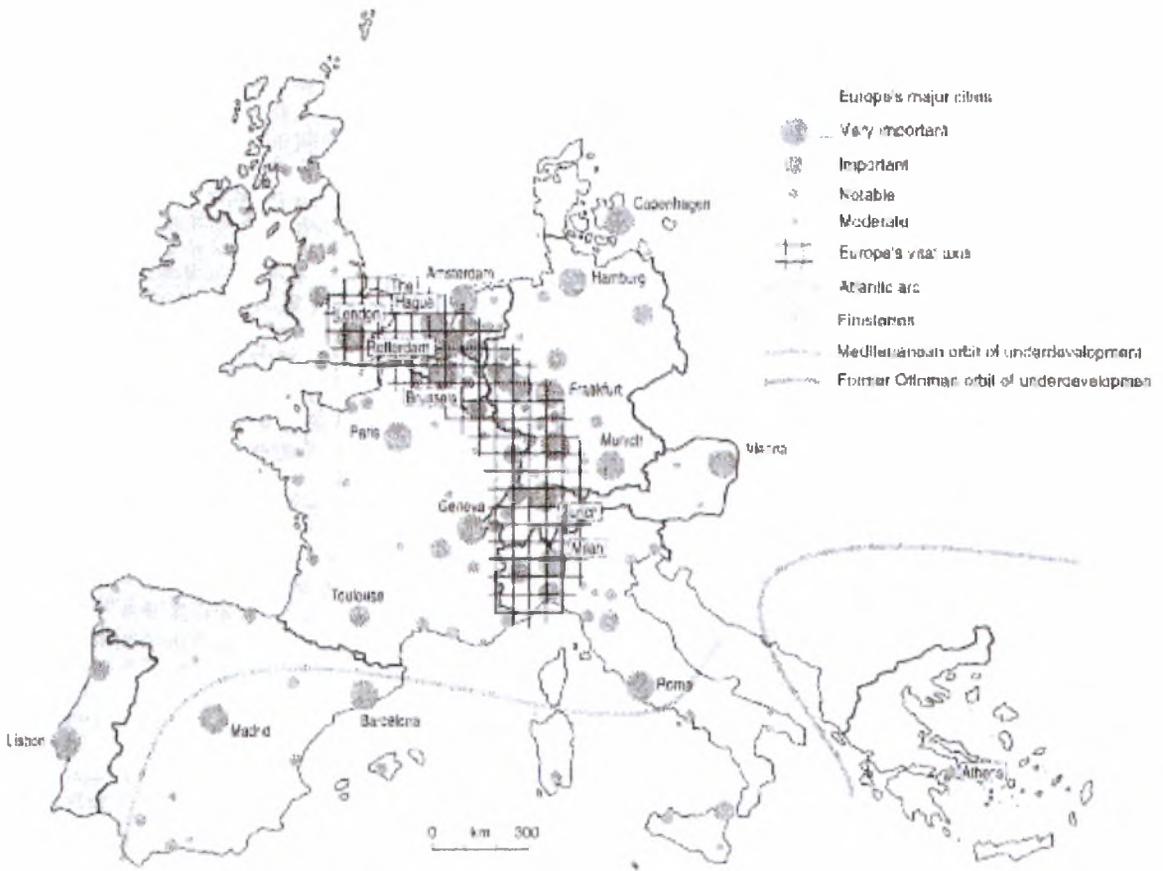

Λόγος μέγιστης-ελάχιστης τιμής
(max/min ratio)

Πηγή: Πετράκος, 2008

Χάρτης Π1.2: Άξονας ανάπτυξης στην Ευρώπη

Πηγή: Dunford και Perrons, 1994

Πίνακας Π1.2: Περιφερειακές ανισότητες στην ΕΕ-27
σε επίπεδα NUTS II και NUTS III, 1995 και 2005

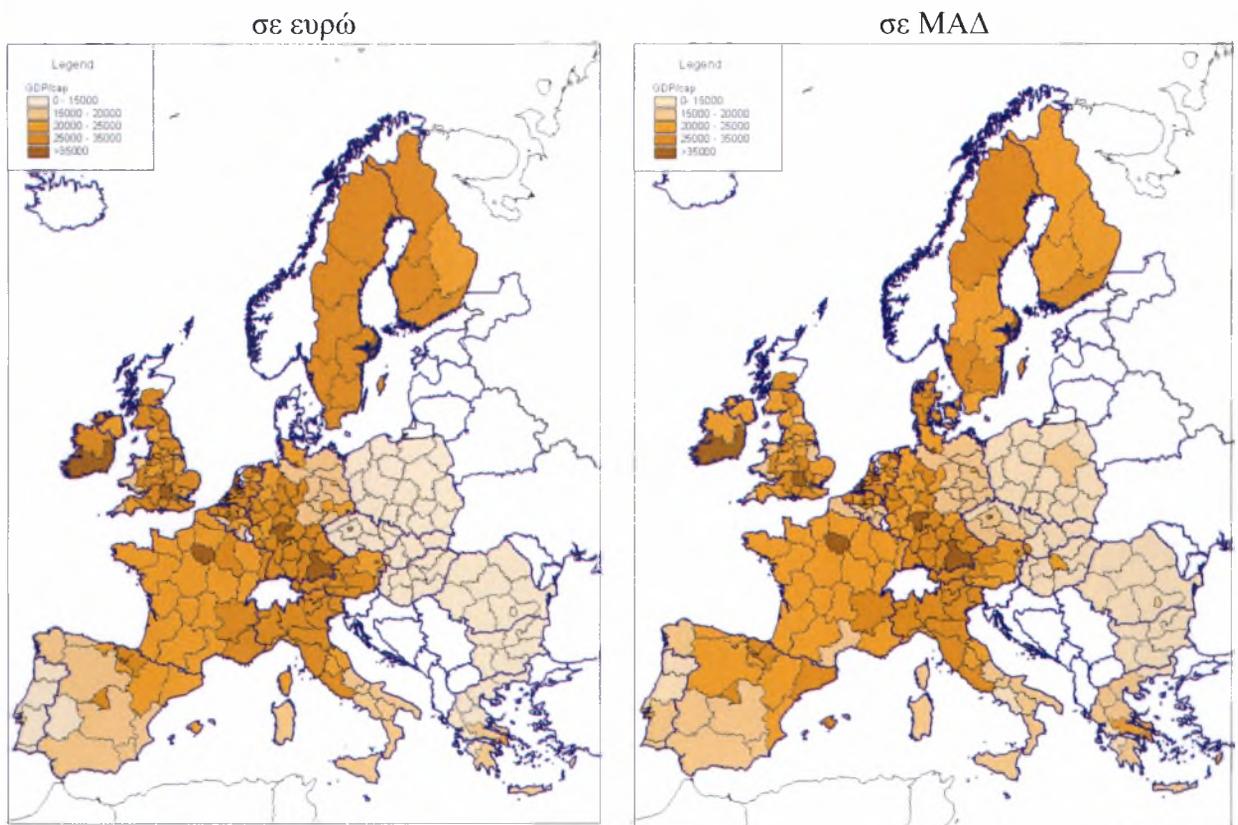
Χώρα	Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (C.V.w) NUTSII		Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (C.V.w) NUTSIII	
	1995 ^α	2005	1995 ^β	2005
Ιταλία	0,268	0,267	0,303	0,891
Ουγγαρία	0,327	0,481	0,570	0,789
Λετονία			0,454	0,714
Ηνωμένο Βασίλειο	0,307	0,406	0,468	0,577
Βουλγαρία	0,229	0,330	0,395	0,569
Εσθονία			0,390	0,546
Σλοβακία	0,387	0,463	0,419	0,513
Γαλλία	0,183	0,241	0,507	0,512
Ρουμανία	0,226	0,381	0,320	0,508
Ελλάδα	0,152	0,387	0,234	0,507
Πολωνία	0,181	0,300	0,461	0,495
Πορτογαλία	0,257	0,254	0,443	0,453
Γερμανία	0,245	0,238	0,454	0,449
Τσεχία	0,258	0,392	0,272	0,422
Λιθουανία			0,160	0,374
Αυστρία	0,269	0,221	0,413	0,359
Βέλγιο	0,087	0,180	0,327	0,338
Σλοβενία			0,261	0,327
Ιρλανδία	0,214	0,205	0,265	0,322
Φινλανδία	0,464	0,814	0,231	0,298
Ολλανδία	0,118	0,156	0,203	0,281
Δανία		0,204	0,182	0,267
Σουηδία	0,109	0,218	0,170	0,251
Ισπανία	0,218	0,205	0,213	0,198
Μάλτα			0,121	0,159

α: 1998 για τη Ρουμανία

β: 1998 για τη Ρουμανία και 2000 για τη Μάλτα

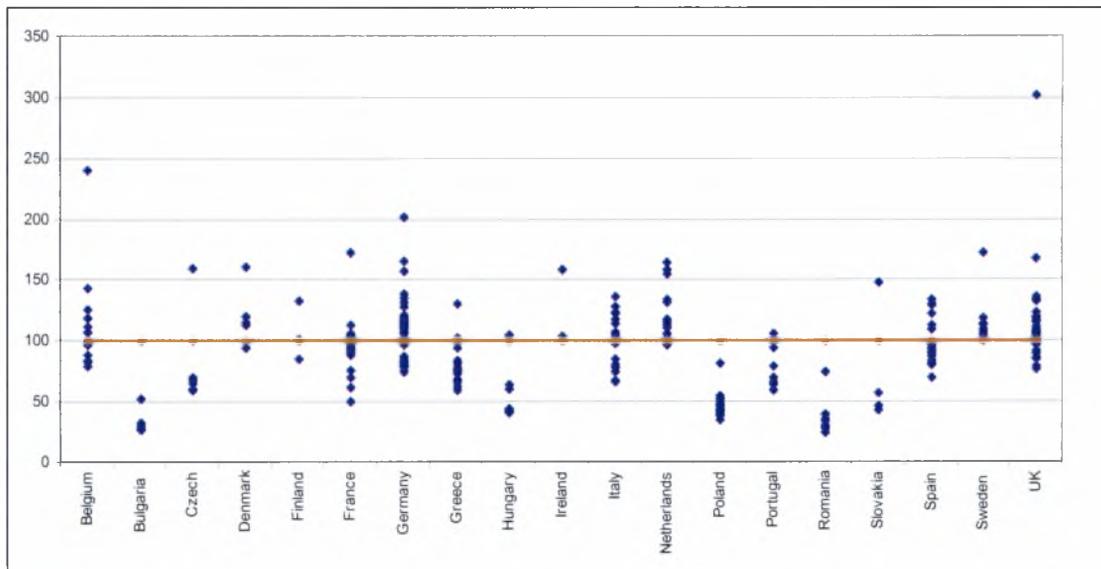
Πηγή: Πετράκος, 2008

Χάρτης Π1.3: κατά κεφαλή ΑΕΠ της ΕΕ-27 σε επίπεδο NUTS II, 2005

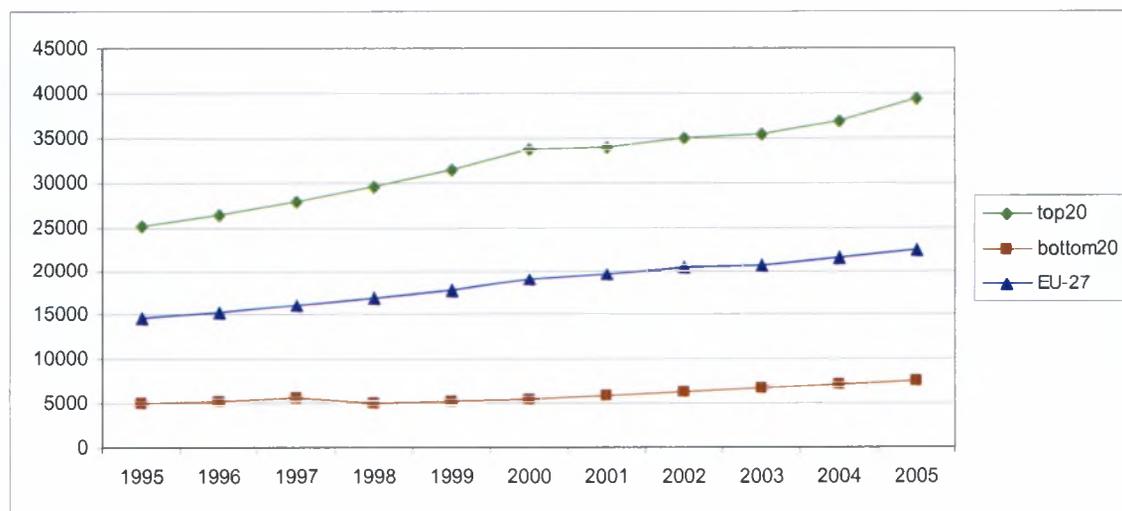
Πηγή: Πετράκος, 2008

Διάγραμμα Π1.2: Η διακύμανση του κατά κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) της ΕΕ-27 σε NUTS II, 2005

Πηγή: Πετράκος, 2008

Διάγραμμα Π1.3: κατά κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) των 20 πρώτων και 20 τελευταίων περιφερειών της ΕΕ-27, σε NUTS II, 1995-2005

Πηγή: Πετράκος, 2008

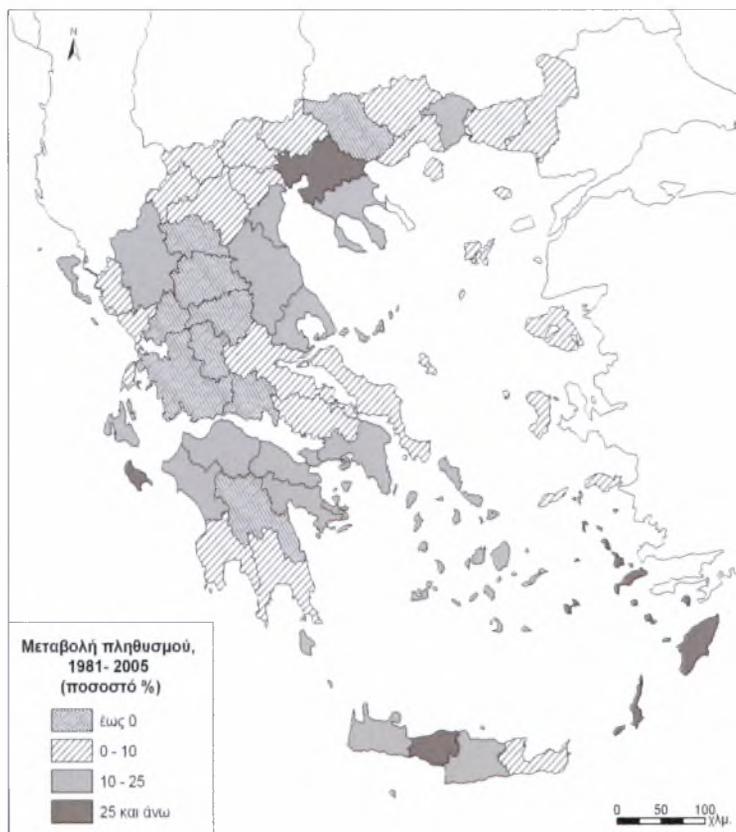
Πίνακας Π1.3: ποσοστό ΑΕΠ των μητροπολιτικών περιοχών σε επίπεδο NUTS III

Χώρα	1995	2005
Μάλτα		94,09
Εσθονία	53,95	59,32
Λετονία	49,32	57,36
Ελλάδα	38,07	48,84
Ιρλανδία	37,55	37,76
Αυστρία	27,89	27,43
Σλοβενία	33,45	35,93
Λιθουανία	28,64	35,94
Ουγγαρία	33,94	35,91
Φινλανδία	31,33	35,61
Πορτογαλία	30,69	31,79
Βουλγαρία	24,81	30,98
Σουηδία	25,28	28,99
Σλοβακία	24,65	27,31
Τσεχία	20,02	24,04
Δανία	16,25	21,19
Ρουμανία		19,66
Ισπανία	16,81	17,62
Πολωνία	9,42	13,27
Ολλανδία	10,78	11,82
Βέλγιο	12,38	11,73
Ιταλία	10,03	10,14
Γερμανία	4,32	3,52
Γαλλία	10,21	9,46
Ηνωμένο Βασίλειο	6,84	7,95

Πηγή: Πετράκος, 2008

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
200 ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ**

Χάρτης Π2.2: Μεταβολή του πληθυσμού των νομών της Ελλάδας (1981-2005)

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009)

Πίνακας Π2.1: Δείκτες εισοδήματος και ευημερίας στους νομούς της Ελλάδας

Γεωγραφική ενότητα	Δηλωθέν εισόδημα ανά κάτοικο σε ευρώ		Αποταμιευτικές καταθέσεις ανά κάτοικο σε ευρώ		Επιβατικά αυτοκίνητα ΙΧ ανά 100 κατοίκους	
Νομοί (NUTS III)	2005		2005		2005	
Ελλάδα	6833		12152		39	
Αττική	8919	1	19780	1	57	1
Χίος	6803	2	13757	4	39	3
Θεσσαλονίκη	6793	3	11296	8	41	2
Κυκλάδες	6657	4	12083	5	19	43
Κοζάνη	6619	5	8121	31	32	11
Μαγνησία	6310	6	7606	35	29	18
Εύβοια	6204	7	8526	25	24	28
Κεφαλονιά	6138	8	13944	3	27	23
Καβάλα	6052	9	9138	19	31	13
Χανιά	6048	10	8886	21	34	9
Αχαΐα	5942	11	8267	28	26	24
Ιωάννινα	5921	12	9462	16	30	16
Λασιθί	5905	13	9110	20	32	10
Ηράκλειο	5867	14	8634	23	38	4
Βοιωτία	5830	15	7359	37	20	41
Λάρισα	5799	16	7538	36	30	17
Αρκαδία	5755	17	11561	7	17	48
Κορινθία	5731	18	8379	26	22	35
Δωδεκάνησα	5695	19	10523	12	35	5
Σάμος	5671	20	9973	13	23	30
Λευκάδα	5610	21	11271	9	18	46
Εβρος	5596	22	8210	29	29	19
Φθιώτιδα	5522	23	7337	38	23	33
Λέσβος	5472	24	10873	10	22	37
Αργολίδα	5442	25	8772	22	25	26
Δράμα	5435	26	9355	17	31	12
Ρέθυμνο	5290	27	7697	33	30	14
Πρέβεζα	5260	28	8368	27	23	34
Ημαθία	5236	29	6455	43	30	15
Φλώρινα	5208	30	5826	49	21	40
Τρίκαλα	5193	31	7841	32	27	21
Ζάκυνθος	5181	32	9597	15	34	8
Κέρκυρα	5145	33	8627	24	34	7
Άρτα	5122	34	6493	42	27	22
Γρεβενά	5085	35	8153	30	19	44
Μεσσηνία	5064	36	9235	18	18	45
Καρδίτσα	5027	37	6215	46	22	36
Ξάνθη	5025	38	6285	44	27	20
Θεσπρωτία	4950	39	11744	6	24	27
Χαλκιδική	4903	40	6649	41	17	47
Κιλκίς	4839	41	6046	47	23	31
Αιτωλοκαρνανία	4786	42	6880	39	23	29
Καστοριά	4771	43	9835	14	35	6
Πιερία	4748	44	6706	40	25	25
Σέρρες	4703	45	7680	34	23	32
Πέλλα	4575	46	6226	45	22	39
Ροδόπη	4501	47	5522	50	22	38
Φωκίδα	4487	48	5894	48	13	49
Λακωνία	4453	49	10552	11	19	42
Ευρυτανία	4195	50	16512	2	8	51
Ηλεία	3748	51	5234	51	12	50

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009)

Πίνακας Π2.2: Η παραγωγική διάρθρωση στους νομούς της Ελλάδας

Γεωγραφική ενότητα	Πρωτογενής τομέας				Δευτερογενής τομέας				Τριτογενής τομέας			
	Ποσοστό συμμετοχής στη χώρα		Ποσοστό συμμετοχής στο Νομό		Ποσοστό συμμετοχής στη χώρα		Ποσοστό συμμετοχής στο Νομό		Ποσοστό συμμετοχής στη χώρα		Ποσοστό συμμετοχής στο Νομό	
Νομοί (NUTS III)	2005		2005		2005		2005		2005		2005	
Ελλάδα	100		4,3237		100		22,1684		100		73,5079	
Αττική	4,90	2	0,43	51	32,96	1	14,96	42	56,21	1	84,61	1
Θεσσαλονίκη	4,03	5	1,86	50	13,29	2	31,39	12	8,52	2	66,75	25
Βοιωτία	3,43	8	7,02	36	6,95	3	72,86	1	0,58	29	20,12	51
Κορινθία	1,68	23	3,80	47	5,59	4	64,87	2	0,81	17	31,33	50
Μαγνησία	1,82	21	4,63	43	3,23	5	42,05	6	1,23	7	53,32	44
Φθιώτιδα	3,98	6	12,17	18	2,65	6	41,57	7	0,89	14	46,26	47
Κοζάνη	1,26	34	4,47	44	2,64	7	47,88	3	0,79	20	47,65	46
Εύβοια	2,43	15	7,10	35	2,63	8	39,40	8	1,08	11	53,50	43
Αχαΐα	2,85	12	5,74	40	2,26	9	23,41	20	2,06	4	70,84	14
Λάρισα	7,02	1	14,53	9	2,05	10	21,80	25	1,81	6	63,67	33
Ηράκλειο	3,24	11	5,99	39	1,53	11	14,55	44	2,53	3	79,47	6
Ιωάννινα	1,38	30	4,73	42	1,40	12	24,69	18	1,21	9	70,58	16
Αρκαδία	1,09	37	6,28	38	1,34	13	39,39	9	0,56	30	54,33	42
Κιλκίς	1,82	20	12,47	17	1,33	14	46,75	5	0,35	40	40,78	49
Εβρος	2,12	19	9,39	25	1,12	15	25,40	17	0,87	15	65,21	30
Αιτολοκαρνανία	4,03	4	15,65	7	1,09	16	21,71	26	0,95	12	62,65	35
Ξάνθη	1,21	35	8,07	31	1,08	17	36,98	10	0,48	34	54,95	41
Δωδεκάνησα	1,03	39	2,72	49	1,02	18	13,81	45	1,85	5	83,47	3
Ημαθία	3,29	9	15,73	6	1,00	19	24,44	19	0,74	21	59,83	39
Τρίκαλα	1,61	27	9,15	27	0,89	20	26,05	16	0,67	23	64,80	31
Καβάλα	1,51	29	7,49	34	0,88	21	22,40	22	0,83	16	70,11	18
Κυκλάδες	0,92	41	3,81	46	0,86	22	18,18	32	1,11	10	78,02	9
Πέλλα	3,55	7	19,64	2	0,79	23	22,37	23	0,62	27	57,99	40
Ροδόπη	1,64	26	11,80	19	0,73	24	26,97	15	0,50	33	61,24	37
Σέρρες	3,29	10	15,84	5	0,72	25	17,91	35	0,81	19	66,25	27
Χαλκιδική	1,61	28	10,42	21	0,67	26	22,27	24	0,61	28	67,31	24
Μεσσηνία	2,83	13	14,17	14	0,65	27	16,58	38	0,81	18	69,25	19
Χανιά	2,13	18	8,19	29	0,61	28	11,99	50	1,22	8	79,82	5
Πιερία	1,65	25	10,42	22	0,59	29	18,95	31	0,66	24	70,63	15
Αργολίδα	2,22	17	13,87	15	0,55	30	17,60	36	0,65	26	68,53	21
Ηλεία	4,12	3	22,45	1	0,54	31	15,01	41	0,67	22	62,54	36
Γρεβενά	0,43	47	7,55	33	0,53	32	47,60	4	0,15	49	44,85	48
Φλώρινα	1,08	38	14,34	12	0,50	33	33,85	11	0,23	47	51,81	45
Καρδίτσα	2,33	16	18,68	4	0,49	34	20,15	29	0,45	37	61,17	38
Δράμα	1,29	33	10,92	20	0,47	35	20,40	28	0,48	35	68,69	20
Καστοριά	0,64	44	8,25	28	0,43	36	28,28	13	0,29	43	63,47	34
Ρέθυμνο	2,78	14	19,58	3	0,40	37	14,55	43	0,55	31	65,87	29
Κέρκυρα	0,90	42	4,80	41	0,39	38	10,77	51	0,93	13	84,43	2
Λέσβος	1,30	31	9,20	26	0,35	39	12,88	48	0,65	25	77,92	10
Λακωνία	1,65	24	14,38	10	0,34	40	15,06	40	0,48	36	70,55	17
Λασιθί	1,78	22	14,21	13	0,33	41	13,49	47	0,53	32	72,30	13
Πρέβεζα	0,99	40	12,77	16	0,32	42	21,34	27	0,30	42	65,88	28
Χίος	1,30	32	14,58	8	0,31	43	18,08	33	0,35	39	67,35	23
Άρτα	1,17	36	14,35	11	0,29	44	18,02	34	0,32	41	67,62	22
Φωκίδα	0,55	46	9,93	24	0,25	45	23,40	21	0,22	48	66,67	26
Κεφαλλονιά	0,42	48	6,60	37	0,24	46	19,38	30	0,27	44	74,02	12
Σάμος	0,26	49	4,43	45	0,20	47	17,29	37	0,27	45	78,27	8
Ζάκυνθος	0,65	43	8,16	30	0,20	48	12,56	49	0,37	38	79,28	7
Θεσπρωτία	0,61	45	10,17	23	0,16	49	13,64	46	0,27	46	76,19	11
Ευρυτανία	0,17	50	7,74	32	0,12	50	27,98	14	0,08	51	64,29	32
Λευκάδα	0,09	51	3,11	48	0,09	51	15,56	39	0,14	50	81,33	4

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009)

Πίνακας Π2.3: Δείκτες κοινωνικής υποδομής των νομών της Ελλάδας

Γεωγραφική ενότητα	Αριθμός εκπαιδευτηρίων ανά 10.000 μαθητές		Δάσκαλος ανά 1.000 μαθητές		Καθηγητής ανά 1.000 μαθητές Β/άθμιας εκπαίδευσης		Αριθμός κλινών θεραπευτηρίων ανά 10.000 κατ.		Αριθμός ιατρών ανά 10.000 κατοίκους		Αριθμός φαρμακείων ανά 100.000 κατοίκους	
	2005		2005		2005		2005		2005		2005	
Ελλάδα	73		91		113		47		50		84	
Ευρυτανία	237	1	129	4	143	6	36	19	20	48	40	50
Φωκίδα	174	2	101	26	125	19	25	38	21	45	52	47
Γρεβενά	151	3	109	16	146	4	31	26	40	15	63	40
Ροδόπη	151	4	114	13	92	50	25	37	29	36	59	42
Φλώρινα	139	5	152	1	124	22	24	40	21	43	51	48
Σάμος	132	6	123	6	127	16	39	17	40	13	60	41
Καρδίτσα	129	7	143	2	142	7	30	28	21	44	82	12
Άρτα	122	8	113	15	117	28	33	23	35	21	74	19
Κυκλάδες	121	9	93	36	162	1	10	51	35	20	65	39
Λέσβος	120	10	125	5	147	3	29	32	38	17	67	33
Τρίκαλα	118	11	120	8	146	5	36	21	29	35	91	4
Ηλεία	116	12	92	39	129	13	17	47	23	41	57	45
Λακωνία	114	13	92	38	116	31	28	35	28	38	70	28
Καστοριά	111	14	117	10	121	25	25	36	21	42	67	34
Λευκάδα	111	15	115	12	149	2	36	20	28	37	89	5
Ιωάννινα	109	16	114	14	136	9	72	1	74	1	73	21
Αρκαδία	109	17	103	22	129	14	64	3	44	9	66	37
Πρέβεζα	108	18	102	23	133	10	22	41	20	49	31	51
Ξάνθη	101	19	103	21	82	51	29	33	30	34	53	46
Χαλκιδική	99	20	94	35	116	29	15	49	20	46	77	15
Θεσπρωτία	98	21	130	3	127	17	20	44	38	16	86	7
Κεφαλλονιά	96	22	101	25	122	24	44	14	17	51	71	26
Χίος	95	23	121	7	137	8	28	34	37	18	59	43
Βοιωτία	95	24	100	28	128	15	20	45	17	50	44	49
Αιτωλοακαρνανία	94	25	96	30	124	21	21	43	30	32	70	27
Κιλκίς	93	26	102	24	114	33	34	22	30	33	67	36
Σέρρες	92	27	118	9	116	30	24	39	31	29	74	18
Ρέθυμνο	91	28	91	40	104	46	31	25	31	31	57	44
Εύβοια	89	29	89	43	97	49	13	50	34	22	71	25
Φθιώτιδα	88	30	103	20	132	11	19	46	27	39	67	35
Μεσσηνία	87	31	95	33	114	34	31	24	34	24	73	23
Εβρος	87	32	95	34	112	36	44	13	58	5	70	29
Κορινθία	86	33	86	47	120	26	17	48	31	30	66	38
Πέλλα	86	34	116	11	115	32	30	29	20	47	76	17
Αργολίδα	86	35	89	45	98	48	22	42	34	23	77	16
Λασιθί	84	36	86	46	110	38	42	16	47	8	73	24
Λάρισα	83	37	95	31	129	12	53	7	48	7	88	6
Αχαΐα	79	38	93	37	119	27	44	15	55	6	85	9
Μαγνησία	78	39	103	19	123	23	46	12	41	11	94	3
Χανιά	77	40	105	17	127	18	53	8	42	10	70	30
Ζάκυνθος	77	41	90	41	110	39	31	27	32	26	70	31
Κέρκυρα	76	42	95	32	111	37	51	9	40	14	68	32
Δωδεκάνησα	76	43	84	49	112	35	63	4	36	19	74	20
Δράμα	74	44	100	27	109	40	36	18	33	25	78	14
Ηράκλειο	73	45	85	48	105	45	51	10	61	4	83	11
Καβάλα	69	46	89	44	102	47	47	11	40	12	79	13
Ημαθία	69	47	105	18	124	20	30	31	32	28	85	8
Κοζάνη	67	48	89	42	105	43	60	5	32	27	73	22
Πιερία	67	49	100	29	106	42	30	30	25	40	84	10
Αττική	50	50	79	51	105	44	58	6	65	3	96	2
Θεσσαλονίκη	48	51	81	50	108	41	71	2	70	2	101	1

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009)

Πίνακας Π2.4: Δείκτες ελκτικότητας των νομών της Ελλάδας

Γεωγραφική ενότητα	Αριθμός νέων κατοικιών ανά 10.000 κατοίκους		Όγκος σε χιλ. κ.μ. νέων κατοικιών ανά 10.000 κατοίκους		Κλίνες ξενοδοχείων ανά 1.000 κατοίκους		Διανυκτερε ύψεις ημεδαπών ανά 100 κατοίκους		Διανυκτερε ύψεις αλλοδαπών ανά 100 κατοίκους	
	2005		2005		2005		2005		2005	
Νομοί	2005		2005		2005		2005		2005	
Ελλάδα	176		65		62		131		368	
Χαλκιδική	582	1	152	1	444	3	614	1	2002	6
Λευκάδα	379	2	129	2	183	12	521	3	530	12
Κεφαλλονιά	339	3	126	3	225	9	437	6	890	10
Κυκλάδες	327	4	106	5	368	4	447	5	742	11
Κιλκίς	293	5	104	6	7	51	22	51	8	43
Κορινθία	290	6	111	4	59	22	261	15	299	17
Ξάνθη	258	7	84	12	11	42	116	33	13	38
Εύβοια	249	8	92	7	75	20	213	23	143	22
Αρκαδία	230	9	84	11	27	30	155	28	19	37
Πιερία	229	10	85	8	136	13	193	24	353	16
Λασιθί	228	11	84	9	286	7	233	18	2083	5
Πρέβεζα	226	12	83	13	69	21	305	11	217	20
Χανιά	224	13	84	10	217	10	246	17	1505	8
Αχαΐα	217	14	79	15	20	34	113	34	71	28
Μαγνησία	216	15	78	17	91	15	361	8	262	19
Εβρος	205	16	68	22	24	31	225	19	27	32
Φωκίδα	204	17	68	21	90	16	293	13	454	13
Θεσσαλονίκη	200	18	66	24	11	43	103	38	44	30
Αργολίδα	198	19	81	14	108	14	305	12	429	14
Ρέθυμνο	197	20	79	16	353	6	169	27	2698	4
Φθιώτιδα	188	21	64	27	44	25	110	35	23	35
Ροδόπη	185	22	64	26	11	41	137	29	11	40
Λακωνία	183	23	64	28	39	27	220	20	132	25
Ιωάννινα	182	24	73	18	24	33	185	25	23	34
Θεσπρωτία	182	25	72	20	53	23	41	50	49	29
Ευρυτανία	180	26	60	34	76	19	312	10	7	45
Δωδεκάνησα	178	27	63	29	599	2	502	4	5443	1
Πέλλα	177	28	59	36	12	40	43	49	4	49
Ζάκυνθος	173	29	61	32	648	1	606	2	4243	2
Μεσσηνία	171	30	62	30	40	26	175	26	134	24
Φλώρινα	171	31	73	19	17	36	125	31	8	44
Καβάλα	170	32	51	41	79	18	262	14	297	18
Σάμος	167	33	54	38	229	8	323	9	1247	9
Βοιωτία	165	34	61	31	9	46	50	48	19	36
Καστοριά	157	35	65	25	24	32	216	21	42	31
Κοζάνη	155	36	66	23	9	45	66	43	9	41
Κέρκυρα	149	37	60	35	361	5	415	7	3250	3
Λάρισα	148	38	52	39	11	44	69	42	12	39
Λέσβος	145	39	49	42	88	17	251	16	412	15
Αιτωλοκαρνανία	145	40	52	40	15	38	110	36	24	33
Σέρρες	141	41	47	47	7	50	50	47	4	50
Αττική	130	42	41	49	16	37	54	46	101	27
Τρίκαλα	126	43	57	37	27	29	135	30	107	26
Ημαθία	126	44	49	43	9	48	64	44	7	46
Ηράκλειο	126	45	61	33	206	11	96	39	1875	7
Χίος	120	46	48	45	47	24	213	22	137	23
Καρδίτσα	116	47	48	44	12	39	106	37	3	51
Ηλεία	112	48	39	50	35	28	90	40	172	21
Άρτα	111	49	42	48	9	47	82	41	5	48
Δράμα	110	50	47	46	7	49	63	45	8	42
Γρεβενά	94	51	28	51	18	35	117	32	7	47

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση:

Γιαννιάς, Δ., Λιαργκόβας, Π. και Μανωλάς, Γ. (1997) 'Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα, 1961-1991', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών*, 13/97: 47-61.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (30.03.2007) 'Πολιτική Συνοχής 2007-2013: η Ελλάδα είναι το δεύτερο κράτος που συμφωνεί για το σχέδιο και τις προτεραιότητές της με την Επιτροπή', COM (2007) 451, Βρυξέλλες. Διαθέσιμο και στο <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction> (πρόσβαση το 2009)

ΕΣΥΕ (2009), Ο πληθυσμός των νομών της Ελλάδας 1981-2005, Αθήνα: ΕΣΥΕ

ΕΣΥΕ (2009), Η παραγωγική διάρθρωση των νομών της Ελλάδας -2005, Αθήνα: ΕΣΥΕ

Καμχής, Μ. (2007) *Η Ενοποίηση του Ευρωπαϊκού χώρου, 1986-2006, Ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας*, Αθήνα: Κριτική Α.Ε.

Κοκκώσης, Χ. και Ψυχάρης, Ι. (επ.) (2005) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα: Τάσεις και Προοπτικές*, Πρακτικά Ημερίδας του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρίας Περιφερειακής Επιστήμης, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Λαμπριανίδης, Λ. (2006) *Οικονομική γεωγραφία, Στοιχεία Θεωρίας και Εμπειρικά Παραδείγματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 301-308.

Λούρη-Δενδρινού, Ελ. (2002) *Αστική και Περιφερειακή Οικονομική*, Αθήνα: Κριτική Α.Ε.

Λύκος, Μ. (2004) 'Η αναπτυξιακή υπεροχή των μητροπόλεων ως προσδιοριστικός παράγοντας των περιφερειακών ανισοτήτων: Το Ελληνικό παράδειγμα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού φαινομένου', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης. Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 22-23: 5-26.

Μίνογλου, Θ. (1998) *Εισαγωγή στην Οικονομική-Τόμος Β'*, Αθήνα: Κριτική.

Μούσης, Ν. (2005) *Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

- Νέζου, Χ. (2006) 'Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Περιφερειακές Ανισότητες και Πολιτικές Συνοχής', στο Γ. Φώτης και Χ. Κοκκόσης (επ.) *Περιφερειακή Επιστήμη και Πολιτική: Ελλάδα και Βαλκάνια*, Αθήνα: Γκοβόστης Εκδοτική Α.Β.Ε.Ε.
- Οικονόμου, Δ. και Πετράκος, Γ. (1999/ 2004) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg.
- Οικονόμου, Δ. (2004) 'Η περιφερειακή διάσταση του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης: Πρώτες εκτιμήσεις', *Αειχώρος*, 3 (1): 32-55.
- Πετράκος, Γ. (2000) 'Οικονομία και χώρος: Προς μια επανεξέταση σχέσεων και πολιτικών', στο Συλλογικό Τόμο του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 299-321.
- Πετράκος, Γ. και Rodriguez-Pose, A. (2002) 'Περιφερειακές ανισότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση', *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 8 (5): 87-122.
- Πετράκος, Γ. και Rodriguez-Pose, A. (2003) 'Περιφερειακές ανισότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών*, 20/21: 51-76.
- Πετράκος, Γ. και Μαρδάκης, Π. (1999/ 2004) 'Οι πρόσφατες μεταβολές στο Ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων' στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επ.) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg, 45-64.
- Πετράκος, Γ. και Οικονόμου, Δ. (1999/ 2004) 'Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων', στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επ.) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg, 13-44.
- Πετράκος, Γ. και Τσουκαλάς, Δ. (1999/ 2004) 'Μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: μια εμπειρική διερεύνηση', στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επ.) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg, 247-266.

- Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2003) 'Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: μια εναλλακτική μέθοδος υπολογισμού', *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, **9** (28): 621-644.
- Πετράκος, Γ. (2004) 'Περιφερειακές ανισότητες και περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα', *Αειχώρος*, 3 (1): 6-31.
- Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2004) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Πετράκος, Γ., Ψυχάρης, Γ. και Καλλιώρας, Δ. (2004) 'Οι Περιφερειακές Ανισότητες στα Νέα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών*, 22/23: 155-177.
- Πολύζος, Σ. (1998) *Διαπεριφερειακά Οδικά Έργα και η Συμβολή τους στην Περιφερειακή Ανάπτυξη: Μια Θεωρητική και Μεθοδολογική Προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Πολύζος, Σ. (2003) 'Διαπεριφερειακές μεταφορικές υποδομές και περιφερειακή ανάπτυξη: Μια θεωρητική διερεύνηση', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 20/21: 25-49.
- Ροβολής, Α. (2005) 'Ευρωπαϊκές πολιτικές και ευρωπαϊκές περιφέρειες: Προθέσεις και αποτελέσματα' στο Χ. Κοκκώσης και Γ. Ψυχάρης (επ.) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Τάσεις και Προοπτικές*, Πρακτικά Ημερίδας του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρίας Περιφερειακής Επιστήμης, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 55-69.
- Σιούτη, Γλ. (2001) 'Η κεντρική διοίκηση-Αποκέντρωση', στο Επ. Σπηλιωτόπουλος και Αντ. Μακρυδημήτρης (επ.) *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα, 49-64.
- Σπανού, Κ. (2001) 'Δημόσια διοίκηση και δημόσια πολιτική', στο Επ. Σπηλιωτόπουλος και Αντ. Μακρυδημήτρης (επ.) *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα, 169-188.
- Σπηλιωτόπουλος, Επ. και Μακρυδημήτρης, Αντ. (2001) *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα.

- Συριόπουλος, Κ., Λαμπριανίδης, Λ. και Αστερίου, Δ. (1997) 'Σύγκλιση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στους Νομούς της Ελλάδας', *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών*, 13/97: 63-76.
- ΥΠΕΘΟ (2009) Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013.
- ΥΠΕΘΟ (2009) Επενδυτικός Νόμος 3299/2004.
- ΥΠΕΘΟ (2009) Α', Β', Γ' ΚΠΣ (Επίσης πληροφορίες για τα ΚΠΣ διαθέσιμες στις διευθύνσεις: www.kps.gr, www.info3kps.gr).
- Φώτης, Γ. και Κοκκώσης, Χ. (2006) *Περιφερειακή Επιστήμη και Πολιτική: Ελλάδα και Βαλκάνια*, Αθήνα: Γκοβόστης Εκδοτική Α.Β.Ε.Ε.
- Χλέπας, Ν. Κ. (2001) 'Τοπική Αυτοδιοίκηση', στο Επ. Σπηλιωτόπουλος και Αντ. Μακροδημήτρης (επ.) *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα, 65-86.
- Χατζημιχάλης, Κ. (επ) (1992) *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική, Κείμενα από τη Διεθνή Εμπειρία*, Αθήνα: Εξάντας Εκδοτική Α.Ε.
- Ψυχάρης, Γ. (2000) 'Περιφερειακές ανισότητες και κρατικός παρεμβατισμός-επισκόπηση των εξελίξεων μιας εικοσιπενταετίας', στο Συλλογικό Τόμο του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 367-386.
- Ψυχάρης, Ι. και Γεωργίου, Γ. (2003) 'Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη διεύρυνση και οι επιπτώσεις του στην περιφερειακή συνοχή', *Αειχώρος*, **2** (1): 90-113.
- Ψυχάρης, Γ. (2004) 'Περιφερειακή πολιτική και περιφερειακά προγράμματα των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης της Ελλάδας: Αποτίμηση και προοπτικές', *Αειχώρος*, **3** (1): 56-79.
- Ψυχάρης, Ι. και Καζάνης, Ε. (2005) 'Η περιφερειακή κατανομή των δημοσίων επενδύσεων στην Ελλάδα' στο Χ. Κοκκώσης και Γ. Ψυχάρης (επ.) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα: Τάσεις και Προοπτικές*, Πρακτικά Ημερίδας του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 147-168.

Ξενόγλωσση:

- Alexiadis, S. και Tomkins, J. (2004) 'Convergence clubs in the regions of Greece', *Applied Economics Letters*, **11** (6): 387-391.
- Benos, N. και Karagiannis, S. (2007) *Convergence and Economic Performance in Greece: New Evidence at Regional and Prefecture Level*, Athens: Centre of Planning and Economic Research, No. 95.
- Bradley, J., Petrakos, G. και Traistaru, I. (2005) 'Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union: An Overview', *ZEI Studies in European Economics and Law-Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*, Vol. **7** (1): 1-25.
- Camagni R. (1992) "Development Scenarios and Policy Guidelines for the Lagging Regions in the 90s", *Regional Studies*, 26(4), pp. 361-374.
- Crescenzi, R. (2009) 'Undermining the Principle of Concentration? European Union Regional Policy and the Socio-economic Disadvantage of European Regions', *Regional Studies*, Vol. **43** (1): 111-133.
- Davies, S. και Hallet, M. (2002) 'Interactions between National and Regional Development', HWWA, Discussion Paper 207
- Dunford, M. και Perrons, D. (1994) 'Regional Inequality, Regimes of Accumulation and Economic Development in Contemporary Europe' *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. **19** (2): 163-218.
- Ertur, C. και Koch, W. (2006) 'Regional disparities in the European Union and the Enlargement Process: An Exploratory Spatial Data Analysis, 1995-2000', *The Annals of Regional Science*, Berlin: Springer, 723-765.
- Europa (2009), Regional policy, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση http://europa.eu/regional_policy/index_en.htm
- Eurostat (2008) Statistical indicators, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.eurostat.ec.europa.int>
- Ezcurra, R., Pascual, P. και Rapun, M. (2007) 'The Dynamics of Regional Disparities in Central and Eastern Europe during Transition', *European Planning Studies*, Vol. **15** (10): 1397-1421.

- Geppert, K. και Stephan, A. (2008) 'Regional disparities in the European Union: Convergence and agglomeration', *Papers in Regional Science*, Vol. **87** (2): 193-217.
- Heidenreich, M. (2003) 'Regional inequalities in the enlarged Europe', *Journal of European Social Policy*, Vol **13** (4): 313-333. Επίσης, στο διαδίκτυο διαθέσιμο στο <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/13/4/313> (πρόσβαση το 2009).
- Konsolas, N., Papadaskalopoulos, A. και Plaskovitis, I. (2002) *Regional Development in Greece*, Germany: Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- Krieger-Boden, C. (2000) 'Globalization, Integration and Regional Specialization', Kiel Institute of World Economics, Working Paper No. 1009
- Petrakos, G. και Artelaris, P. (2008) 'Regional inequalities in Greece', στο H. Coccossis και Y. Psycharis (επ.) *Regional Analysis and Policy: The Greek Experience*, Heidelberg: Physica-Verlag HD-A Springer Company, 121-139.
- Petrakos, G., Rodriguez-Pose, A. και Anagnostou, A. (2005) 'Regional inequalities in the European Union', *ZEI Studies in European Economics and Law-Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*, Vol. **7** (1): 29-43.
- Petrakos, G., Rodriguez-Pose, A. και Rovolis, A. (2003) 'Growth, Integration and Regional Inequality in Europe', paper provided by European Regional Science Association in its series *ERSA conference papers* with number ersa03p46. Στο διαδίκτυο διαθέσιμο στο URL: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/46> (πρόσβαση το 2009).
- Petrakos, G., Rodriguez-Pose, A. και Rovolis, A. (2005) 'Growth, integration and regional disparities in the European Union', *Environment and Planning A*, Vol. **37**: 1837-1855.
- Petrakos, G. και Saratsis, Y. (2000) 'Regional inequalities in Greece', *Papers in Regional Science*, **79**: 57-74.
- Petrakos, G. (2008) 'Regional growth and inequalities in the European Union', paper presented at the International Conference "Transnational Europe: Promise, Paradox, Limits" Carleton University, Ottawa.
- Plaskovitis, I. (2006) *The Evolution of Regional Policy Objectives in Greece-Twenty Years of Regional Development Programmes*, paper provided by European

Regional Science Association in its series *ERSA conference papers* with number ersa06p209.

Stimson, R., Stough, R. και Roberts, B (2002/ 2006) *Regional Economic Development, Analysis and Planning Strategy*, Berlin: Springer.

Tsakloglou, P. (1997) 'Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s' στο P. Gottschalk, B. Gustafsson και E. Palmer (επ.) *Changing patterns in the distribution of economic welfare*, Great Britain: Cambridge University Press, 154-183.

Tsionas, E. (2002) 'Another look at Regional Convergence in Greece', *Regional Studies*, Vol **36** (6): 603-609.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000101108

